

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова робота
на правах рукопису

ПОНИПАЛЯК АЛІНА ВАСИЛІВНА

УДК 94(477):929:355.425.4В.Кук«1913/1954»(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЖИТТЯ, ПОЛІТИЧНА ТА ВІЙСЬКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ВАСИЛЯ КУКА
(1913 – 1954 рр.)**

Спеціальність: 07.00.01 – Історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____Понипаляк А. В.

Науковий керівник:

Патриляк Іван Казимирович

доктор історичних наук, професор

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Понипаляк А. В. «Життя, політична та військова діяльність Василя Кука (1913 – 1954 рр.)». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України» – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2018.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню життя та військово-політичної діяльності Голови Проводу Організації українських націоналістів революціонерів – ОУН(б) в Україні, генерального секретаря Української Головної Визвольної Ради (УГВР), Головного командира Української повстанської армії (ГК УПА), генерал-хорунжого Василя Степановича Кука (1913 – 2007 рр.), який був одним із лідерів українського визвольного руху середини ХХ століття, а з 1950 р. по 1954 р., обіймав найвищі посади в структурах ОУН, УПА і УГВР.

Актуальність дисертаційного дослідження обумовлена необхідністю опрацювання біографій персоналій, які керували, визначали і спрямовували змагання українського народу за свою державну самостійність. Саме боротьба Армії УНР, УГА, поряд із діяльністю УВО, ОУН і УПА, дисидентським рухом стали одним із ключових факторів відновлення незалежності України у 1991 р. Тому вивчення цього руху, зокрема, й через дослідження життєписів його лідерів та покоління борців за незалежність загалом – є актуальним завданням вітчизняної історичної науки.

Дисертація складається із чотирьох розділів (одинадцяти підрозділів), що розкривають головні аспекти біографії В. Кука в означених хронологічних рамках дослідження – з 1913 р. по 1954 р. Перший розділ присвячений аналізу історіографічної та джерельної бази, в ньому визначений методологічний апарат, завдяки якому вдалося вирішити поставлені дослідницькі завдання.

Другий розділ розкриває історію сім'ї В. Кука, її вплив на формування і становлення його особистості; характеризує ранній період життя майбутнього Головного командира УПА, зокрема, історичні умови, у яких він зростав і формувався, освіту, коло спілкування, зацікавлення тощо.

Третій розділ дисертаційної роботи охоплює хронологічний відрізок з 1930 р. по 1943 р. – один із ключових етапів життя та військово-політичної діяльності останнього керівника підпілля ОУН в Україні, на якому він пройшов основні кар'єрні щаблі: від рядового учасника молодіжного крила українських націоналістів – Юнацтва ОУН, кур'єра Проводу, члена і голови Організації в Золочівській гімназії та, згодом, в Люблінському католицькому університеті, – до голови повітового Проводу ОУН Золочівщини й організаційного референта Головного Проводу ОУН(б). На цей ж час припала робота В. Кука з відновлення мережі українських націоналістів на Закарпатті, організації похідних груп ОУН(б) та праця на посаді Голови Проводу ОУН на Південно-Східних українських землях, де з 1942 р. по 1943 р. ОУН протидіяла німецькому окупаційному режиму та здійснювала спроби розгорнути свою мережу в Придніпров'ї, Приазов'ї, Причорномор'ї, на Донбасі з перспективою поширення підпільної діяльності українського визвольного руху на Крим і Кубань.

У четвертому розділі розглянуто військово-політичну діяльність В. Кука із початку 1944 р. по 1954 р., у період намагання ОУН організувати ефективний опір радянському режиму, що знову повертався на українські землі. Зокрема, було розкрито питання участі та ролі В. Кука в Гурбенському бою з'єднань УПА із Внутрішніми військами НКВС у квітні 1944 р.; охарактеризовано спроби командира групи УПА-«Південь» втілити ідею переформатування ОУН на нових засадах і розробку концепції Народно-визвольної революційної організації (НВРО). Розкрито головні напрямки військово-політичної діяльності В. Кука в якості організаційного референта Головного Проводу ОУН(б) і заступника ГК УПА у другій половині 1940-х рр., приміром, його ролі як виконуючого обов'язки голови Крайового проводу ОУН Тернопільщини.

З'ясовано ідейно-політичні погляди В. Кука на політичний, соціально-економічний та національний устрій майбутньої незалежної України, його бачення українського націоналізму та питання подальшої стратегії боротьби українського визвольного руху в умовах Холодної війни першої половини 1950-х рр. Окремо в четвертому розділі дисертації досліджено спроби радянських органів держбезпеки виявити, полонити або ліквідувати В. Кука як чільного лідера ОУН, а з 1950 р. – керівника українського визвольного руху на території СРСР та Закерзоння.

У дисертаційній роботі постать В. Кука вивчається в контексті умов і часу його життя та діяльності. Зокрема, досліджується вплив політичних систем, національного, соціального й культурного оточення, в якому зростав, формувався, навчався, працював та жив В. Кук. Таким чином, його особа розглядається в історичному середовищі України і Центрально-Східної Європи загалом на початку й під час Першої світової війни, в період Перших визвольних змагань, в умовах міжвоєнної Другої Речі Посполитої, Другої світової війни, встановлення та функціонування радянського режиму в Україні у першому повоєнному десятилітті.

Акцентовується увага на вивченні сім'ї В. Кука, досліджено історію його родини по батьківській і материнській лініях. На основі виявлених історичних джерел та історіографії був сформований історичний образ Степана Кука і Парасковії Кук та їхній вплив у вихованні старшого сина – В. Кука. Застосовуючи методологічний апарат просопографії, було відтворено соціальний портрет В. Кука та визначено вплив його соціального походження на формування ідей та бачення українського націоналізму. Так, завдяки своєму селянському походженню, В. Кук приділяв особливе місце таким питанням, як земельна власність, форми господарювання на селі, зокрема, у 1952 р. закінчив свою ґрунтовну працю із критики радянської колгоспної системи – «Колгоспне рабство».

У дисертації вивчено риси характеру та психотип В. Кука. Прослідковано зміни в його підпільній праці від вступу в ОУН як рядового члена первинної

ланки молодіжного крила (у 1929 р.), до перетворення на одного із лідерів українського визвольного руху (у 1940 р.). За десять років, від 1929 р., В. Кук пройшов складну трансформацію. За цей час він здобув досвід організаційної, кур'єрської, пропагандистської, вишкільно-педагогічної роботи, диверсійної діяльності, й, що найважливіше, набув навиків конспірації. Двічі потрапляючи в польську тюрму, він, після справи Ясінських і страти польською владою його молодшого брата Ілярія, переходить на нелегальне становище і йде в підпілля, в якому, борючись за державну незалежність України проти польського, угорського, німецького та радянського режимів, перебуватиме 17 років – з травня 1937 р. по травень 1954 р.

Значна частина дисертаційного дослідження присвячена вивченню заходів ОУН під керівництвом В. Кука спрямованих на збереження організованого підпілля українського визвольного руху за «залізною завісою». В цьому контексті було проаналізовано зміну тактики діяльності ОУН на початку 1950-х рр. та спроби її керівництва відновити нелегальні лінії зв'язку зі своїми закордонними центрами на Заході. Також фокусується увага на намаганнях ОУН налагодити тісну співпрацю із розвідками США і Великої Британії, що в умовах загострення Холодної війни та початку появи на карті світу «гарячих точок», зокрема в Кореї, виводило протистояння Заходу і СРСР на вищий рівень і підживлювало сподівання українських націоналістів на ймовірний початок третьої світової війни, яка, за розрахунками ОУН, мала б закінчитися поразкою СРСР та відновленням незалежності України.

Завдяки проведеному дослідженню було вперше введено до наукового обігу низку раніше неопрацьованих і неопублікованих архівних матеріалів з біографії останнього керівника підпілля ОУН в Україні. Насамперед мова йде про джерела із приватного архіву В. Кука, який зберігається в Архіві Центру дослідження визвольного руху (АЦДВР). Також цінними є архівні матеріали, що перебувають на зберіганні у Державному архіві Львівської області (ДАЛО) та Галузевому державному архіві Міністерства внутрішніх справ України у Львівській області (ГДА МВС у Львівській області), це, зокрема, польські

кримінальні справи на В. Кука і членів його сім'ї та низка інших репрезентативних документів, які розкривають різні сторони його складної біографії. Разом із документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) вони формують основний масив неопублікованих джерел із історії життя та військово-політичної діяльності В. Кука.

Наукова новизна дисертації полягає у дослідженні актуальної для української історичної науки теми, яка впродовж тривалого часу не була предметом окремого вивчення в обсягах синтетичної дисертаційної роботи. Було вперше: ґрунтовно досліджено історіографію та джерельну базу дисертаційної роботи; розкрито історію родини Куків та її вплив на становлення особистості й характеру В. Кука; проаналізовано умови та фактори, що впливали на формування світогляду В. Кука; опрацьовано тему кур'єрської роботи В. Кука на Волині та його внесок у подолання ОУН «Сокальського кордону»; з'ясовано обставини, передумови і причини загибелі членів родини Ясінських; вивчено питання організаційної праці В. Кука в Кракові та підпільної роботи на Закарпатті; визначено роль і місце В. Кука в історії бою під Гурбами у квітні 1944 р.

Отримали подальший розвиток: вивчення важливих деталей діяльності В. Кука у підпіллі ОУН у 1930-х рр.; дослідження його роботи на посаді керівника мережі ОУН(б) в Дніпропетровську; аналіз військово-політичної активності В. Кука, як Голови Проводу ОУН та Головного командира УПА в напрямку збереження структур українського визвольного руху в СРСР; вивчення спроб радянських спецслужб ліквідувати чи взяти в полон В. Кука.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що його матеріали, положення і висновки можна використовувати для підготовки як окремих праць із історії діяльності Організації українських націоналістів, Української повстанської армії та Української Головної Визвольної Ради, так і для написання узагальнених робіт із новітньої історії України й складання тематичних спецкурсів з історії діяльності українського визвольного руху, специфіки функціонування підпілля, військової історії для

вищих навчальних закладів. Окремі результати дослідження можна використати для написання курсів історії з розшукової, агентурної, оперативної роботи, розвідки, контррозвідки спеціальних служб та підпільно-партизанської боротьби для спеціальних вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: Василь Кук, УПА, ОУН, український визвольний рух, Друга світова війна, Холодна війна.

ABSTRACT

Alina Ponymalyak. *The Life and Political and Military Activity of Vasyl Kuk (1913-1954)*. Qualifying research work with the rights of the manuscript.

Thesis for Candidate's Degree (PhD) of Historical Sciences with Specialization in the History of Ukraine (07.00.01). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kyiv, 2018.

The dissertation is a study of the life and military and political activity of Vasyl Stepanovych Kuk (1913-2007), who was one of the key figures of the Ukrainian liberation movement in the middle of the twentieth century, and who served as its chief leader from 1950 to 1954. V. Kuk occupied the highest-ranking positions in the institutions of the Ukrainian liberation movement: he was the Chairman of the Organization of Ukrainian Nationalists and Revolutionaries (OUN(b)) in Ukraine, the General Secretary of the Main Ukrainian Liberation Council (MULC/UHVR – in Ukr.), and the Chief Commander of the Ukrainian Insurgent Army (UIA/UPA – in Ukr.).

The relevance of this research stems from the acute need for an examination of the figures who guided, determined, and directed the struggle of the Ukrainian nation for its independent statehood. It was precisely the struggle of the Army of the Ukrainian People's Republic and the Ukrainian Galician Army, along with the activity of the Ukrainian Military Organization, the Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Insurgent Army, and the dissident movement, that became

the key factors in the restoration of Ukraine's independence in 1991. Therefore, the study of this movement, and in particular the examination of the lives of its leaders and of the entire generation of those who fought for Ukraine's independence, is a task of utmost relevance for national historical research.

This dissertation consists of four parts and eleven subsections that uncover and analyze the key aspects of Vasyl Kuk's life between 1913 and 1954. The first part analyzes the historiography and the primary source base, and develops a methodology to answer its research questions. The second part uncovers the history of V. Kuk's family and its influence on the formation of his character. It also examines his early years, including his early interests and networks of relationships, with particular attention to the historical circumstances in which he grew up and received his formation and education.

The third part covers the period from 1930 to 1943. This is one of the key stages in V. Kuk's life and in his military and political career, during which he rose to the top echelons of OUN. At first, he was an ordinary member of the youth wing of the Ukrainian nationalists (Youth of the OUN), which included his service as the curator of the underground. He then became a member and the head of the OUN at Zolochiv Gymnasium and, later, the chairman of the OUN at the Lublin Catholic University. Eventually he rose to the position of the head of the Zolochiv district of the OUN, and finally became the Head of Organization of OUN's Main Leadership. At this time, V. Kuk also worked on restoring the network of Ukrainian nationalists in the Transcarpathian region, and on organizing derivative groups of OUN(b). During this period, he also served as head of the OUN's leadership in the Southeastern Ukrainian lands, where from 1942 to 1943 the OUN resisted the German occupation and attempted to expand its network in Prydniprovya, Pryazovia, the Northern Black Sea region, and the Donbass, with the hope of spreading the underground activity of the Ukrainian liberation movement to the Crimea and the Kuban.

The fourth part examines Vasyl Kuk's military and political activity from the beginning of 1944 to 1954, when the OUN attempted to marshal an effective

resistance to the Soviet regime that had returned to the Ukrainian lands. This chapter addresses V. Kuk's role in the Battle of Hurby between the UPA units and the NKVD Internal Troops in April 1944. It also assesses V. Kuk's attempts to reform the OUN on new foundations in his role as the commander of the unit UPA-South, and studies his elaboration of the concept of the People's Liberation Revolutionary Organization (NRVO – in Ukr.). This chapter then analyzes V. Kuk's military and political activity as the Head of Organization of OUN(b)'s Main Leadership, and as the deputy of the Main Commander of the UPA in the second half of the 1940's. It gives particular attention to his work as the acting Head of the Organization of Ukrainian Nationalists in the Ternopil region.

Additionally, in the fourth part, V. Kuk's ideological and political thinking concerning the political, socio-economic, and national structure of the future independent Ukraine are examined and clarified, along with his vision of Ukrainian integral nationalism, and the subsequent strategy of the Ukrainian liberation movement in the context of the Cold War in the first half of the 1950's. This dissertation studies the attempts made by Soviet secret services to find and eliminate V. Kuk or to take him captive, since he was the chief leader of the OUN and (after 1950) the head of the Ukrainian liberation movement in the USSR as a whole, as well as in the eastern part of Poland.

In this dissertation, V. Kuk's life and activities are studied in the context of his time and circumstances. Particular attention is given to the influence of political systems, and the national, social, and cultural environment in which V. Kuk grew up, was formed, studied, lived, and worked. His person is considered in the historical context of Ukraine and of Central-Eastern Europe as a whole at the beginning and during the First World War, during the First Ukrainian Liberation Movement (1917-1921), in the interwar period of the Second Polish Republic, during the Second World War, and at the time of the establishment and operation of the Soviet regime in Ukraine in the first post-war decade.

Particular emphasis is placed on the study of V. Kuk's family and its history, both with respect to his paternal and maternal sides. On the basis of the discovered

historical sources and historiography, the historical image of his parents Stepan Kuk and Praskovia Kuk, and their influence on the education of Vasyl Kuk, their eldest son, are formed. The employment of the methodology of prosopography allows us to reproduce the social portrait of Vasyl Kuk, as well as to determine the influence of his social origin on the ideas and the vision of the Ukrainian integrated nationalism that he formed and propagated. For instance, due to his peasant roots, V. Kuk paid special attention to such issues as land ownership and farming practices; in particular, in 1952 he completed his foundational work on the critique of the Soviet system of collective farms, entitled *Kolkhoz Slavery*.

This dissertation examines V. Kuk's character traits and his personality type. It traces the changes in his underground work from the time he joined the OUN as a regular member of the primary link of the youth wing (in 1929), to the time when he became one of the leaders of the Ukrainian liberation movement (in 1940). Over the course of ten years, beginning in 1929, V. Kuk underwent a complex transformation. During this time, he gained experience in work related to organization, courier activity, propaganda, pedagogy, sabotage, and, most importantly, he acquired skills in how to orchestrate resistance. After being put into Polish prison twice, and following the Yasinsky case and the execution of his younger brother Ilarii by the Polish authorities, V. Kuk went underground, where he would spend 17 years (from May 1937 to May 1954) fighting for the independence of the Ukrainian state against the Polish, Hungarian, German, and Soviet regimes.

A significant amount of this research is dedicated to the study of the attempts of the OUN under the leadership of V. Kuk to maintain an organized underground liberation movement behind the Iron Curtain. In this context, the changes in OUN's tactics in the early 1950's are analyzed together with the attempts by its leadership to re-establish illegal connections with its centers overseas in the West. The dissertation also focuses on the OUN's efforts to launch close cooperation with the intelligence services of the United States and Great Britain, which (in the wake of the Cold War and the start of military conflicts, especially in Korea) heightened the opposition between the West and the USSR. This situation fed the hope of Ukrainian nationalists

for the beginning of the third World War, which, according to the calculations of the OUN, was supposed to end with the defeat of the USSR and the restoration of Ukraine's independence.

This dissertation is the first to introduce into scientific circulation a series of previously unstudied and unpublished archival materials concerning the life of V. Kuk, who was the last leader of the underground OUN in Ukraine. First of all, these include sources from V. Kuk's private archive, which is currently stored in the Archive of the Center for the Study of the Liberation Movement. Of particular significance also are archival materials stored in the State Archives of Lviv Oblast and the Branch State Archives of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in Lviv Oblast. These include Polish criminal cases on both V. Kuk and on the members of his family, and a number of other documents that speak of his life. Along with the documents of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine, they form the main body of unpublished sources on the history of V. Kuk's life and his military and political activity.

The scientific novelty of this dissertation consists in the fact that it researches a topic of great relevance for Ukrainian historiography, but one which for a long time has not been the subject of a study in its own right within the scope of a synthetic dissertation. This dissertation breaks ground in the following areas: it thoroughly analyzes the historiography and the primary source base of this subject matter; it assesses the history of the Kuk family and its impact on the formation of V. Kuk's character and personality; it investigates the conditions and factors that influenced the formation of V. Kuk's worldview; it examines V. Kuk's courier work in Volhynia and his contribution to overcoming the OUN "Sokalsky Border"; it clarifies the circumstances, preconditions, and causes of death of the members of the Yasinsky family; it studies V. Kuk's organizational work in Krakow and his underground work in Transcarpathia; and, finally, it analyzes V. Kuk's role in the Battle of Hurby in April 1944.

This dissertation contributes to the further development of the following issues: the study of V. Kuk's activity in the underground OUN in the 1930's; the

investigation of V. Kuk's role as the head of the OUN(b) network in Dnipropetrovsk; the analysis of V. Kuk's efforts as the Chairman of the OUN's Main Leadership and the UPA's Chief Commander to preserve the structures of the Ukrainian liberation movement in the USSR; and the study of the attempts of the Soviet secret services to assassinate or capture V. Kuk.

The practical significance of the results of this research consists in the relevance of its materials, theses, and conclusions for future scholarly works that focus particularly on the history of the Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Insurgent Army and the Ukrainian Main Liberation Council; for future more general scholarly works dealing with the modern history of Ukraine; and finally for designing thematic courses in institutions of higher education on the history of the Ukrainian liberation movement, on the ways in which the underground operated, and on military history. The results of this research can also be used for the preparation of courses in specialized institutions of higher education in Ukraine in the following areas: the history of investigative, covert and operational work, of the intelligence and counterintelligence efforts of special services, and finally the history of the guerilla warfare.

Key words: Vasyl Kuk, the UIA (UPA), the OUN, Ukrainian liberation movement, World War II, Cold War.

Список публікацій здобувача за темою дисертації, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. *Коваль А. В.* Маргінальні явища у лавах радянських партизанів та бійців українського визвольного руху (1941 – 1943 рр.) // Етнічна історія народів Європи, Вип. 46. – Київ, 2015. – С. 120 – 126.
2. *Коваль А. В.* Юнацькі роки та становлення особистості останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія №128. – Київ, 2016. – С. 30 – 33.

3. *Понипаляк А. В.* Соціальне походження та формування особистості Василя Кука у 1913 – 1929 рр. // Етнічна історія народів Європи, Вип. 53. – Київ, 2017. – С. 85 – 92 (Index Copernicus).
4. *Понипаляк А. В.* Підпільна діяльність Василя Кука 1944 – 1954 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Вип. 2. Част. 2. – Тернопіль, 2017. – С. 53 – 57 (Google Scholar).
5. *Понипаляк А. В.* Василь Кук в боротьбі проти радянської системи 1944 – 1954 рр. // Етнічна історія народів Європи, Вип. 54. – Київ, 2018. – С. 5 – 11 (Index Copernicus).
6. *Понипаляк А. В.* На шляху до боротьби. Родина, дитинство і юність Василя Кука (1913 – 1929) // European philosophical and historical discourse. Т. 3, Вид. 1. – Прага, 2017. – С. 39 – 47 (іноземна стаття, Index Copernicus).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	17
Розділ І. Історіографія, джерельна база та методологічні основи дослідження.....	24
1.1. Стан наукової розробки теми.....	24
1.2. Джерельна база.....	33
1.3. Методологічні основи дослідження.....	45
Розділ ІІ. Родинне оточення і формування світогляду В. Кука.....	48
2.1. Сім'я і дитинство В. Кука.....	49
2.2. Юність, освіта і становлення світогляду В. Кука.....	59
Розділ ІІІ. Підпільно-політична діяльність В. Кука 1930 – 1943 рр.....	66
3.1. Діяльність В. Кука в ОУН у 1930 – 1939 рр.	66
3.2. В. Кук в перші роки Другої світової війни 1939 – 1941 рр.	74
3.3. В. Кук – керівник підпілля ОУН (б) на Півдні та Сході України (1942 – 1943 рр.).....	102
Розділ ІV. Військово-політична діяльність В. Кука в УПА та збройному підпіллі ОУН (1944 – 1954 рр.).....	124
4.1. В. Кук – командир УПА-«Південь» та член Головного Проводу ОУН (б) (1944 – 1950 рр.).....	124
4.2. Діяльність В. Кука на чолі збройного підпілля ОУН та ГК УПА (1950 – 1954 рр.).....	155
4.3. Розшук, полон та ув'язнення В. Кука.....	185
ВИСНОВКИ.....	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	203
ДОДАТКИ.....	222

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. АБН – Антибільшовицький блок народів;
2. АЦДВР – Архів Центру дослідження визвольного руху;
3. ВВ МВС – Внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ;
4. ВВ НКВС – Внутрішні війська Народного комісаріату внутрішніх справ;
5. ВЗ ОУН – Великий Збір Організації українських націоналістів;
6. ВО УПА – Воєнна округа Української повстанської армії;
7. ГВШ УПА – Головний військовий штаб Української повстанської армії;
8. ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України;
9. ГК УПА – Головний командир (Головне командування) Української повстанської армії;
10. ДАЛО – Державний архів Львівської області;
11. ЗП УГВР – Закордонне представництво Української Головної Визвольної Ради;
12. ЗУЗ – Західні українські землі;
13. ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка;
14. ЗЧ ОУН – Закордонні частини Організації українських націоналістів;
15. КДБ СРСР – Комітет державної безпеки Союзу Радянських Соціалістичних Республік;
16. МВС України – Міністерство внутрішніх справ України;
17. МВС СРСР – Міністерство внутрішніх справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік;
18. МДБ СРСР – Міністерство державної безпеки Союзу Радянських Соціалістичних Республік;
19. НВЗОУН – Надзвичайний Великий Збір Організації українських націоналістів;
20. НВРО – Народно-визвольна революційна організація;
21. НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ;
22. НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки;
23. ОЗУЗ – Осередньо-західні українські землі;

24. ОСУЗ – Осередньо-східні українські землі;
25. ОУН – Організація українських націоналістів;
26. ОУН (б) – Організація українських націоналістів бандерівців;
27. ОУН (м) – Організація українських націоналістів мельниківців;
28. ПЗУЗ – Північно-західні українські землі;
29. ПівдСУЗ – Південно-східні українські землі;
30. РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія;
31. РФ – Російська Федерація;
32. СБ ОУН – Служба безпеки Організації українських націоналістів;
33. СД – Служба безпеки (німецькою *Sicherheitsdienst Reichsführer-SS (SD)*);
34. СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік;
35. США – Сполучені Штати Америки;
36. УГА – Українська Галицька Армія;
37. УГВР – Українська Головна Визвольна Рада;
38. УДП – Українське державне правління;
39. УНР – Українська Народна Республіка;
40. УПА – Українська повстанська армія;
41. УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка;
42. УССД – Українська Самостійна Соборна Держава;
43. ФРН – Федеративна Республіка Німеччина;
44. ЦДВР – Центр досліджень визвольного руху;
45. ЦДІАЛ – Центральний державний історичний архів України, м. Львів.

ВСТУП

На початку ХХ ст. в Україні тривав активний процес формування модерної української нації, який був суттєво каталізований подіями Першої світової війни. Проте, в силу історичних обставин, українцям, на відміну від багатьох їхніх сусідів, не вдалося закріпити оголошеної у 1918 р. власної незалежної держави. Після поразки українських визвольних змагань 1917 – 1921 рр. українські етнічні землі були знову розділені між сусідніми державами.

Особливо болісно втрату державності пережила українська молодь, на очах якої розгорталася історична трагедія поразки українського державотворення. Вона стала свідком піднесення й падіння УНР і ЗУНР, успіхів і поразок збройної боротьби Армії УНР і УГА. Та найбільше у юнацькій пам'яті того покоління закарбувалося національна свобода в політичній та культурній сфері, яка впроваджувалася в українських демократичних республіках після краху імперських автократій. Закономірно, що чергові обмеження й утиски українського народу в національних правах, особливо у сфері політики, культури, економіки, освіти, що встановлювались новими іноземними режимами, держави яких розділили українські землі між собою, сприймалися молодого покоління українців як історична несправедливість, яку, на думку багатьох з них, можна було б виправити в ще одній спробі створення своєї держави. Тому саме молоді люди, народжені на початку і в перші десятиліття ХХ ст., стали основою нового руху, що боровся за незалежність України в другій третині минулого століття – в один із найкривавіших моментів світової історії.

Одним із найбільш яскравих представників того покоління був останній Головний Командир Української повстанської армії, голова Української Головної Визвольної Ради, керівник збройного підпілля Організації українських націоналістів в Україні – Василь Степанович Кук (1913 – 2007), життя якого почалося за рік до початку Першої світової війни, охопило багато трагічних періодів вітчизняної історії двадцятого століття й закінчилося вже в добу сучасної незалежної української держави.

Актуальність теми дослідження. Актуальність дисертаційної роботи обумовлена необхідністю наукового вивчення українського визвольного руху в репрезентації найактивніших її частин – ОУН і УПА, як важливих явищ вітчизняної історії. Без дослідження цих суспільно-політичних та військових феноменів українського минулого ми не зможемо досягнути логіки основних процесів у новітній історії України та в історії Центрально-Східної Європи, що спотворить розуміння наших базових уявлень сучасних політико-історичних процесів і можливого обґрунтування подальшого цивілізаційного розвитку українського народу. Водночас пізнання історії ОУН і УПА не можливе без детального й неупередженого вивчення біографій постатей, які організовували, визначали і спрямовували діяльність українського визвольного руху.

Наукова актуальність нашого дослідження суттєво посилюється його суспільною значимістю. Особливо в останні роки, коли світ поринає у новий виток локальних збройних конфліктів і глобальної політичної нестабільності, а право України на суверенітет і територіальну цілісність вкотре піддається ревізії з боку агресивних сусідніх держав. Нерідко ворожа іноземна пропаганда використовує у своїй роботі демонізовані образи лідерів українського визвольного руху 1930-х – 1950-х рр. Намагається зобразити їх політичними та кримінальними злочинцями, ідейними маргіналами, які не можуть шануватися в сучасних демократичних суспільствах.

Значний суспільний резонанс проблематики історії ОУН і УПА та діяльності їхніх керівників, підігрітий довколаісторичними дискусіями в царині політики як в Україні, так і за кордоном, надає важливий імпульс для актуалізації цього питання й в науковій сфері. Наукова актуальність дослідження життя і діяльності В. Кука як особи, яка відігравала одну з провідних ролей в історії ОУН і УПА, посилюється тим, що завдяки всебічному вивченню його військово-політичної діяльності, ми зможемо, на прикладі життєпису однієї ключової особистості, прослідкувати основні віхи боротьби українських націоналістів практично від зародження й до згортання їхньої активної організованої діяльності на території України. В. Кук – єдиний

Головний командир УПА і Голова Проводу ОУН в Україні, який вижив у жорнах репресій санаційного, нацистського, гортиського й більшовицького режимів і дожив до доби української незалежності. При цьому, зберігаючи інтелектуальну активність до глибокої старості, В. Кук залишив цілий масив інтерв'ю, спогадів, науково-популярних розвідок, які суттєво доповнюють біографічні відомості, почерпнуті з польських та радянських слідчих справ або офіційної оунівської документації.

Додатково актуальність роботи посилюється тим, що історичний досвід людей, які витримали тяжкі випробування ХХ ст., протистояли терору найжорсткіших тоталітарних режимів, пережили Другу світову війну, боролися в екстремальних умовах за відновлення української держави, є яскравим прикладом для сучасного покоління українців, які сьогодні відстоюють незалежність і територіальну цілісність України.

Зв'язок дисертаційного дослідження з науковими темами. Дисертаційне дослідження проведено відповідно до науково-дослідницької теми «Україна в загальноєвропейських історичних процесах: пошуки цивілізаційного вибору» (державний реєстраційний номер 16 БФ 046-01), що виконувалася на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Об'єктом дослідження є життя, політична та військова діяльність Василя Степановича Кука в українському визвольному русі.

Предметом дослідження є висвітлення внеску та ролі В. Кука у військово-політичній діяльності українського визвольного руху.

Хронологічні рамки дослідження. Нижня хронологічна рамка дослідження визначена 1913 р. – датою народження В. Кука. Верхня – 1954 р. – часом, коли В. Кук потрапив у полон до радянських органів державної безпеки, внаслідок чого припинив свою діяльність в українському визвольному русі.

Територіальні межі дослідження. Територіальні межі дослідження визначені ареалом життя і військово-політичної діяльності В. Кука з 1913 р. по 1954 р. і охоплюють території сучасних України, Польщі та Словаччини.

Мета дослідження визначена з урахуванням стану наукової розробки та актуальності дисертаційної роботи. Вона полягає у всебічному висвітленні та аналізі життя і військово-політичною діяльності В. Кука.

Відповідно до поставленої мети визначено такі **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати історіографічне опрацювання теми, стан джерельної бази та виробити методологічні засади роботи;
- дослідити історію родини та біографію В. Кука в період юності і навчання, проаналізувавши фактори, що впливали на формування його світогляду;
- вивчити діяльність В. Кука в Організації українських націоналістів у 1930 – 1939 рр.;
- висвітлити активність В. Кука в перші роки Другої світової війни та на посаді керівника підпілля ОУН (б) на Півдні та Сході України у 1942 – 1943 рр.;
- розкрити роль В. Кука в українському визвольному русі на посадах командира УПА-«Південь» та члена Головного проводу ОУН(б) у 1944–1950 рр.;
- проаналізувати діяльність В. Кука на чолі збройного підпілля ОУН та УПА у 1950 – 1954 рр.;
- розглянути питання розшуку, полону та ув'язнення В. Кука.

Методологія дослідження спирається на загальнонаукові принципи історизму, максимальної об'єктивності, системності, неупередженості, багатогранності, багатофакторності, опори на історичне джерело та історіографічну традицію. Під час проведення дослідження нами були використані методи: типологізації, системно-структурний, наукового аналізу, класифікації, логічний, синтезу, індукції, дедукції, історико-хронологічний, історико-генетичний, проблемний, історико-порівняльний, метод історичної періодизації, ретроспективний метод, просопографічний, метод історичного аналізу, історико-системний. Також були запозичені методи спеціальних історичних дисциплін і галузей історичної науки, зокрема генеалогії

джерелознавства та біографістики з її необхідним для нашої роботи понятійним апаратом і специфічною методологічною базою. З предмету історичне джерелознавство були залучені методи класифікації історичного джерела, систематизації, критики історичних джерел і наукової евристики. Завдяки просопографії було досліджено особу В. Кука в усій сукупності його індивідуальних якостей та рис у взаємодії з оточенням. Таким чином, у використаній нами методології, вдалось провести дослідження і розв'язати науково-дослідницькі завдання.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів зводиться до постановки та розробки актуальної теми і полягають у тому, що:

- завдяки залученню максимально широкого кола архівних джерел та історіографії здійснено комплексне дослідження життя і діяльності В. Кука з 1913 по 1954 рр.;
- використано та введено в науковий обіг значний обсяг нових архівних матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України, до кінця неупорядкованого особистого архіву В. Кука із Архіву Центру дослідження визвольного руху, документи із Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та Державного обласного архіву Львівської області, зокрема, польська кримінальна справа 1930-х рр. на брата В. Кука – Ілярія, критично опрацьовано спогади сучасників об'єкта дослідження;
- здійснено спробу ґрунтового аналізу формування особистості та характеру В. Кука;
- проаналізовано бачення В. Кука особливостей розвитку українського націоналізму ОУН, прослідковано еволюцію змін його ідеологічних поглядів від 1930-х рр. до початку 1950-х рр.;
- узагальнено значення пропагандистсько-публіцистичної діяльності В. Кука.

Практичне значення роботи полягає в комплексному, узагальненому біографічному дослідженні життя та військово-політичної діяльності В. Кука і його помітному внеску в організаційну розбудову і діяльність українського визвольного руху. Матеріали дисертаційного дослідження можна використовувати для підготовки як окремих праць із історії діяльності Організації українських націоналістів та Української повстанської армії, так і для написання узагальнених робіт із новітньої історії України й складання тематичних спецкурсів з військової історії для вищих навчальних закладів.

Водночас окремі результати дослідження можна використати для написання курсів з історії розшукової, агентурно-оперативної роботи, розвідки, контррозвідки спеціальних служб та підпільно-партизанської боротьби для спеціальних вищих навчальних закладів України.

Апробація результатів дослідження проводилась у формі доповідей на наукових конференціях, семінарах у Києві, Берліні, Варшаві, Львові, Одесі, Івано-Франківську, Тернополі й Ерфурті: на III Міжнародній науковій конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху 1920–1950-х рр.» (Львів, 2015 р.); на семінарі з освітнього курсу для молодих науковців «Геноцид євреїв Європи: історичні перспективи та підходи до вивчення» (Київ – Берлін, 2016 р.), на міжнародному німецько-українському семінарі «Друга світова війна і порівняльний досвід» (Одеса, 2016 р.); на міжнародному молодіжному стажуванні «Пам'ять про Другу світову війну» Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина (Берлін – Ерфурт, 2016 р.); на XIX Міжнародній науковій конференції «Релігія та глобальні виклики епохи: історичний досвід, реалії сьогодення, перспективи на майбутнє» (Львів, 2016 р.); на VII Всеукраїнській науковій конференції «Соціальна політика в теорії і практиці українського націоналізму: історія і сьогодення», присвяченій 75-й річниці УПА (Івано-Франківськ, 2017 р.); на Всеукраїнській науково-практичній конференції на честь 75-ої річниці створення Української повстанської армії (Тернопіль, 2017 р.); на V Міжнародній науковій конференції «Проблеми дослідження українського

визвольного руху 1920–1950-х рр.» до 75-річчя створення Української повстанської армії (Львів, 2017 р.); на освітньому семінарі під час стажування на історичному факультеті Варшавського університету (Варшава, 2018 р.).

Публікації. Головні положення і висновки результатів дослідження були опубліковані у п'яти наукових статтях, які надруковано у фахових виданнях України (входять до переліку ДАК Міністерства освіти і науки України) та в науковому виданні у Чехії, що входить до міжнародних науково-метричних баз.

Структура дисертаційної роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів (11 підрозділів), висновку, списку використаних джерел (234 пункта) та додатків (один додаток на одній сторінці). Основна частина викладена на 189 сторінках. Загальний обсяг роботи – 222 сторінки.

РОЗДІЛ І ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки теми

Тема діяльності окремих діячів українського визвольного руху є актуальною не лише для професійних науковців, але й для публіцистів та журналістів. Праці, присвячені біографіям підпільників, лідерів ОУН, повстанців і командирів УПА, завжди відігравали одну із ключових ролей в напрямі дослідження історії змагання українського народу за свою незалежність на прикладі знакових історичних постатей. Не є винятком і дослідження біографії останнього керівника збройного підпілля Організації українських націоналістів в Україні, голови Генерального секретаріату Української Головної Визвольної Ради і Головного командира Української повстанської армії, генерал-хорунжого В. Кука, вивчення особистої історії якого почалось ще за його життя.

Історіографія теми дослідження пройшла шлях від узагальнюючих праць до робіт, безпосередньо присвячених темі військово-політичної діяльності В. Кука. Методологічно історіографію об'єкта нашого вивчення слід розділити на кілька груп, які в свою чергу вирізняються між собою характерними відмінностями й ознаками: іноземна історіографія (яка хронологічно охоплює всі періоди), радянська історіографія, історіографія української діаспори на Заході й історіографія доби незалежності.

Аналіз *іноземної історіографії*, яка репрезентована в основному англомовними, німецькомовними, та польськомовними дослідженнями, продемонстрував, що тема дисертаційної роботи не була окремим об'єктом вивчення зарубіжних дослідників. Водночас, біографічні відомості про В. Кука фрагментарно зустрічаються в загальних роботах іноземних дослідників українського визвольного руху і суміжних тем, тому слід детально зупинитись на розгляді цього напрямку.

Англомовна історіографія представлена працями Дж. Армстронга [219], Д. Бурдса [221], Т. Снайдера [231, 232], А. Вілсона [233, 234] та ін. Найбільшим доробком в дослідженнях українського визвольного руху вирізняється Дж. Армстронг, книга якого «Український націоналізм 1939 – 1945» пережила низку перевидань. Однак Дж. Армстронг основну увагу в своїх дослідженнях зосередив на розгляді ідеології українського націоналізму, вивчаючи історію визвольного руху в загальних рисах, він майже не згадує В. Кука, ймовірно це пояснюється тим, що його робота над першим виданням проводилась ще в першій половині 1950-х років. Кола наукових зацікавлень Д. Бурдса, Т. Снайдера, та А. Вілсона, праці яких виходили в останні десятиліття, здебільшого стосувались окремих питань Другої світової війни, або ж були присвячені історії репресій тоталітарних режимів. Тому згадки про В. Кука в їхніх роботах мають бібліографічний і фрагментарний характер, інколи з історичними неточностями. Наприклад, Д. Бурдс, зазначаючи особу В. Кука в одній із своїх праць, помилково пише, що після потрапляння в радянський полон В. Кук провів 25 років в ув'язненні і вийшов на волю у 1972 р., що не відповідає дійсності [221, С. 301].

Німецькомовна історіографія наслідує сучасних англомовних авторів в питаннях вибору предмету дослідження діяльності ОУН і УПА. У працях Ф. Брудер [220], Ф. Голчевського [224], Д. Поля [223] дослідницькі зусилля зосереджені на вивченні теми співпраці між Німеччиною та українським визвольним рухом напередодні і в часи Другої світової війни. Тому закономірно, що постать В. Кука, якщо й розглянута тут, то здебільшого в загальному контексті історії цього періоду.

Польськомовна історіографія історії українського визвольного руху наразі є однією із найбільших за кількістю публікацій, авторів та порушених тем серед іноземних історіографій. Проте й у цьому напрямку прослідковується своєрідний лейтмотив, довкола якого формуються основні теми історичних досліджень. Мова йде про польсько-український конфлікт періоду Другої світової війни та перших повоєнних років. Насамперед, це роботи

Г. Мотики [226, 227, 228, 229], Я. Чаплі [222], Д. Лібонька [228], Р. Внука, Т. Стриєка, А. Барана [229], Е. Пруса [230], І. Качановського [225] та низки інших. Властиво, об'єкт і предмет нашої дисертаційної роботи також не увійшов до кола наукових зацікавлень польських колег, за виключенням окремих згадок, зокрема у книзі Г. Мотики, в якій полону В. Кука і В. Галаси присвячений окремий підрозділ у його узагальнюючій монографії з історії ОУН і УПА [227, С. 632 – 637].

Таким чином, життя, політична і військова діяльність В. Кука не стали окремими темами розгляду в іноземній історіографії. Тому від середини 1950х рр., коли була опублікована одна із перших праць із історії українського визвольного руху, особа останнього керівника підпілля ОУН досі залишалася поза науковим зацікавленням закордонних дослідників.

Радянська історіографія. В Радянському Союзі не було надруковано окремого біографічного дослідження про останнього керівника ОУН в Україні. Однак його постать згадується в загальних роботах з історії українського визвольного руху. Ці праці мали специфічне, ідеологічно-політичне спрямування, головна мета – відобразити діяльність ОУН і УПА як «реакційних», «антинародних» політичних і терористичних формувань фашистського типу, які нібито були створені і фінансовані закордонними центрами «капіталістичних держав», щоб заподіяти зло народам СРСР. Часто до цілого комплексу звинувачень «українських буржуазних націоналістів» додавались обвинувачення у воєнних злочинах. Вже в 1940-х рр. з'являються «викриваючі» тексти про підривну діяльність українських націоналістів та їхніх лідерів проти СРСР, що були призначені для широкої радянської громадськості, зокрема, це публічні лекції В. Варецького [102], статті Л. Новиниченка [183], М. Парнюка [191], памфлети В. Беляєва, М. Рудницького [97], роботи Л. Топольчука [210], Ю. Мельничука [175], А. Іванкова, В. Замлинського [126], К. Дмитрука [122], В. Чередниченка [214] тощо [127].

Поряд із пропагандистськими текстами, в СРСР готувалися видання для внутрішнього використання у структурах радянських спеціальних служб.

Дослідниця Н. Ніколаєва зазначає, що вже після ліквідації збройних відділів українського визвольного руху унікальні документальні матеріали ВКП(б), КП(б)У, НКВС-МДБ-КДБ, разом із трофейними документами ОУН і УПА, неодноразово використовувалися співробітниками КДБ під час підготовки спеціальних підручників, програм і курсів лекцій для підготовки своїх кадрів до оперативно-розшукової роботи на прикладі протистояння з українським визвольним рухом [182]. Так, матеріали з боротьби радянських спецорганів проти українських націоналістів та їхніх керівників використовував спеціально створений науково-видавничий відділ Вищої школи КДБ СРСР ім. Ф. Дзержинського у Москві для друку окремих спеціальних видань під авторством Л. Бурдина [99], Б. Шульженка, І. Хамазюка, В. Данька [217], А. Комлева [212], М. Майорова [170] тощо.

Історіографія української діаспори. Паралельно із вивченням теми діяльності ОУН і УПА та їхніх керівників в Радянському Союзі, науковці із української діаспори на Заході проводили власні дослідження. Однак, як в СРСР, так і за «залізною завісою» впродовж Холодної війни тема життя і військово-політичної діяльності генерал-хорунжого УПА В. Кука не стала окремим об'єктом вивчення. Це пояснюється кількома важливими факторами: по-перше, до 1954 р., у зв'язку з конспірацією, особа В. Кука взагалі «не розкривалася» у відкритих історіографічних джерелах української діаспори, по-друге, після його потрапляння у полон українські закордонні історіографи намагалися не висвітлювати його біографію, не з'ясувавши обставин полону й позиції на допитах.

Примітно, що в одній з перших наукових праць з історії діяльності повстанського руху – «Українська Повстанська Армія 1942–1952 рр.» (П. Мірчука) ми не знайдемо жодної конкретної інформації про В. Кука – «Леміша», який на той час ще перебував у підпіллі на території України, хоча праця вміщує інформацію про вже загиблих керівників підпілля ОУН і командирів УПА. Також відсутні відомості з біографії останнього командира УПА і в наступних виданнях цього автора [176–180]. Водночас деталі з

біографії В. Кука замовчувались і в подальших роботах дослідників на Заході. Наприклад, Л. Шанковський у своїй книзі під назвою «Похідні групи ОУН», (надрукована у 1958 р.), називаючи лідерів похідних груп і організаторів національного підпілля в Україні, намагається уникати прямих згадок про В. Кука, зазначаючи його постать під псевдонімами: «Дуже жваву участь у підготовці цієї групи брав полк. Василь Коваль, (Василь Кук – авт.) теперішній ГК УПА...» [215].

Подальше замовчування фактів біографії останнього керівника ОУН в Україні ми пояснюємо певною неоднозначністю ставлення до його персоналії, що було викликано фактом потрапляння В. Кука до радянського полону і намаганням органів державної безпеки СРСР використати вагу такої особистості у власних політичних та ідеологічних цілях у боротьбі проти українських національних центрів за кордоном. На нашу думку, саме ця причина стала однією з головних у тому, що українські науковці із діаспори, не володіючи точними даними про тодішню і майбутню позицію В. Кука в СРСР, обминали вивчення і розлоге висвітлення його біографії. До того ж, у протистоянні з радянським режимом розкриття в історіографії певних аспектів біографії як останнього Головного командира УПА, так і осіб, залучених у підпілля, могло створити додаткові проблеми і нашкодити як колишнім підпільникам і повстанцям, що залишились на території СРСР, так і самому В. Куку. В подальшому дослідники українського визвольного руху із середовища української діаспори намагалися в своїх працях не акцентувати увагу на біографії В. Кука.

За таких обставин цілком очевидно, що перші напрацювання, присвячені історії життя й військово-політичної діяльності останнього ГК УПА, почали з'являтися вже після розпаду Радянського Союзу.

Історіографія доби незалежності. Після проголошення державної незалежності України і зняття цензури та ідеологічної заангажованості із історичної науки, почався процес суспільного й наукового переосмислення низки періодів і загальних процесів української історії. Однією з таких тем стала

діяльність українського визвольного руху. Слід підкреслити, що біографія В. Кука не одразу стала предметом досліджень науковців у незалежній Україні. Це було обумовлено, на нашу думку, трьома основними факторами: по-перше, ранній період історіописання українського визвольного руху (початок 1990-х рр.) був позначений сильним впливом діаспорної історіографії, а, позаяк, в науковому світі закордонного українства до особи В. Кука належної уваги не приділяли, його постать не потрапила на сторінки наукових праць в Україні; по-друге, архівні матеріали радянських органів державної безпеки були важкодоступними для дослідників, а саме в документах колишніх радянських спецслужб міститься найбільше інформації про В. Кука; по-третє, сам В. Кук був живим, що стало деякою психологічною перепорою для вчених. Тому постать В. Кука і його внесок у діяльність українського визвольного руху наче «випала» з робіт українських дослідників перших років незалежності України. Так, наприклад, в одній із перших книг із історії УПА авторства Ю. Киричука його постать згадується лише епізодично [140 – 142].

Проте, починаючи з другої половини 1990-х рр., детальніше ознайомлення і ширший доступ до архівних матеріалів відкрив науковцям образ останнього ГК УПА. Відтак, В. Кук потрапив на сторінки досліджень як вчених з України, так й із діаспори. Мова йде про нові дослідження А. Кентія [135 – 139], перевидання історичних праць М. Лебеда [169], доповнені видання П. Мірчука [177] тощо.

Таким чином, вже від кінця 1990-х – початку 2000-х рр. більшість синтетичних праць з історії ОУН і УПА не оминали постать В. Кука. Зокрема, в роботах А. Русначенка [203], нових дослідженнях Ю. Киричука [142], І. Патриляка [193 – 198] та інших науковців [211]. Паралельно участь В. Кука в українському визвольному русі розглядається і в контексті сучасних регіональних і тематичних досліджень діяльності ОУН і УПА авторства Ю. Щура [218], В. Ковальчука [145], В. Дзьобака [121], О. Стасюк [207, 208], А. Жив'юка [125], М. Слободянюка [205].

Однак перші публіцистичні й наукові статті з порушеного нами питання почали з'являтися в Україні лише у другій половині 1990-х рр. і виходили вони з-під пера особи, яка, щоб закрити неоднозначності, пов'язані з її власною історією, врешті вирішила розкрити таємниці своєї біографії. Мова йде про самого В. Кука, який цього разу виступив у ролі біографа власного життя [156].

Проте В. Кук, як дипломований історик із досвідом роботи старшого наукового співробітника Центрального державного історичного архіву УРСР і виконуючого обов'язки старшого наукового співробітника відділу історіографії та джерелознавства Інституту історії Академії наук УРСР (сучасний Інститут історії НАН України), спрямував свої дослідницькі зусилля не лише на розкриття минулих сторінок власного життя, а й одним із перших почав досліджувати біографії діячів ОУН та УПА й окремі площини діяльності українського визвольного руху загалом. Зокрема, В. Кук працював над аспектами з біографії Р. Шухевича [157], Я. Старуха [166], С. Бандери [162], М. Климишина [160], досліджував тему Акта ОУН (б) від 30 червня 1941 р. [91], політичні відносини між різними структурами ОУН в Україні і за кордоном [152], вклад ОУН у події довкола Карпатської України [159] та низку інших тем [161] з історії, частиною якої він і сам був [149].

Закономірно, що ще за життя особистість В. Кука викликала значний інтерес серед дослідників українського визвольного руху. Він, як освічена людина, розумів цінність власних спогадів з історії діяльності українського націоналістичного підпілля, тому охоче ділився цінними свідченнями й не уникав контактів як з істориками, так і з журналістами [185]. Водночас для істориків – сучасників останнього Головного командира УПА це був надзвичайно рідкісний випадок, коли вони мали можливість отримати цінну інформацію не лише з історіографічних та архівних джерел, а й у свідка, безпосереднього учасника українського визвольного руху. Більше того, йшлося не про рядового учасника подій, а про керівника, який перебував на вищих посадах в підпіллі, знав «внутрішню кухню» прийняття стратегічних рішень, був добре знайомий з лідерами ОУН та УПА різного рівня і навіть сам визначав

політику визвольного руху на завершальних етапах його діяльності. Наприклад, В. Кук дав розлоге інтерв'ю зарубіжному досліднику О. Гогуну при підготовці його дисертації на тему діяльності українського збройного підпілля у 1943 р. по 1949 р. [113].

Однак примітно, що за життя В. Кука не було надруковано повноцінних біографічних праць. Вочевидь з позиції професійної етики історики більшу увагу зосереджували на вивченні архівних матеріалів про життя і діяльність останнього лідера ОУН в Україні. Зокрема, йдеться про статті О. Вовка [107] та В. Манзуренка [172].

Роль постаті В. Кука в діяльності українського підпільного і повстанського руху була настільки помітною, що від початку 2000-х рр. фрагменти з його біографії нерідко зустрічаються як в узагальнених книгах з історії ОУН і УПА, так і в тематичних. Приміром, у працях О. Тищенка і І. Марчука, присвячених бою під Гурбами, не оминають розгляд біографії В. Кука в контексті його військової діяльності на посаді командувача оперативного командування УПА-«Південь» і його участі в бойових операціях УПА проти військ НКВС навесні 1944 р. [173, 174].

У контексті нашого дослідження окремо слід виділити монографії Д. Веденєєва та Г. Биструхіна «Двобій без компромісів» і «Повстанська розвідка діє точно і відважно...». Перша монографія присвячена історії протистояння СБ ОУН й українського визвольного руху з органами державної безпеки Радянського Союзу із 1945 р. по 80-ті рр. XX ст. Автори цієї праці поставили перед собою амбітне завдання дослідити й розкрити маловивчені аспекти протистояння ОУН і спецслужб СРСР протягом більше сорока років, не оминаючи й теми нашого дослідження [105]. У монографії «Повстанська розвідка...» історії В. Кука присвячена значна частина наукової роботи, зокрема детально досліджено спецоперацію радянських спеціальних служб із захоплення лідера підпілля ОУН в Україні [104]. Характерною рисою цих робіт є вивчення діяльності українського визвольного руху через призму історії

розвідувальних й контррозвідувальних заходів, до яких вдаються спеціальні служби.

Вже після смерті В. Кука (у вересні 2007 р.) почали виходити наукові та публіцистичні статті, присвячені його життю, діяльності та ролі в історії українського визвольного руху [98]. Наприкінці цього ж року світ побачила перша книга присвячена біографії В. Кука, авторства Д. Веденєєва, в якій він на базі широкого кола архівних джерел Центрального державного архіву вищих органів влади України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України й архівів обласних управлінь СБУ, із залученням чималого обсягу історіографічних матеріалів здійснив одну із перших спроб скласти військово-політичний портрет останнього Головного командира УПА [106].

Паралельно, у 2008 р. вийшла стаття І. Патриляка [197], присвячена 95-й річниці від дня народження останнього Головного командира УПА. Того ж року вийшло видання для широкого кола читачів під назвою «Василь Кук – Головний командир УПА», авторства В. Манзуренка, О. Іщука, із ілюстраціями Б. Піргача та з передмовою В. Сергійчука [171]. Попри невеликий обсяг, книга вміщує велику кількість неопублікованих раніше фотографій та копій документів і матеріалів із ГДА СБУ, особистого архіву В. Кука, приватних архівів М. Посівнича та В. Манзуренка. Загалом, колектив авторів і організацій, які долучилися до цього видання, включає науковців і наукові установи із Києва, Праги, Торонто, Львова та Рівного: С. Музичук, Л. Бабка, В. Бойко, Д. Веденєєв, В. Гуменюк, В. Мороз, О. Пограничний, М. Посівнич, В. Сергійчук, А. Худо, працівники ГДА СБУ (Київ), колектив видання «Літопис УПА» (Торонто, Канада), співробітники Центру дослідження визвольного руху (Львів).

На початку другого десятиліття XXI ст. наукове зацікавлення історією постаті В. Кука не зменшувалося. У цей час з'являються статті, присвячені історії Головного командира УПА авторства В. В'ятровича [100], археографічне дослідження М. Крячка [148] та стаття В. Гінди про арешт В. Кука радянськими спецслужбами [111]. Також у 2013 р. у світ вийшло

дослідження Н. Ніколаєвої, присвячене історії соратниці і дружини В. Кука – У. Крюченко – «Оксани» із серії «Події і люди» видавництва «Літопис УПА», де зазначені вкрай важливі дані із біографії і самого В. Кука. Ця книга підсумувала дослідження біографії У. Крюченко, що проводили О. Іщук та Н. Ніколаєва [132].

Таким чином, тема військово-політичної діяльності В. Кука в історіографічному вираженні характеризується широким наповненням як фаховою літературою, так публіцистичними і журналістськими матеріалами. Загалом, її характерною рисою є достатня розпорошеність та невпорядкованість. Водночас історіографія з цього питання одна з небагатьох з теми діяльності українського визвольного руху, яка має настільки великий журналістський компонент.

1.2. Джерельна база

Джерельна база нашого дослідження формувалася на основі архівних матеріалів владних установ і карально-репресивних структур міжвоєнної Польщі, Радянського Союзу, на документах українського визвольного руху та особистих архівних матеріалах самого В. Кука. За способом кодування і відтворення інформації це, в основному, письмові документи (рукописні та машинописні), за репрезентацією – опубліковані і неопубліковані архівні матеріали.

Опубліковані джерела. Впродовж тривалого часу тема життя і військово-політичної діяльності останнього Головного Командира УПА не розглядалась окремо не лише в історіографії, але й в джерелознавчому вимірі. Однак в останні роки постать В. Кука привернула увагу і на цьому полі історичних досліджень. Після десяти років по роковинах смерті В. Кука (2017 р.) – вийшов 27-й том, третя книга Нової серії Літопису УПА «Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1949 – 1956», який майже повністю сформований за матеріалами радянської архівно-кримінальної справи на В. Кука та свідчень родичів, друзів

й побратимів про самого В. Кука, зокрема, молодшої сестри Марії Кук, їхнього батька, В. Кука, У. Крюченко, соратників по підпільній боротьбі: О. Осадци, В. Охримовича, В. Галаси тощо. Загалом, це видання стало одним із перших розлогих архівних збірок із життя і діяльності В. Кука, недоліком якого є те, що книга вміщує здебільшого протоколи допитів КДБ, без інших матеріалів слідчо-оперативної справи. Водночас варто пам'ятати про певні особливості герменевтичного тлумачення і розуміння свідчень, які надаються особою під тиском, що впливає на їхню цінність у контексті об'єктивного висвітлення минулого [50].

Властиво, окрім тому із документами радянської кримінальної справи на В. Кука, видавництво «Літопис УПА» опублікувало найбільшу кількість архівних документів із теми діяльності українського визвольного руху і постать останнього лідера підпілля ОУН в Україні від 1990-х рр. посідає в них своє особливе місце. Так, фрагментарні й непоодинокі відомості про В. Кука зустрічаються у багатьох із сотні вже опублікованих томів Основної, Нової («київської») серій, рубрик «Бібліотека» й «Події і люди» видавництва «Літопису УПА», зокрема, це томи № 8 [78], 9 [79], 10 [76], 26 [77] Основної серії, що присвячені УГВР, в діяльності якої В. Кук відіграв одну з ключових ролей. Томи Нової серії №1 [71], 2 [73], 8 [75], 11 [72], 14 [60], що формувались на базі архівних матеріалів колишньої УРСР – сучасних Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, які, зокрема, вміщують цінні документи періоду перебування В. Кука на посаді керівника ОУН в Дніпропетровську, командира оперативного командування УПА-«Південь» на Волині та інших керівних посадах у структурі українського визвольного руху: томи № 3 [65], 4[66], 5 [67], 6 [68] та 7 [69] Нової серії, які включають інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ СРСР про боротьбу проти УПА і націоналістичного підпілля. Закономірно, що в матеріалах партії більшовиків й їхніх карально-репресивних органів особа В. Кука фігурувала як

одна із ключових (насамперед у томі № 7 Нової серії, де окрема інформація про розшук В. Кука подана в деталях).

Окремо ми розглядаємо протоколи допитів слідчих справ учасників українського визвольного руху, проведені спецорганами СРСР, опубліковані в Новій серії «Літопису УПА»: томи № 9 [70], 15 [61]. У цих документах вміщені свідчення керівників ОУН і УПА, зокрема, П. Воробця, Ю. Стельмашука, М. Степаняка, О. Луцького тощо. В контексті нашої теми важливо, що ці особи підтримували контакт під час своєї підпільної діяльності, знали особисто Василя Кука, про що й свідчили на допитах у застінках радянських спеціальних служб.

Одну із найцінніших інформацій вміщено в томі № 16 Нової серії «Літопису УПА», в якому опубліковано епістолярну спадщину керівників українського визвольного руху. Книга містить 281 лист командирів УПА та лідерів ОУН: В. Кука, Р. Шухевича, М. Козака, В. Галаси тощо [62]. Наступний 17-й том присвячений постаті підполковника УПА Осипа Дяківа – «Горнового» в документальній спадщині (119 унікальних документів: творчі напрацювання, листування, біографічні матеріали, спогади соратників тощо). В площині нашого дослідження в томі № 17 присутні цінні історичні відомості й про В. Кука [63]. Також важливі аспекти життя і підпільної діяльності В. Кука на території Центральної та Південної України розкриває том № 18 Нової серії «Літопису УПА», який присвячений саме темі активності українського визвольного руху на території Великої України в 1942 – 1952 рр. [64].

В серії видавництва «Літопису УПА» «Бібліотека» видано низку досліджень, присвячених біографіям діячів українського визвольного руху та окремим аспектам військово-політичної боротьби повстансько-підпільних формацій. Серед них є праці, присвячені діяльності соратників останнього Головного командира УПА, які дають змогу розкрити певні нюанси із життя В. Кука [186]. Слід наголосити, що наукова цінність праць із серії «Бібліотека» полягає в тому, що окрім розлогих біографічних й історичних матеріалів, ці дослідження вміщують солідні документальні додатки, що складаються із

раніше неопублікованих унікальних архівних матеріалів [188]. Зокрема, в цій серії була опублікована вже вище нами зазначена книга, присвячена дружині В. Кука – У. Крюченко.

Значний обсяг історичної інформації із життя і військово-політичної діяльності В. Кука вміщено в документальних збірках, присвячених історії українського визвольного руху, зібраних і впорядкованих В. Сергійчуком [81]. Зокрема, це збірники архівних матеріалів із боротьби ОУН і УПА, розподілені на п'ять регіонів: Закерзоння, Волинь, Прикарпаття, Поділля, Наддніпрянщина [82 – 86]. Автор, використовуючи оригінальні документи ЦДАВО, ЦДАГО, провів колосальну роботу із опрацювання та систематизації великого обсягу архівних матеріалів діяльності ОУН і УПА, розподіливши їх у регіональному вимірі. Хоча тема нашого дослідження й не стала окремим напрямом в археографічних збірниках вказаного автора, проте дослідник не оминув висвітлення діяльності інших лідерів українського визвольного руху, які тісно контактували з В. Куком, що знаходило відображення у відповідному масиві їхньої документації [89, 90].

Про історію діяльності українського визвольного руху в 1940-х рр. і участь у ньому В. Кука розповідає серія книг опублікованих архівних документів, що була опрацьована і видана в результаті роботи Урядової комісії Кабінету Міністрів України з вивчення діяльності ОУН і УПА. Особливість цього видання полягає в тому, що окрім даних із архівів України, для документального наповнення збірника були використані документи із РФ, ФРН та низки приватних архівів [80].

Неопубліковані джерела. Неопубліковані джерела становлять основну частину джерельної бази нашого дослідження. За місцем зберігання і підпорядкування архівні документи стосовно об'єкта нашого вивчення діляться на центральні й обласні архіви силових відомств, окремі державні архівні установи в столиці та в обласних центрах України й архіви громадських організацій. Архіви силових відомств – це, насамперед, Галузевий державний архів Служби безпеки України в м. Києві й архіви обласних управлінь СБУ,

Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України і його територіальний підрозділ у місті Львові.

Державні архівні заклади – це вже зазначені вище Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (Київ), Центральний державний архів громадських об'єднань України (Київ), із регіональних архівів – Державний архів Львівської області. Стосовно громадських організацій, то тут мова йде про архів незалежної наукової громадської установи – Центру дослідження визвольного руху (Львів).

В архівосховищах силових відомств України зберігаються кримінальні розшукові й слідчо-оперативні матеріали, які були складені карально-репресивними органами Радянського Союзу. Так, у ГДА СБУ, де перебувають на збереженні найбільш об'ємні матеріали радянських документів на В. Кука, документи стосовно його життя і військово-політичної діяльності в основному зібрані у трьох фондах: фонд № 2 «Управління по боротьбі з бандитизмом МВС, Управління 2-Н та 4-те управління МДБ – КДБ УСРР» (Оп. 40. – Спр. 275), фонд № 5 «Кримінальні справи на нереабілітованих осіб» (Спр. 445), фонд № 6 «Кримінальні справи на реабілітованих осіб» (вміщує агентурні справи оперативної розробки на командувачів УПА і керівників підпілля ОУН). У фонді № 13 ГДА СБУ – «Колекції друкованих видань» [6] містяться документи щодо діяльності українського визвольного руху, включно з окремими матеріалами В. Кука [110].

В архіві ГУМВС Львівської області до наших днів перебувають на зберіганні кримінальні справи, порушені в 1940 – початку 1950-х рр., зокрема, і на членів родини В. Кука: його матір, сім'ї братів, сестру, дружину та інших членів родини. Важливість цих документів полягає у тому, що вони містять інформацію, необхідну нам для аналізу карально-репресивних методів, які застосовувалися проти родин учасників підпільно-повстанського руху ОУН і УПА в роки існування Радянського Союзу [20].

Окремі фрагментарні дані про діяльність В. Кука зберігаються в архівних фондах ЦДАВО, в яких зібрано інформацію з історії УПА і ОУН: фонд № 3838

«З'єднання північних груп Української повстанської армії «УПА-Північ» (групи: «Турів», «Заграва», «Західна»; загони: «ім. Богуна», «Січ», «Полтавський», «Фастівський», «ім. Остапа», «ім. Б. Хмельницького» та військова округа «Заграва»); фонд № 3836 «З'єднання західних груп Української повстанської армії «УПА-Захід» 1942 – 1945 рр.; фонд № 4628 «Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівників УПА з німецько-фашистськими окупантами. 1942 – 1944 рр.»; фонд № 3837 «З'єднання південних груп Української повстанської армії «УПА-Південь» (групи «Донбас», «Саблюка», військова округа «Дніпро») 1942 – 1945 рр.; фонд № 3833 «Краєвий провід (Керівництво) Організації українських націоналістів на Західно-українських землях 1929 – 1947 рр.»; фонд № 3834 «Львівський обласний провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях».

Документальні відомості з нашої теми в ЦДАГО не представлені окремим фондом, а розсіяні в загальних матеріалах із історії СРСР у фондах № 62 «Український штаб партизанського руху (УШПР) (1942 – 1944), м. Сталінград (18.07–12.08.1942)...» та фонд № 57 «Колекція документів з історії Комуністичної партії України 1870 – 1965 рр.». Репрезентація ОУН і УПА в цих фондах відбувається крізь призму протистояння українського визвольного руху червоним партизанам і загалом більшовицькій системі. Поодинокі свідчення діяльності В. Кука представлені в документах як один із важливих елементів цієї боротьби.

Архівні джерела, що зберігаються в ЦДІАЛ містять цінні документи міжвоєнного періоду, зокрема, польські кримінальні справи, заведені на братів Куків по справі Ясінських, та інші важливі матеріали із життя та діяльності В. Кука його родини та соратників по підпільній боротьбі в роки польського панування на західноукраїнських землях [40, 41].

В архіві ЦДВР перебуває на збереженні особистий архів В. Кука, який після смерті останнього Головного Командира УПА (за його ж заповітом) був переданий Центру на опрацювання і зберігання. Н. Ніколаєва у своїй книзі про

У. Крюченко зазначає, що загальний обсяг приватного архіву В. Кука, переданого в АЦДВР, був виміряний в понад 5 тон різних матеріалів (спогади, наукові праці, робочі записи, нотатки, щоденники, аудіокниги, фото тощо). Такий обсяг і загальна невпорядкованість вказаного архіву стала справжнім викликом для архівістів та дослідників постаті В. Кука. Попри те, що за останні роки працівники ЦДВР виконали значну роботу з оцифрування, систематизації і групування приватного архіву В. Кука (значний об'єм інформації цього архіву був вкладений у мережі Інтернет на сторінці Центру), однак доводиться констатувати, що колишній приватний архів В. Кука й надалі залишається до кінця не закаталогізованим й не опрацьованим. Крім того, АЦДВР містить низку інших оригінальних джерел підпільно-повстанського походження, які розкривають важливі аспекти історії діяльності та функціонування українського визвольного руху [21 – 39].

За різновидами типів і родів джерельна база наукової роботи вирізняється великою сукупністю класифікаційних одиниць. Для того, щоб проаналізувати об'ємну кількість архівних матеріалів ми використовуватимемо джерелознавчі напрацювання Г. Папакіна, який у своїх наукових статтях з археографії і джерелознавства окремо розглядає це питання [189, 190]. Науковець проаналізував класифікацію джерел як повстансько-підпільного походження, так і радянського, що вкрай актуально для нашої роботи. Щоб проаналізувати архівні джерела з нашої теми, слід їх детально розглянути за видами, групами й підгрупами.

Джерела та пам'ятки повстансько-підпільної провенієнції (походження):

Підкатегорія 1.1. Джерела і пам'ятки повстансько-підпільної провенієнції, що перебувають поза межами України. Здебільшого це документи, що були вивезені учасниками українського визвольного руху на Захід впродовж активної фази діяльності підпілля ОУН і під час рейдів підрозділів УПА в зони окупації західних союзників. До них відносяться і матеріали листування та іншої кореспонденції між українським підпіллям в Україні та їхніми осередками в країнах Західної Європи через власні нелегальні канали зв'язку [190].

Підкатегорія 1.2. Джерела й пам'ятки повстансько-підпільної провенієнції з нашої теми, що перебувають в Україні. Становлять основний масив унікальних документів, які зберігаються в архівних установах України і потрапили туди, здебільшого, як трофейні матеріали в результаті діяльності радянських карально-репресивних органів, що використовували їх для боротьби і збирання оперативних даних на учасників українського визвольного руху. Проте в останні роки окремі архівні установи України почали поповнюватися і матеріалами із приватних архівів та документами, що були знайдені в закопаних підпільниках бідонах, тощо.

Вид 1. *Джерела й пам'ятки, створені офіційними інституціями націоналістів і повстанців* (офіційні джерела). Мова йде про накази, меморандуми та постанови великих зборів ОУН(б), в розробці яких В. Кук особисто брав участь; політичні вказівки ОУН, інструкції, розпорядження тощо [80]. За груповим поділом вони поділяються на директивно-нормативні акти (директивно-нормативні акти ОУН(б); директивно – нормативні акти УГВР; директивно-нормативні акти Українського державного правління (УДП) (30 червня – липень 1941 р.); організаційно-розпорядчі документи (організаційно-розпорядчі документи ОУН(б); організаційно-розпорядчі документи УПА (1944–1954 рр.); організаційно-розпорядчі документи УГВР; організаційно-розпорядчі документи УДП (30 червня – липень 1941 р.); планові, звітно-аналітичні та інформаційні документи; матеріали зовнішньополітичної діяльності ОУН (меморандуми, звернення, матеріали переговорів); документи господарської діяльності загонів та запілля УПА; агітаційно-пропагандистські, оповіщувальні та пресові матеріали; обліково-контрольні документи різних видів тощо.

Ідеологічні документи. В. Кук видав низку праць з ідеології українського націоналізму. Критикуючи ідейні основи більшовизму та радянську суспільно-економічну систему загалом, він студіював програмні документи теоретиків і практиків лівого руху, за що неодноразово звинувачувався в середовищі ОУН в

«лівих ухилах». Серед ідеологічних матеріалів найбільш відома праця В. Кука – «Колгоспне рабство», видана в 1952 р. [44].

Вишкільні й освітні матеріали ОУН і УПА. В цій групі документів слід згадати брошуру, написану В. Куком під зашифрованою назвою «Пашні буряки» [39], в якій були викладені основи з конспірації. Авторству авторству В. Кука належить брошура з бойової підготовки «Гранатний вишкіл» для навчання рядових членів підпілля ОУН практичним знанням із застосування розривних засобів ураження.

Матеріали агентурної, розвідувальної, судово-слідчої діяльності. Основним масивом цієї групи документів є слідчо-оперативні матеріали військово-польової жандармерії УПА і Служби безпеки ОУН. Здебільшого це протоколи допитів СБ ОУН Тернопільської, Станіславської областей, протоколи фіксації смертей, списки працівників радянських МВС і МДБ, списки слідчих СБ тощо. Категорія зазначених документів була засекреченою не лише для рядових членів підпілля й повстанських командирів, але й для місцевих осередків політичного й військового керівництва ОУН і УПА. Проте В. Кук на посаді першого заступника, а згодом і Головного командира УПА й керівника підпілля ОУН в Україні мав доступ для роботи до цієї групи документів [54].

Вид 2. *Джерела і пам'ятки, створені окремими особами та групами осіб із середовища ОУН та УПА, УНРА (приватні джерела).*

Група 1. Приватне листування. Епістолярні документи і листи є важливою групою як у вивченні діяльності всього українського визвольного руху, так і в дослідженнях біографій його керівників. Стосовно теми нашого вивчення, то епістолярна спадщина репрезентована листами В. Кука, Р. Шухевича, М. Козака, В. Галаси тощо. [49].

Група 2. Щоденники. Історична важливість постаті В. Кука полягає у тому, що він, окрім активної і насиченої роботи в українському підпіллі, знаходив час і для ведення особистого щоденника. Незважаючи на високий ризик самодокументування для підпільної роботи, В. Кук з 1937 р. й аж до моменту потрапляння у радянський полон періодично робив короткі записи із

щоденного життя (головним чином записи, часто зашифровані, стосувалися технічних і організаційних питань діяльності підпілля). Вказаний щоденник (у формі кишенькового блокнота В. Кука) потрапив до рук радянських спецслужб і нині його фрагменти зберігаються у кримінальній справі В. Кука в ГДА СБУ [18]. Після звільнення з-під арешту В. Кук у 1960 р. заводить новий зашифрований щоденник на календарі і веде його аж до моменту своєї смерті у 2007 р. Другий щоденник В. Кука зберігається в АЦДВР [38].

Група 3. Спогади. Окрім професійних дослідників, постать В. Кука за його життя привертала увагу журналістів та громадських діячів, з якими він не уникав контактів, надавав відкриті інтерв'ю [115, 153, 181, 184, 168, 187, 206, 167] та ділився цінними історичними матеріалами [151]. Втім інформація, зазвичай, була суха, не розгорнута й сама стилістика і специфіка журналістського матеріалу, який переобтяжений публіцистикою та політичними судженнями, не завжди відповідав потребам професійного висвітлення біографії останнього ГК УПА. Однак, крім журналістів, Василь Кук виклав історію власного життя фаховому науковцю Г. Дем'яну, який ще у 1990-ті рр. записав і транскрибував його спогади. Цінність мемуарів, записаних Г. Дем'яном, полягає у тому, що, судячи із тексту запису, респондент повністю довіряв інтерв'юєру (на відміну від незнайомих, в більшості, журналістів з різних видань), що дало змогу, в поєднанні із професійно підібраними і поставленими запитаннями, записати одні з найкращих спогадів В. Кука [23, 31]. Також вкрай цінними є спогади В. Кука, записані у 1994 і 1996 рр. Д. Куделею та П. Хоботом, які детально розпитували Голову Проводу ОУН на Південно-східних українських землях про його підпільну працю в Дніпропетровську і на східноукраїнських землях загалом [28].

Крім спогадів самого В. Кука [151], які він писав в 1990-х рр. є важливими мемуари учасників українського підпілля і повстанського руху, в яких згадується історія його діяльності – це споми́ни М. Савчин [94], побіжно К. Гіммельрайха [51], І. Лико [53], С. Стебельського [52], М. Твердохліба [57], Ю. Ступницького [56] тощо. В контексті нашого дослідження варто наголосити на спогадах

др. С. Шухевича, який виступав адвокатом братів Куків по справі Ясінських і окремо згадує про родину і самого В. Кука [96]. Зокрема, саме др. С. Шухевич опублікував у 1941 р. в щоденнику «Краківські вісті» короткий нарис «Українська скорбна мати», де описав трагедію матері В. Кука – Парасковії Кук, в останні дні перед стратою її сина Ілярія [165].

Пам'ятки повстанської уніформістики, фалеристики, вексилології, сигілографії – сфрагістики [190]. Частина джерел цього виду була переведена підпіллям ОУН через нелегальні канали на Захід. Водночас можемо стверджувати, що значну кількість вказаних історичних джерел було знищено, або приховано підпільниками. Паралельно керівникам руху опору доводилось носити нагороди, бофони, й, найголовніше, печатки до офіційних документів із собою. Так, під час операції із захоплення Р. Шухевича в 1950 р. до рук противника потрапив цілий комплекс цього виду джерел. Не була виключенням і спецоперація радянських служб безпеки із взяття, у полон В. Кука, коли були вилучені печатки, нагороди ОУН і УПА, та інші пам'ятки.

Джерела партійно-радянської провенієнції. Становлять значний масив із теми нашого дослідження. Діляться на п'ять основних видів: документи органів радянської влади ВКП(б) – КПРС союзного, республіканського, обласного і районного рівнів, матеріали репресивно-каральних органів СРСР (НКВС – НКДБ, МВС – МДБ, КДБ) різних рівнів, документи підрозділів РСЧА – Радянської армії, які залучались до боротьби проти ОУН і УПА, та джерела окремих персон або груп осіб, що брали участь у боротьбі проти українського визвольного руху [189].

Вид 1. *Документи органів радянської влади і партії більшовиків СРСР.*

Група 1. Ідеологічні документи: матеріали партійних з'їздів, конференцій та пленумів ЦК ВКП(б) – КПРС. **Група 2.** Директивно-нормативні документи ВКП(б) – КПРС, Верховної Ради та уряду СРСР, вищих надзвичайних органів управління воєнного часу (ДКО СРСР). **Група 3.** Організаційно-розпорядчі документи. Організаційно-розпорядчі документи ВКП(б) – КПРС та союзного уряду. Організаційно-розпорядчі документи КП(б)У – КПУ, уряду УРСР.

Група 4. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи КП(б)У – КПУ, уряду УРСР. **Група 5.** Агітаційно-пропагандистські і публіцистичні матеріали. **Група 6.** Офіційне листування. **Група 7.** Документи історико-меморіального змісту. Службові посібники та збірники МДБ–КДБ щодо боротьби з визвольним рухом. Офіційні історії військових частин і з'єднань Червоної армії, партизанських загонів, підпільних груп. Цей вид документів на політичному рівні визначав і спрямовував боротьбу радянських карально-репресивних органів проти українського визвольного руху та його керівників[189].

Вид 2. *Документи репресивно-каральних органів СРСР 1939 – 1954 рр.*

Група 1. Директивно-нормативні документи союзних наркоматів – міністерств внутрішніх справ та держбезпеки. **Група 2.** Організаційно-розпорядчі документи. Організаційно-розпорядчі документи союзних наркоматів – міністерств внутрішніх справ і держбезпеки, прокуратури СРСР. Організаційно-розпорядчі документи республіканських наркоматів – міністерств внутрішніх справ та держбезпеки, прокуратури УРСР. Організаційно-розпорядчі документи внутрішніх і прикордонних військ СРСР. **Група 3.** Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи союзних наркоматів – міністерств внутрішніх справ та держбезпеки. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи республіканських наркоматів – міністерств внутрішніх справ і держбезпеки. Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи внутрішніх та прикордонних військ СРСР. **Група 4.** Офіційне листування. **Група 5.** Матеріали агентурної, розвідувальної, судово-слідчої діяльності. Матеріали оперативної розробки інституцій та окремих діячів національно-визвольного руху (агентурні справи). Матеріали архівно-слідчих справ учасників національно-визвольного руху. Матеріали слідства (звинувачувальні вироки), судових процесів, судові вироки учасникам національно-визвольного руху. Матеріали особових справ агентів, засланих до інституцій національно-визвольного руху [189].

Вид 3. *Документи військової провенієнції. Група 1.* Директивно-нормативні документи міністерства оборони, генерального штабу, військових з'єднань. *Група 2.* Організаційно-розпорядчі документи військових установ, з'єднань і частин Червоної армії. *Група 3.* Планові, звітні, аналітичні, інформаційні документи військових установ та армійських частин. Загалом, архівні матеріали військового походження відображають ступінь залучення регулярних військових частин СРСР у боротьбі проти українського визвольного руху та їхніх керівників [189].

Вид 4. *Джерела, створені окремими особами, групами осіб, які брали участь у боротьбі з українським національно-визвольним рухом. Група 1.* Спогади. Яскравим прикладом цієї групи документів є книга пенсіонера радянських спецслужб Г. Саннікова, в якій окремо розглядається постать В. Кука [95].

Вид 5. *Матеріали фіксації пам'яток повстанської архітектури* [189]. Завдяки цьому виду документів радянського походження можна детально реконструювати архітектурні об'єкти українського визвольного руху, зведені з метою магазинування зброї, амуніції, спорядження, агітаційних матеріалів та їхніх виробничих потужностей (друкарень, типографій), переховування особового складу УПА, шпиталів, підпільників ОУН, їхніх командирів та керівного активу. Органи держбезпеки СРСР детально описували місця, види та особливості побудови таких бункерів (криївок) і схованок, що дає нам можливість дослідити умови життя та побуту як рядових учасників ОУН і УПА, так і керівників, зокрема і В. Кука.

Таким чином, наявний комплекс опрацьованих нами історичних джерел дає змогу в повні мірі дослідити життя і військово-політичну діяльність В. Кука впродовж його перебування у структурах українського визвольного руху.

1.3. Методологічні основи дослідження

Дисертаційна робота написана із застосуванням як загальнонаукових, так і спеціальних наукових методів історичної науки. Під час вивчення об'єкта та

предмета дослідження ми спиралися на ряд принципів наукового пізнання, зокрема, на принципи *науковості, історизму, багатфакторності* та наукової *об'єктивності, історіографічної традиції* і принципу *опори на історичне джерело*.

Застосування *історико-хронологічного* методу дало нам можливість визначити основні етапи життя об'єкта вивчення, розподілити його періоди життя за рядом характерних ознак. *Історико-герменевтичний* метод надав нам інструментарій у тлумаченні і розумінні архівних джерел й матеріалів різного інституційного й організаційного походження. Методологічні засоби і прийоми допоміжної дисципліни герменевтики надали нам змогу інтерпретувати історичні джерела й історіографічні напрацювання попередників, дотримуючись принципів наукової об'єктивності й дослідницької неупередженості. А завдяки *історико-порівняльному* методу вдалося виокремити особливості життя і військово-політичної діяльності В. Кука у порівнянні із біографіями соратників з підпільної боротьби та інших історичних постатей його часу. Водночас впровадження *історико-типологічного* методу в роботу дало змогу проаналізувати, через його аналітичну процедуру типологізації, джерельну й історіографічну базу дослідження, й застосувати деякі елементи цієї методики у вивченні біографії В. Кука.

Історико-системний метод дозволив нам вивчати біографію останнього Головного Командира УПА у визначеному та хронологічно обґрунтованому періоді його життя в цілісній історичній конструкції, через аналіз структури і функцій об'єкта дослідження у внутрішніх і зовнішніх його зв'язках та динамічних змінах.

Використання *структурно – функціонального* методу в нашому дослідженні надало змогу досліджувати риси характеру об'єкта вивчення у аналізі функціонування специфічних психологічних елементів та їхньої взаємодії в рамках єдиного цілого. Наприклад, які своєрідні риси темпераменту дозволяли В. Куку довгий час уникати потрапляння в полон до польських, німецьких і радянських спеціальних служб упродовж майже сімнадцяти років.

Застосування методу *персоналізації* уможливив визначити особистий внесок об'єкта дослідження у розвиток українського визвольного руху. Завдяки *статистичному* методу вдалося виокремити і підрахувати елементи статистичного характеру в роботі. Наприклад, встановити приблизну кількість опублікованих військово-підготовчих та суспільно-політичних праць В. Кука впродовж його перебування в націоналістичному підпіллі.

Водночас проведення дослідження життя і військово-політичної діяльності В. Кука було б не можливе без застосування методологічної бази наукової історичної науки *біографістики*, а конкретно її методу *просопографії*, завдяки якому ми змогли вивчити історію особи В. Кука в усій сукупності зовнішніх факторів, які мали чи могли б мати вплив на об'єкт нашого дослідження.

Методологічний апарат з допоміжної історичної дисципліни *генеалогії* забезпечив проведення дослідження в напрямку встановлення родинних зв'язків В. Кука. Паралельно, використання методів гуманітарної науки соціології дозволило нам провести аналіз соціального походження В. Кука та вплив цього факту на формування його ідейно-етичних бачень.

Таким чином, методологічна основа нашої роботи ґрунтується на застосуванні комплексного набору методологічних інструментаріїв історичної науки, її допоміжних дисциплін та окремих методів із інших гуманітарних наук. Завдяки цьому нам вдалося вирішити поставлені перед нами дослідницькі завдання.

РОЗДІЛ II

РОДИННЕ ОТОЧЕННЯ І ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ В. КУКА

11 січня 1913 р. в Австро-Угорській імперії, за сорок кілометрів на схід від Львова, в селі Красне Золочівського повіту (сучасний Бузький район Львівської області) у багатодітній сім'ї селян Степана (1879 – 1959) та Парасковії (1888 – 1975) Куків народився син, який при хрещенні 16 січня того ж року отримав ім'я Василь [35]. Народження їхнього третього сина припало на початок переломного етапу не лише української, а й світової історії. Зміни, які принесуть із собою майбутні події, будуть багато в чому визначальні як для В. Кука і його родини, так й для України та світу загалом.

У рік народження В. Кука українські етнічні землі продовжували залишатись розділені між Австро-Угорщиною і Російською імперією. Вибух і важкий перебіг Першої світової війни, яка безпосередньо торкнулася мільйонів українців з обох протидержав, похитнув столітні монархії Габсбургів і Романових. Колапс імперської влади на початку 1917 р. в Петрограді і австрійського імперського уряду у Відні в кінці 1918 р. створив умови для формування на колишніх імперських територіях незалежних національних держав. Розвал старих систем і порядків призвів до виникнення нових механізмів взаємовідносин і утвердження модерних ідеологій, змагання яких, наприкінці Першої світової війни й на початку 1920-х рр., стануть, в більшості, визначальні в політиці держав і народів світу у XX ст.

У вирі переломних подій чергової спроби встановлення нового світопорядку переможцями у війні 1914 – 1918 рр., масштабних воєн на просторах розвалених імперій: від боротьби за створення власних незалежних держав чехами, поляками, народами країн Балтії, фінами, українцями, білорусами, націями Кавказу, Центральної Азії й до спроб утвердити постулати світової комуністичної революції більшовиками і такою ж відчайдушною реакцією білого руху протистояти цим процесам в колишній Російській імперії. У цьому епіцентрі міжнаціонального, міждержавного та міжідеологічного

протистояння Україна вкотре опинилася у вирі подій та процесів, які прямо впливали на долі її мешканців, зокрема, і сім'ю Куків, члени якої, будучи, здебільшого, пасивними спостерігачами епохальних змін початку ХХ ст., стали активними учасниками наступного не менш важливого історичного етапу, пов'язаного із українським визвольним рухом середини двадцятого століття.

2.1. Сім'я і дитинство В. Кука

Про родину В. Кука ми дізнаємося з його спогадів та мемуарів сучасників і свідчень членів родини, матеріалів кримінальних справ міжвоєнної Польщі, оперативно-розшукових й слідчих справ органів держбезпеки СРСР та інших документів. Перед нами постає типова патріархальна сім'я українських селян зі Східної Галичини, де високі темпи зростання чисельності населення й спричинене цим безземелля у поєднанні зі значною бідністю (в порівнянні з іншими провінціями Австро-Угорської держави) спонукали мешканців сільської місцевості шукати додатковий заробіток.

Водночас радянська пропаганда в боротьбі з українським визвольним рухом змальовувала учасників ОУН та УПА, а особливо їхніх лідерів, як представників буржуазних прошарків суспільства, прагнучи підкреслити антисоціалістичну й антинародну, опозиційну до комуністичного способу життя силу. Такий підхід добре вписувався у загальні ідеологічні постулати класової боротьби. Однак Куки, як і більшість родин інших лідерів та учасників визвольного руху, були бідною селянською сім'єю, яка не належала навіть до «середняків» (за радянською класовою термінологією). Злидні були настільки великі, що сім'я В. Кука спершу не мала бодай власного повноцінного житла. Не було ні своєї худоби, ні господарства.

Батько В. Кука – Степан походив з малоземельної селянської родини. У спадок від свого батька Матвія він отримав лише $\frac{1}{2}$ морга землі (1 морг – 0,6 га), а від матері Ксеньки – 1 морг [21]. Тобто загальним земельний наділ, отриманий від батьків у спадок, становив 90 соток (0,9 га) землі, що,

враховуючи невисоку врожайність темно-сірих опідзолених ґрунтів сучасного Бузького району, було ледь достатньо на утримання однієї середньої корови або ведення дрібного присадибного господарства.

Весною 1888 р., коли Степану було дев'ять років, – помер його батько Матвій, а восени того ж року пожежа повністю знищила все їхнє господарство включно з хатою. Коли хлопець підріс, то одразу пішов на роботу на залізничну станцію в селі Красне, де його взяли звичайним робітником на некваліфіковану фізичну роботу, а потім направили в бригаду робітників, які ремонтували залізничну колію на відрізку Золочів – Красне. Паралельно він був змушений постійно працювати на сінокосах та шукати інші сезонні підробітки. Після років роботи на залізниці, Степан отримує нову посаду – бегляйтера (*begleiter* (з німецької) – конвоїр, керівник дрезини). Посада вже вимагала знання німецької мови й відповідного навчання, яке він перед тим пройшов, склавши необхідні екзамени у Бродах. Черговим його службовим підвищенням стало призначення на візера (*vizier* (німецькою) – диспетчер) Краснянської залізничної станції. Для цього Степан Матвійович знову проходив навчання і захистив диплом візера австрійської імперської залізниці [21].

Ще до свого весілля (у 1908 р.) С. Кук придбав у селі Красне половину хати в Тацьки Дубеняк, яка емігрувала до Бразилії. В іншій половині будинку мешкала бездітна сім'я рибалки Валентина та Ксеньки Когутів. Після смерті Валентина, Степан взяв під опіку самотню літню жінку за якою він доглядав і отримав від неї її частину житла в спадок [21].

Зі слів самого В. Кука, це була звичайна селянська хата, крита соломою, яка ділилася на дві половини: з одного боку кімната, по середині – сіни і з іншого боку комора. В типовій для українських селян початку ХХ ст. житловій кімнаті була піч, одне ліжко, стіл, припічок коло печі і лавиці під стінами. На печі спала літня жінка (К. Когут), на ліжку спали дорослі, а в ногах – малі діти, які, з часом дорослішання, тулилися на припічку, лавицях і підлозі [23]. В таких скромних побутових умовах у часи дитинства та юності Василя мешкала вся багатодітна сім'я Куків. Сам господарський двір обмежувався лише коморою,

не було ні стайні, ні хліву. Лише коли згодом з'явилася корова, то для неї прибудували окремий хлівець [23].

Мати Парасковія, яка була на 10 років молодшою за свого чоловіка і на плечах якої було домашнє господарство та виховання дітей, походила з дому Федора Постолюка (1846 – 1909) і Софії Ласки – Постолук (1857 – 1941), що здавна мешкали в с. Красне. У Постолуків було одинадцятро дітей – п'ятеро дівчат і шість хлопців. Два брати Парасковії – Василь і Степан служили в австрійській армії й загинули на фронтах Першої світової війни, а її наймолодший брат – Оксентій (1895 – 1943) входив до українського товариства «Сокіл», грав на кларнеті в краснянському сокільському оркестрі, служив в УСС та УГА і згодом став учасником підпілля ОУН [165].

Сім'я Куків також стала багатодітною, але із восьми народжених дітей, до свого повноліття дожили шестеро: Василь (1913 – 2007), Ілярій (1915 – 1938), донька Єва (1917 – 1946), Ілько (1919 – 1939), Филимон (1920 – 2003 [22]) та наймолодший Іван (1924 – 1984). Перший син Филимон (1909 р. н.) помер ще немовлям, проживши менше трьох місяців, а донька Ганя народилася 1911 р. (за іншими даними – 1910 р.) і прожила всього вісім років [34].

Коли, після початку Першої світової війни, австрійська влада евакуювала на захід, до Австрії (м. Грац), Степана Матвійовича, як кадрового працівника залізниці, то відповідальність за всю сім'ю Куків лягла на матір Парасковію, яка була вимушена з усіма дітьми покинути домівку і господарство й пішки тікати від бойових дій в незацеплені війною села. Оскільки через с. Красне проходила залізнична розв'язка на Броди, Золочів і Львів, то тут постійно точилися запеклі бої. Через село неодноразово проходили то на захід, то на схід лінії фронтів: спочатку російсько-австроугорський, потім польсько-український і польсько-більшовицький [34].

Згодом, вочевидь після того, як лінія фронту літа – осені 1914 р. минула село, П. Кук з дітьми повертається до своєї хати [34]. З особистих записів В. Кука дізнаємось, що в 1915 – 1916 рр. в с. Красне стояли частини російської царської армії. Солдати зі сходу, за спогадами В. Кука, ставились до місцевих

добре, оскільки, вони «говорили по-нашому». Очевидно, в частинах російської армії, які дислокувались в Красному переважали українці з Наддніпрянщини. У своїх мемуарах В. Кук згадував як солдати-українці з царської армії пригощали його цукром і чаєм. Проте у 1916 р. їхня поведінка змінилась. Під час відступу російські війська спалили у селі багато хат, гуральню та панський маєток [23].

З дитячих спогадів Василя перед нами постає картина смерті й розрухи часів Великої війни. У 1918 р., вже під час польсько-української війни, в с. Красне неодноразово пробивалися польські війська, які встановлюють «кінну повинність» для селян та проводили реквізицію худоби.

Польсько-українське протистояння після Першої світової війни не обмежувалось лише бойовими діями на фронті. В. Кук у своїх рукописах зазначив, що одного разу, під час подій 1918 р., один польський жовнір хотів його, п'ятирічного хлопця, кинути в колодязь [23]. В інтерв'ю В. Кук зауважив: «Ми тільки знали, що треба ховатись. Ховались в льоху, в підвалі, ну, війна була. То наступ був на Броди, туди, в напрямі на Львів. [...] Тут були великі окопи, великі бої австрійсько-російські. Ну, тому армія посунулась, тому армія вертала. [...] Ну, вже після війни, коли війна закінчилася, знову почалася зараз друга війна в дев'ятнадцятому році польсько-українська*. Приходили поляки, приходили січові стрільці, то пересувалися фронти [...], тому була ще війна большевицько-польська, знову марширували большевицькі відділи туди на Львів, тому втікали назад [...], то ми те все бачили і чули, як вже співають і «Канарейку» і як там забирають коні, і як по тому в нашій хаті був якийсь шпиталь, то всі ті перипетії лишили тільки одно: війна, війна... і все...» [23]. У 1919 році найстарша донька Куків Ганя вмерла від запалення легень.

Після Першої світової війни й поразки українських визвольних змагань (1917 – 1921), родина Куків повернулася до мирного життя в своєму селі, але вже під владою новоутвореної польської держави.

*Тут помилка, польсько-українська війна про яку йдеться в цитаті почалася в кінці 1918р.

Стосунки між поляками та українцями в міжвоєнній польській державі після чергового трагічного збройного конфлікту між двома народами по Першій світовій війні залишалися складними. Проте на окремому низовому, місцевому рівні, до певного часу, зберігалися деякі особливості у відносинах між українцями та поляками. Зі слів В. Кука, які були записані дослідником визвольного руху Г. Дем'яном, ми дізнаємося, що етнічні поляки та українці на початку 1920-х рр. не ворогували в їхньому селі: «Всі поляки говорили українською мовою. Такі поляки, що вважали себе, що вони таки поляки, в тому полягало, що вони ходили до костелу, а українці ходили до церкви. Як було свято польське Святвечір, батько ходив до сусіда поляка, а як було наше свято то той поляк приходив до нас і якоїсь ворожнечі зразу не було. Всі ті поляки, всі ходили до тої читальні «Просвіта», дружили, співали. [...] Але вже як повстала Польська Держава, щораз більше українців почали обмежувати, відмовляти їм в праві на роботу [...]. Якщо ти хочеш, щоб ти дістав роботу – запишися до костела [...], вся та польськість заключалась в тому, щоб перенести метрику до костела [...] змінив релігію і, ну ясно, ти вже ставав відступником, ставав вже поляком» [23]. Надалі ситуація протистояння між поляками та українцями загострювалося. Перші, користуючись фактом існування власної національної держави й відчуваючи в себе за спиною урядову владу та підтримку, прагнули якнайшвидше полонізувати своїх сусідів українців шляхом релігійної та національно-мовної асиміляції через церкву та систему освіти, а українці, попри все, пручалися брутальному втручання польської влади та польської католицької церкви в їхній національно-культурний простір [23].

За словами В. Кука, така ситуація спричинила до того, що надалі громада села чітко розділилася за національною ознакою на українців християн східного обряду та поляків-католиків. З першої половини 1920-х рр. починається зростання та загострення обопільної антипатії між українцями та поляками, що на місцевому рівні, виливалося у систематичні факти сутичок, бійок, особливо у публічному просторі [23].

У такому національно конфліктному середовищі пройшли роки дитинства та юності В. Кука. Він на власні очі бачив нерозуміння і ворожнечу, яка панувала поміж націями, і цей факт, безумовно, прямо вплинув на його світогляд. Та до нових зіткнень було ще далеко, адже лише закінчились війни й треба було відновлювати свій зруйнований край.

Після настання миру у 1921 р., батько В. Кука перебрав стару хату, і, за звичаєм, толокою, разом із сусідами звів, зі старих будівельних матеріалів, нове житло, за конструкцією подібну до старої господи, але дах покрили вже не соломою, як було раніше, а «дахівкою» (черепицею). Однак багатодітній сім'ї Куків не вистачало коштів. Щоб відновити після війни зруйноване господарство, Степану Матвійовичу довелося брати позику в кредитній касі. За кредитні гроші він добудував хату, почав розвивати аграрне господарство сімейного типу, скуповуючи сільськогосподарську землю [23]. Завдяки батьківській наполегливій роботі на залізниці та важкій праці на землі, приблизно з другої половини 1920-х рр. матеріальний стан родини Куків став покращуватись. Не дивлячись на народження молодших дітей у 1919 р. (сина Ілька), 1920 р. (Филимона) та 1924 р. (Івана), дорослішання трьох старших, до кінця 1930-х рр. господарство Куків збільшилося із 2,5 моргів до 8 (4,8 гектара). Куки звели нову стодолу, хлів, розбили сад і завели в ньому пасіку [165].

Водночас із піклуванням про матеріальне становище, Куки не забували й про духовне у вихованні своїх дітей. Побожні батьки ретельно дотримувалися релігійних традицій, за давніми звичаями відзначали Різдво, Йордан, Великдень, Зелені дні та інші християнські свята. Кожної неділі вся сім'я ходила до церкви св. Іллі (1750 р.) в с. Красне, а молитва в домі читалась всіма членами сім'ї щоранку і щовечора [165]. Примітно, що ревні греко-католики Куки не перейшли на римо-католицизм у часи міжвоєнної Польщі, хоч це б, очевидно, відкрило перед ними набагато кращі перспективи в освіті, роботі й загальному фінансовому стані. Належачи до Красняської парохії Львівської єпархії греко-католицької церкви, Куки охрестили в Іллінській церкві всіх своїх дітей, зокрема, третя дитина, Василь, був охрещений вже на п'ятий день після

народження напередодні дня Св. Василя Великого, а його хресними батьками стали Онуфрій Дітчук й Анна та Микола Куратковські (за документом: *Onuphriū Ditzuk, Anna quod Micolai Kuratkowski*) [35].

Роль матері у вихованні дітей і збереженні тепла родинного вогнища важко переоцінити. В певний час на ній було шестеро дітей від одного року до чотирьох, шести, восьми років і двоє старших синів. Всім треба було приділити увагу і турботу, не забуваючи й про хатні справи. В багатодітній сім'ї батькам доводилось заощаджувати на всьому. В хаті була швейна машинка, на якій Парасковія Кук шила все необхідне із одягу для малолітніх дітей [165]. За характером спокійна й співчутлива, мати В. Кука не могла відмовити в допомозі нужденним. Так, під час радянсько-польської війни 1920 р. в хаті Куків червоноармійці облаштували медичний пункт, куди звозили поранених бійців РСЧА після боїв під Задвір'ям. Водночас на фільварку неподалік їхньої хати більшовики утримували полонених. Парасковія, за матеріалами адвоката С. Шухевича, ставилася дуже співчутливо і до полонених, і до поранених: доглядала їх, готувала їсти. Однак для Парасковії важкі випробування воєнних часів затьмаряться майбутніми трагедіями, коли їй доведеться прощатися із рідним сином перед його стратою та пережити в тяжкий період репресій тоталітарних режимів своїх трьох дітей [165].

Голова сім'ї, Степан Кук, був справжнім прикладом і авторитетом для дітей. Продовжуючи працювати на залізниці і в часи Другої Речі Посполитої, він і далі просувався кар'єрними сходинками: у 1920–х рр. став «магазинером», тобто завідувачим складу залізничних матеріалів на залізничній станції Красне. Вихований в правовій системі і моральних укладах австрійської держави, він понад усе любив законність, дисципліну та працьовитість, що і в свою чергу передавав своїм дітям. Водночас, окрім роботи залізничника, на ньому була значна частина роботи по господарству: новобудова, сад, пасіка – все потребувало чоловічих рук. Його здібності, зі слів В. Кука, проявлялись у шевстві, кравецтві, бляхарстві, столярній справі, виготовленні та ремонту

посуду із бляхи тощо. Така кмітливість у різних сферах діяльності та життя успадкувались і його дітьми [31].

Очевидно, що Степан Кук був непересічним селянином із типовою для селян того часу прив'язаністю до землі і аграрним способом мислення та господарювання. Екстремальні умови, в яких опинився С. Кук після ранньої смерті свого батька Матвія і втрати хати й господарства (у 9 років), змусили його ще дитиною відчутти складність і цінність заробітку, схилиючи до думки про відсутність перспектив прожити лише з і так малого земельного наділу. Тому він одним із перших серед українських селян почав відриватися від землі, в пошуках альтернативних шляхів прожиття й самореалізації. Оскільки на початку ХХ ст. перед малоземельними селянами австрійської провінції Галичина був невеликий вибір поліпшення свого становища – або еміграція, або пошук роботи на заводських об'єктах, то Степан, який не мав коштів на виїзд й спеціалізованої освіти для кваліфікованої роботи, мусив перебиватися непостійними заробітками. Знайшовши роботу на залізниці, індустріально-складному місці, С. Кук закріпився тут більш як на 25 років і пройшов на інші щаблі кар'єрного зростання: від рядового чорнороба до найвищих для свого положення і соціального походження посад, паралельно здобуваючи необхідну для продовження кар'єри залізничника освіту в Бродах та інших містах [165].

На нашу думку, на етапі переходу із рядового і легкозамінного працівника на постійні посади візера й магазинера, що відбулося лише після отримання відповідної освіти, до С. Кука прийшло розуміння про роль і цінність освіченості в житті. Надалі С. Кук спрямував всі свої сили, щоб його діти здобули освіту, фах та відповідну професію й, що важливо, не залежно від гендерних особливостей. Так, донька Єва була направлена на навчання у професійну школу у Львові, Филімон вчився у львівській Малій Семінарії, Іван – у Львівській торговельній гімназії, Ілярій здобував освіту в Золочівській гімназії, найстарший Василь після Золочівської гімназії продовжив навчання в Люблінському університеті і лише сину Ільку батьки планували цілком

передати господарство (яке, вочевидь, навіть після збільшення земельного наділу могло повноцінно прогодувати лише одну сім'ю) [165].

Таким чином, саме родина стала фундаментом у становленні майбутнього Головного Командира УПА і останнього керівника підпілля ОУН в Україні. Зростаючи у повній сім'ї, В. Кук отримав виховання від обох батьків, які передали йому необхідні життєві настанови та моральні якості. А завдяки батьку В. Кук отримав імпульс на здобуття початкової, середньої, а згодом і вищої освіти, що відіграло одну з ключових ролей у його житті.

Загалом, саме на цьому етапі життя у В. Кука привилися базові елементи світобачення та свого місця в світі, він успадкував притаманні для українських селян риси високого індивідуалізму й консерватизму, завдяки яким у майбутньому формуватиме опозиційні до марксистсько-ленінського колективізму бачення укладу соціальних взаємовідносин та економічних систем. Водночас, народження і зростання у бідній селянській сім'ї стануть, на нашу думку, одними з головних причин зацікавлення В. Кука соціалістичними ідеями, за що його не раз критикуватимуть політичні соратники [31].

Історія В. Кука та його родини є багато в чому показовою, адже згодом його брати і сестра долучається до українського визвольного руху. Загалом, всі діти Степана Матвійовича і Парасковії Федорівни Куків були членами або симпатиками ОУН: молодший брат В. Кука – Ілярій за активну діяльність в ОУН, зокрема, через вбивство у справі Ясінських, був страчений польською владою ще у 1938 р., Ілька, як члена і підпільника ОУН, розстріляли поляки у вересні 1939 р. на Волині в околиці м. Дубно, Филимон та Іван належали до Юнацтва ОУН, обоє були заарештовані радянським режимом у 1940 р. й засуджені до восьми років тюремних таборів. У 1943 р. Іван був мобілізований до Червоної армії в артилерію й дійшов до Берліну, після війни повернувся в рідне село й жив з дружиною і трьома дітьми, був знову заарештований у 1949 р. за переховування сина В. Кука – Юрія і був засуджений радянським судом на десять років таборів. Сестра Єва вийшла заміж за члена ОУН Медведя, який загинув у 1945 р. на Стрийщині, а вона сама, довголітній член ОУН, померла

від хвороби серця у 1946 р., у 1954 р. потрапив до рук окупантів і сам Василь. Оксентій Постолук, молодший брат матері В. Кука, разом зі своїм 20-річним сином Ярославом був замордований польськими партизанами у 1943 р. за активну українську громадянську позицію та співпрацю з ОУН. Загалом, польський, німецький та радянський режими репресували всю велику родину Куків та Постолуків, не шкодуючи навіть старих батьків [24].

Саме тому доля В. Кука і його прихід в ОУН є логічною закономірністю, з огляду на обставини і умови того часу. Адже В. Кук, як освічена молода людина з української селянської родини, не зміг змиритися із ситуацією, позицією та місцем розділеної української нації у міжвоєнній Польщі й СРСР і разом зі своїми ровесниками став кадровою основою державницької діяльності ОУН.

На жаль, трагедія родини Куків не була поодинокую. Якщо згадати сімейні історії інших діячів ОУН і УПА, наприклад, Степана Бандери, брати якого Богдан, Олександр і Василь були замордовані окупантами, а рідні сестри вислані в Сибір. Навіть батько Степана Бандери, греко-католицький священник о. Андрій, був розстріляний репресивними органами СРСР. Всі вони, як і Куки, стали жертвами політичних переслідувань різноманітних тоталітарних режимів саме за свою позицію стосовно права українців на власну незалежну державу. Яскравим прикладом масштабів цієї трагедії можуть слугувати списки вбитих і репресованих осіб лише радянським режимом з 1939 по 1950 рр. тільки в одному селі Красне: Ласка Левко син Степана, Ласка Богдан син Степана, Ласка Василь син Павла, Ласка Іван син Прокопа, Ласка Михайло син Петра, Ласка Петро, Ласка Павло син Андрія, Ласка Корнелія, Ласка Пилипина, Постолук Тимко, Постолук Марія, Сусол Григорій, Сусол Михайло, Сусол Федір... [24]. Як бачимо, за незалежність України гинули й були репресовані цілі українські родини і покоління.

2.2. Юність, освіта і становлення світогляду В. Кука

В родині Куків завжди приділяли особливу увагу освіті для своїх дітей. У 1921 р. батьки віддали найстаршого сина Василя до сільської чотирилітньої школи. І хоча, як згадує сам В. Кук, його родина в післявоєнний час жила бідно, настільки, що діти ходили до школи, а згодом і до гімназії босоніж, однак у сім'ї Куків справа навчання власних дітей була виділена як пріоритетна. Такий підхід був не типовий для селян того часу. Степана Кука не розуміли навіть родичі. Так, рідний дядько дорікав батьку Василя, що той забагато витрачає на освіту для своїх сільських дітей [197]. Однак, попри матеріальну скруту та нерозуміння близьких, Степан Матвійович наголошував: «Ну що я вам дам, діти? Ніякого поля нема, треба якісь знання добути і десь щось... чи знання діставати якимсь там рахівником, хоч писарем, навчися добре писати, щоб десь якусь роботу дістав» [23].

Краснянська сільська чотирилітня школа була заснована ще в часи Австро-Угорської імперії й першопочатково була українською, але, після встановлення нової польської влади, керувати школою в селі поставили директора поляка за національністю, який почав впроваджувати польськомовну систему шкільництва. Але діти не розуміли польської, тому вчителі довелось викладати для селянських дітей українською мовою. Ця школа надавала базові знання з арифметики, письма і читання. Окремо вивчався катехізис, який викладав священник. В школі діяла типова в ті часи палочна дисципліна. Але, попри все, народна сільська школа не могла підготувати школяра для вступу до гуманітарної гімназії. Тому батько найняв для старшого сина Василя вчителя для факультативної підготовки. Його звали, за спогадами В. Кука, Іван Лада, колишній ветеран УСС з вищою освітою австрійських часів, односельчанин [25]. Саме він навчав В. Кука латини необхідної для вступу до класичної гімназії [23].

Наше дослідження було б неповним, якби ми в контексті освіти й розвитку особистості майбутнього підпільника ОУН і командира УПА В. Кука не згадали про діяльність українського культурно-просвітницького товариства

«Просвіта». Адже саме ця організація стала одним із основних фундаментів українського національного відродження в Східній Галичині з останньої чверті XIX ст. і залишалася джерелом розвитку української культури й мистецького життя у XX-му ст. Окремо варто наголосити, що «Просвіта» була важливою структурою у розвитку і поширенні української національної ідеї серед українців західних земель України. Через поширення подібних організацій в сільській місцевості відбувався прямий контакт української національносвідомої інтелігенції з широкими українськими селянськими масами. Зі спогадів В. Кука, в його селі також діяло представництво «Просвіти», при ньому функціонувала бібліотека, куди В. Кук ще дитиною приходив за книжками та літературою: «[...] значить була ще читальня «Просвіти», і там вже через читальню «Просвіти» перші книжки, перші казки, то вже звідти брав, звідти читав, вже такий інтерес до книжки» [31].

На початку 1920-х рр. у Золочеві було відкрито Золочівську приватну класичну гімназію Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа», куди у 1923 р., після двох років навчання у чотирирічній сільській школі, вступив В. Кук. Через ранній вік перший рік у гімназії для нього став підготовчим, фактичне ж навчання розпочалося з 1924 р. і тривало до 1932 р. Освіта давалась Василю складно, оскільки він не мав власного житла безпосередньо у Золочеві і мусив щодня добиратися до гімназії 20 км залізницею. Згодом до нього в гімназії долучився молодший брат Ілярій [165].

Навчання в Золочівській гімназії справило великий вплив на формування особистості В. Кука. Саме в таких установах, окрім здобуття класичної європейської освіти, відбувалося становлення молодих людей й прищеплювалися основні ідейно-моральні принципи на все життя. Ректором Золочівської української приватної класичної гімназії був священик о. М. Хмільовський (колишній капелан УГА), який у 1940-х рр. очолив підпільну греко-католицьку церкву на Галичині, а у 1948 р. став членом Української Головної Визвольної Ради (УГВР). Серед викладачів гімназії була велика кількість старшин УСС, УГА, Армії УНР [171]. В. Кук в автобіографії,

зазначав, що особливо великий вплив на виховання національно-патріотичної свідомості учнів мали такі вчителі, як викладач історії М. Величко, вчитель латинської мови і староста класу І. Винар, вчитель німецької мови й літератури Д. Бурко, історик М. Гева, викладач української мови та літератури М. Логінський, вчитель катехізису о. Ф. Побігушка та ряд інших [25]. Саме в такому українському патріотичному й інтелігентному середовищі ветеранів Перших визвольних змагань проходило навчання та формування особистості В. Кука.

Зовсім не дивно, що при гімназії діяла українська патріотична скаутська організація «Пласт», в яку В. Кук за «пластовою картою впису» вступив 18 вересня 1928 р. (в 15 років). За цим же документом він був приписаний до XXII пластового куреня ім. Івана Богуна в Золочеві, п'ятого гуртка «Крука». Примітно, що старшою особою, яка засвідчила в с. Красне документ, був саме батько – Степан Кук. Карта впису, окрім коротких даних про пластуна містила 8 пунктів присяги члена, «Пласту». Зокрема, пластун давав «пластове слово честі» знати і дотримуватися статуту організації, підпорядковуватися її керівництву і «Верховній Пластовій Раді» у Львові, брати участь у всіх заходах (зборах, вправах, прогулянках тощо), не вживати алкоголь і не курити тютюн, не вчиняти розкольніцьких дій в організації, а за три догани («пластові кари») погоджувався на виключення із «Пласту» [50].

Загалом, «Пласт», за спогадами В. Кука, став тим важливим перехідним етапом між дитинством і юністю, помітним кроком до дорослого життя: «І тоді я записався до «Пласту». Тоді той «Пласт» зачав мене вчити уму-розуму, що треба, якщо ти хочеш щось здобути, ти мусиш мати сильну волю. [...] А по тому ще прийшло – то пізнати свою країну. І тоді пішло вивчати топографічні карти, всякі, і військові карти і зв'язку[...]» [151].

Варто окремо наголосити на важливій ролі української пластової організації у вихованні молодих українських пасіонаріїв, які згодом стануть лідерами українського визвольного руху середини ХХ ст. Так, разом з В. Куком пластунами були крайові провідники ОУН на ЗУЗ Б. Кравців, С. Охримович,

С. Бандера, один з організаторів і керівник Українського Червоного хреста К. Зарицька, командувач УПА – «Захід» О. Гасин та низка інших [187, С. 42].

Насамперед, «Пласт», за своєю природою та спрямуванням, міг навчити того, чого не давала школа за партою чи класична освіта в гімназіях, наприклад, практичним навичкам орієнтування за компасом і зірками, на пересіченій місцевості, в теренознавстві, базових знань прикладних професій (ковалю, шевця, тесляра), організації піших та велосипедних маршів на десятки кілометрів до Карпат та інших країв, облаштування табору або місця для сну посеред лісу з підручних матеріалів тощо. Особливе місце посідав спорт: біг, плавання, футбол, атлетика та багато іншого, необхідного для фізичного розвитку молодих людей, яким прищеплювався дух спортивного змагання [43].

Польська влада не могла одразу заборонити діяльність українських пластунів. Створені ще за часів Австро-Угорської монархії, українські пластунські організації вже були в системі міжнародного скаутського руху. Тому польські урядовці те, що не могли побороти, вирішили очолити, інтегруючи «Пласт» до державної системи освіти Другої Речі Посполитої. Однак, у післявоєнний час український «Пласт» став організацією, яку очолювали і в якій викладали значна кількість відставних старшин українських армій часів української революції та національних діячів. Тому й не дивно, що український скаутський рух залишався на території Галичини і Волині міжвоєнного часу державою в державі, де діяли свої статuti й порядки, що врешті й стало однією з причин примусової заборони діяльності українського «Пласту» польською владою у 1928 р. на Волині і в 1930 р. на Галичині [187, С. 42].

Проте в часи розквіту для багатьох активних і пасіонарних молодих людей участь у «Пласті» стала першим вишколом, досвідом командної й організаційної роботи, який став у нагоді в майбутній підпільній і військовій діяльності. В. Кук у своїй праці, присвяченій Головному Командиру УПА Р. Шухевичу писав, що життя у «Пласті» дало юному Шухевичу прекрасне знання картознавства, а це у військових операціях має першочергове значення

[151, С. 11]. «Та найголовніше, що дав «Пласт» своїм членам, – це виховання високої моралі, сильної волі, а передусім – формування активного патріота української нації.» [151, С. 11].

Окрім патріотичного вишколу та навчання скаутським навичкам, український «Пласт» надавав ще й первинну бойову підготовку: «Уже в «Пласті» юнак був так добре підготований до бойових дій, що Крайова навчальна команда УВО доручила йому виконати атентат (замах) на польського шкільного куратора у Львові С. Собінського, який проводив жорстоку шовіністичну антиукраїнську політику в галузі шкільництва [...]. 19 жовтня 1926 р. дев'ятнадцятирічний Роман – «Дзвін» разом із добрим своїм другом бойовиком Б. Підгайним блискуче виконали доручене їм завдання» [119, С. 15 – 16]. Така характеристика в історіографії збереглася стосовно одного із активних членів пласту, а згодом керівника українського визвольного руху – Р. Шухевича.

Тому цілком закономірно, що саме через пластову організацію в Золочівській класичній гімназії В. Кук дізнається про діяльність забороненої в міжвоєнній Польщі Української військової організації (УВО) полковника Є. Коновальця. Сталося це, з його спогадів, коли: «син одного Січового Стрільця дав мені «Сурму», я пішов на стрих, сів там, де було сіно, щоб ніхто не бачив, що я читаю, прочитав, і з того я довідався, що є така УВО. І коли від друзів «Пласту» я довідався, що є така ОУН, то сказав тоді – «я не хочу до ОУН, я хочу до УВО» [151, С. 12]. Сина усуса, що дав йому газету, як свідчив сам В. Кук на своєму допиті в КДБ через 27 років, був його гімназійний товариш Я. Лех, а газета «Сурма» була друкованим органом забороненої у міжвоєнній Польщі УВО, який видавався спочатку з 1927 р. в Берліні, а з 1928 р. по 1934 р. – в Каунасі (тодішній столиці незалежної Литви, з урядовими колами якої ОУН на початку 1930-х рр. налагодила тісні стосунки) [148, С. 196]. Слід наголосити, що за зберігання та розповсюдження газети «Сурма» чи інших інформаційно-пропагандистських матеріалів УВО і ОУН в тодішній Другій Речі Посполитій передбачалась кримінальна відповідальність.

У 1928/29 навчальному році в гімназії В. Кук став членом Юнацтва новоствореної в той час ОУН – молодіжного крила українських націоналістів (оскільки був ще неповнолітнім). Уже в 1930 р. він стає членом Золочівської повітової Екзекутиви (Проводу) ОУН. Так, у 17 років, починається новий етап життя В. Кука. Син простого селянина, батько якого власною важкою працею вирвався із злиднів й відкрив дорогу для своїх дітей, стане майбутнім українським революціонером-підпільником і лідером ОУН на українських землях й останнім Головним командиром УПА, якому доля судила дожити до наших днів і стати живим зв'язком між нашою сучасністю та поколінням борців українського національно-визвольного руху середини ХХ ст.

У дев'ятнадцять років В. Кук проходить черговий важливий етап – він складає матуру (з лат. *maturus* – зрілий) – атестат зрілості, (спеціальний документ, що посвідчував рівень знань юнака з основної навчальної програми вибраних предметів, які були опановані під час навчання в гімназії) [26]. За цим атестатом В. Кук вже мав право вступати до університету.

Маючи велике бажання отримати вищу освіту, В Кук подає документи до Львівського університету, але квота, яка була в польській державі щодо українського населення, яке має право здобувати вищу освіту в університетах, змушує В. Кука вступати в Польщі в Люблінський католицький університет на правничий факультет.

Таким чином, формування майбутнього лідера ОУН і Головного командира УПА В. Кука відбувалось під впливом різних факторів. Серед цих чинників варто виокремити його сім'ю, яка була типово українською національно й культурно, бідною селянською (на початку, згодом стала середняцькою) за соціальним статусом, релігійною та традиційно патріархальною за укладом. На чолі сім'ї стояв батько Василя – Степан Кук, який мав великий моральний вплив на дітей і сам вирізнявся вольовими якостями, розумом і мудрістю, яку їм і передав, насамперед через прищеплення прагнення необхідності вчитися і здобувати вищу освіту. Примітно, що другим важливим фактором, який впливав на молодого Кука, були події Першої

світової війни, визвольні змагання та наростання українсько-польської конфронтації протягом 1920-х рр., свідком яких він був безпосередньо.

Наступним важливим фактором було згуртоване середовище із числа української інтелігенції, політичного класу ЗУНР, УНР, ветеранів, УСС, УГА, Армії УНР, що було насичене надзвичайно великими очікуваннями і зрадженими надіями на створення і становлення власної незалежної держави, подібно польській, чехословацькій, угорській та інших модерних національних держав «малих народів» колишньої Австро-Угорської імперії, частиною суспільного середовища яких колись була українська спільнота Східної Галичини. Тому, попри перемогу польського державницького проекту, панівна польська більшість не змогла шляхом полонізації остаточно інтегрувати до власного середовища великий національний український організм, який вже перед Першою світовою війною, а надто після, був остаточно сформований. Властиво, такі ситуації протиборства створили умови для діяльності самостійницьких організацій в особі УВО і ОУН, до яких, закономірно, і приходять молоді пасіонарії, такі як В. Кук.

РОЗДІЛ III ПІДПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. КУКА 1930 – 1943 рр.

3.1. Діяльність В. Кука в ОУН у 1930 – 1939 рр.

З 1930-х рр. В. Кук з очільника гімназійного осередку українських націоналістів був підвищений до керівника повітової ОУН – його призначили на посаду голови проводу ОУН Золочівщини. Власне, на базі гімназійної організації ОУН й був сформований повітовий осередок підпільників на Золочівщині [31]. Маючи чудові організаторські здібності, він швидко зумів згуртувати навколо себе молодь і включити її до підпільної роботи. Як згадував сам В. Кук: «... вже тоді, коли... більше включився, очевидно через тих студентів, мені вже вдалося зробити оту організацію в цілому повіті і вже, значить, десь так на 1932 р., так вже була свого роду ця організація повітова... широко розгалужена і вже і Юнацтво було, і члени були...» [31, Арк. 13]. Допомогло зайняти керівні посади молодому на той час В. Куку також і те, що старші члени ОУН в повіті, які приєдналися до українського націоналістичного руху ще в часи УВО, поступово відійшли від справ: «... потім ті старші якось так відійшли, а ми, молодші, перебрали на себе всю ту роботу, і як вміли, так і почали ту роботу робити...» [151, С. 14].

У 1932 р., завдяки новому призначенню, В. Кук зумів налагодити прямі контакти з Крайовою ексекутивною, зокрема із Д. Мироном, Я. Старухом і Я. Стецьком та іншими лідерами ОУН. У цей же час він часто приїздить до Львова, де відвідує нелегальний офіс ОУН в Академічному домі (в цьому будинку за тодішньою адресою *Supińskiego, 17*, а нині Коцюбинського, 17 знаходилася управа Наукового товариства ім. Тараса Шевченка). Під час своїх візитів він бере участь у зборах, обговореннях і, загалом, включається у роботу Крайової ОУН: «Часто я приходив на ті збори їхні, там вислуховував, та дуже часто виступали... Старух Ярослав, Штокало Дмитро [...] Гошовський [...] Чемеринський [...] Тарнавський [...]» [31, Арк. 13].

Через те, що В. Кук був сином залізничника, мав пільговий проїзд й, очевидно, ще не був під стеженням державних служб безпеки, то за завданням Крайової езекутиви ОУН йому у 1932 р. було неодноразово доручено перевезти вибухові матеріали і вибухівку з хімічної лабораторії ОУН, що була створена у Кракові оунівцями Я. Карпинцем та М. Климишином: «Оскільки мені також легко було їздити поїздом, і не звертав я на себе якоїсь уваги, тоді я кілька разів їздив кур'єром до Кракова [...] і оцих кілька разів я ті бомби привозив до Львова [...] Ну крім мене там були другі, і Кунишин перевозив [...]» [31, Арк. 13 – 14].

На цьому кур'єрська робота В. Кука не закінчилася. Зимою із 1932 р. на 1933 р. його було вперше* відправлено залізницею із Галичини на Волинь із цілою валізою підпільної літератури, яка була орієнтована спеціально для цього північного регіону, зокрема й газета «Наше село», що була присвячена актуальним темам життя на Волині, розроблена Я. Старухом [31, Арк. 15]. Такі приїзди В. Кука та інших кур'єрів від Організації були надзвичайно важливі для роботи ОУН на підконтрольних Польщі українських землях, оскільки успішно долали встановлений польською адміністрацією «Сокальський кордон» і практично подвоювали ареал розповсюдження сітки ОУН на західноукраїнських землях у складі міжвоєнної Польщі**.

Прибувши на Волинь, В. Кук встановлює контакти з одним із небагатьох на той час місцевих активістів ОУН В. Робітницьким***, який мешкав на хуторі

* Зі спогадів В. Кука ми дізнаємось, що вдруге В. Кук також приїхав на Волинь до В. Робітницького весною 1933 р.

** Польський уряд і місцева польська адміністрація на початку 1930-х рр. почала втілювати в життя нову стратегію стосовно українського населення Галичини і Волині. З одного боку варшавський уряд намагався приборкати українське національне життя у Галичині, яке достатньо сильно розвинулось в цьому краю ще за часів Австро-Угорщини, а з іншого — всіляко унеможливити проникнення українського націоналізму й державницьких ідей із Галичини на територію Волині, яка до Першої світової війни була в складі Російської імперії й де рівень українського національного життя значно поступався сусіднім українським землям на півдні. Зокрема, за задумом волинського воєводи Г. Юзевського, був створений «Сокальський кордон» — умовна лінія, що проходила по адміністративно-територіальній межі між Галичиною і Волинню, що мала б розділити український національний рух шляхом його розділення на умовно антидержавний «галицький» і лояльний «волинський». Для реалізації цього проекту на Волині і Холмщині в політичній, культурній та економічній сфері були повністю ліквідовані українські організації із Галичини («Просвіта», «Рідна школа», «Пласт» кооперативні організації, спортивні товариства тощо) та заборонено відкриття нових. Натомість, руйнуючи українські інституції, місцева польська адміністрація на Волині в протипагу іншим українським об'єднанням підтримувала й толерувала діяльність окремих емігрантських організацій колишньої УНР.

*** Робітницький Володимир (1912 — 1941) народився в багатодітній українській селянській сім'ї на хуторі Адамівка поблизу Клевани на північний захід від Рівного. Всі семеро дітей сім'ї отримали освіту, були членами місцевого осередку «Просвіти». На початку 1930-х рр. стає членом «Пласту», навчається в Рівненській гімназії. У 1930 р. через свого знайомого Я. Буслу із Клевани вступає в ОУН, стає станичним села, згодом — провідником району. У 1932 р. виходить на прямий зв'язок із керівником Крайової езекутиви ОУН І. Малюгою. В цей час завдяки Р. в хуторі Адамівка створюється обласний пункт розповсюдження агітаційної й пропагандистської літератури ОУН. Зокрема, зимою з 1932 на

в районі села Оржів. Через В. Робітницького нелегальна література розповсюджувалась далі на весь регіон, а насамперед до Рівного і Луцька. Завдяки своїм поїздкам на Волинь В. Кук встановлює контакти із місцевими прихильниками і членами Організації (Р. Кравчуком, Ю. Гошовським, І. Коропецьким тощо.), і бере участь у формуванні й перших розширених структур ОУН у всьому північно-західному краї: «... я там був найменший, наймолодший (19 років – авт.), ну а вже з них. Потому вони відійшли на ту вищу роботу, а тут вже була друга така вже, ми створювали. А ми вже, коли там були тільки гуртки і такі ще трійки і то більше до Пласту, тут ми вже поширили Організацію на села [...] і вже були ті станиці, якби сказати кущі [...]» [31, Арк. 15 – 16]. Таким чином, В. Кук у 1932 – 1933 рр. долучається до розповсюдження сітки ОУН на Волині, територія якої вже у 1937 р. буде виділена в організаційно-територіальній структурі українського визвольного руху в окремий Край – Північно-західні українські землі.

Очевидно з другої половини 1933 р. В. Кук потрапляє під стеження польської поліції і спеціальних служб безпеки, оскільки в цей період його часто затримує поліція під час переїздів, але через брак доказів змушена щоразу відпускати з-під варти. Проте в кінці 1933 р. – на початку 1934 р. він у свої двадцять років все ж таки був затриманий польською поліцією з великою кількістю заборонених листівок і матеріалів ОУН, за що був заарештований і ув'язнений на півроку. Місцем ув'язнення стала окружна Золочівська тюрма, в якій, окрім самого В. Кука, вже сиділа значна кількість членів ОУН: «От я сидів в Золочівській тюрмі десь в тридцять четвертому році [...] там було зі всіх сіл вже, потом за листівки, за друге. Там були з Рахівщини люди, з Тернопільщини

1933 р. до Р. із нелегальною літературою приїждить В. Кук. В 1934 р. окружний провідник ОУН Волині О. Бусел призначає Р. повітовим провідником Костопільського і Рівненського повітів. В 1934 по 1937 рр. Р. організовує антикомуністичну акцію в краю. У 1936 р., у зв'язку з відходом від підпільних справ О. Бусела, Р. займає його посаду окружного провідника Рівненського, Здолбунівського, Костопільського і Сарненського повітів. У червні 1937 р. Р. разом із низкою членів Організації був заарештований польською поліцією. За вироком Рівненського судового процесу 26 травня 1939 р. отримав 10 років тюрми. У вересні 1939 р. в'язні рівненської в'язниці, серед яких був і Р., розбивають тюрму і тікають на волю. Р. продовжує підпільну роботу в ОУН, у березні 1940 р. виходить на зв'язок із крайовим провідником ОУН на ПЗУЗ І. Климівим. В цей період вся родина Робітницьких була репресована більшовиками. Між 1939 і 1941 рр. 22 рази бере участь у зіп'яненнях із НКВС, отримує поранення. Після початку німецько-радянської війни і Акта 30 червня у Львові проголошує відновлення незалежності України у Рівному на пл. Старий Замок, грає ключову роль у розбудові клітин ОУН і української адміністрації на Волині. Помер від сухот 25 серпня 1941 р. у Львівській лікарні, його похорони на Янівському цвинтарі перетворились в одну з найбільших українських маніфестацій цього часу [36].

люди [...]» [31, Арк. 16]. На час перебування В. Кука в Золочівській тюрмі політв'язні сиділи окремо від кримінальників, що дало йому змогу зблизитись і налагодити особисті зв'язки з деякими учасниками підпілля, контакти з якими згодом стануть в пригоді після виходу на волю: «... тут вже пізнавалося тих людей, які вони... щораз більше скріплювалися оці... і вже ти мав широкі зв'язки. Тоді оцей Золочівський повіт він вже виріс в округу, знову через ті зв'язки, через тих людей і вже взаємно там зустрічались [...]» [31, Арк. 16]. Також в застінках в'язниці ув'язненим вдається влаштовувати ідеологічні вишколи, використовуючи для цього в якості посібника «Кобзар» Т. Шевченка: «... і тут не треба було багато нам тої літератури. Основний підручник по вивченню українського націоналізму, то був «Кобзар» [...] «Гайдамаки» [...]» [31, Арк. 16].

Під час ув'язнення В. Кука його ровесник оунівець Г. Мацейко 15 червня 1934 р. у Варшаві вчинив вдалий атентат на Міністра внутрішніх справ Польщі Б. Перацького. Поліція так і не змогла затримати виконавця замаху. Г. Мацейку вдалося залізницею покинути столицю, добратися до Любліна і сховатися на квартирі, адресу якої йому надав Крайовий провідник ОУН С. Бандера, який її отримав від Організаційного референта Проводу І. Малюци, останній знав про активну діяльність В. Кука в Люблінському католицькому університеті і володів інформацією про квартиру, що винаймали В. Кук та Я. Чорній в одного польського прокурора. В цій квартирі Г. Мацейко переховувався близько тижня, після чого вдало виїхав із Європи. Згодом поліція встановила місце переховування Г. Мацейка і арештувала Я. Чорнія, як згадував В. Кук: «Тоді й мене викликали на очну ставку з Чорнієм (на процесуальних заходах по Варшавському процесу – авт.), але він був такий збитий (побитий – авт.), що я сказав, що його не впізнаю...» [151, С. 15 – 16].

Приблизно в другій половині літа 1934 р. В. Кук виходить на свободу. В свої двадцять один рік він вже мав 5 років досвіду роботи в структурах ОУН: від молодіжного крила, лідера студентської організації українських націоналістів, кур'єра Крайового проводу і до керівника повітової ланки.

Ув'язнення не похитнуло В. Кука відмовитися від боротьби, навіть більше – радикалізувало його погляди на подальшу тактику діяльності.

Восени 1934 р. місцева польська адміністрація на Золочівщині вирішила провести масштабні святкування в честь 250-ліття перемоги у Віденській битві 1683 р. і, головним чином, увіковічнити постать Яна III Собеського – короля Речі Посполитої і учасника тієї битви. А оскільки Ян III Собеський народився в Олеську і там був його родовий Олеський замок, то польська влада вирішила додатково в пропагандистський спосіб на прикладі цієї історичної особи й події продемонструвати свої давні корені в Галичині й ідеологічно обґрунтувати зазіхання Варшави на західноукраїнські землі. Для відзначення свята було заплановано урочисті мітинги і паради. Програма заходу також передбачала прогулянку високих гостей окремим поїздом до Олеського замку [96, С. 545].

Подібні заходи, разом із продажем поміщицької землі польського нобілітету лише громадянам польської національності додатково посилювали міжетнічне протистояння в регіоні. В. Кук, зокрема, згадував: «[...] вони тоді на Золочівщині хотіли зробити таке велике свято парадне, і що Золочівщина – то польська база (продемонструвати – авт.) [...] а українців якраз відсунули, тут в кожному селі ще був польський маєток [...] І землі, якщо вони вже потому почали продавати, то вони зачали колоністам продавати польським [...] От приміром село Красне. Там було, кажу, може яких десять поляків. Так вони потому продають землю, оцей поміщик, через банк [...] той банк продав ту землю полякам [...] Потому за селом ото розпарцелювали (розпаювали – авт.) і цілу колонію зробили поляки, і ту колонію приєднали до Красного. І вже є в Красному половина поляків, половина українців. Вже коли вибирають, вже вони мають майже перевагу, вже вибирають тільки поляка [...] [31, Арк. 17 – 18]. Таким чином, українські націоналісти мали ідеологічну й соціально-економічну мотивацію протистояти поширенню пропольських впливів в українських селах.

Щоб зірвати проведення святкування «Днів Яна III Собеського», група на чолі з В. Куком із санкції Крайової Екзекутиви ОУН вчинила диверсійну акцію

— заклали саморобні пакети із запальною сумішшю під стоги сіна в поміщицьких фільварках. Рецепт виготовлення запалів передав В. Куку старший член ОУН О. Чемеринський, який практикував виробництво подібних пристроїв ще з часів УВО. В. Кук відзначав: «І я отаку лабораторію зробив. Накупив я порошку алюмінієвого, каліхлорікуму, того квасу дістав. То все окремо можна дістати, треба знати яку комбінацію робити...» [31, Арк. 18]. Далі В. Кук пороздавав запали членам ОУН по селах Золочівського повіту. Хімічний склад і ізоляційний матеріал запальних сумішей був скомпонований таким чином, що сірчана кислота, яка відігравала роль одного з основних реагентів, проїдала відокремлюючу частину відповідно до розрахованого часу. Тож, коли в день почалася основна частина урочистих заходів святкування, закладені задалегіть пакети почали вибухати по всій Золочівщині, особливо вздовж залізниці по лінії Львів – Красне – Броди [96, С. 545]: «А потому там у білий день, чи коли, воно зачало горіти. Оті величезні скирти. І зробили в цілому повіті такий величезний феєрверк» [31, Арк. 18]. Додатково інша група членів ОУН вивела із ладу частину залізничної колії, по якій до Олеського замку мав приїхати поїзд з гостями [96, С. 545].

На час пожежі В. Кук та інші члени групи виїхали із Золочівщини. Сам В. Кук, який вже тоді вважався для польської влади неблагонадійним, оскільки лише кілька місяців перед цим вийшов із тюрми, для забезпечення свого алібі поїхав до Львова, де разом з незаангажованими дівчатами відвідував людні місця, ходив у кіно, цукорню (кондитерське кафе) тощо. Проте польській поліції було вкрай важливо знайти винних у диверсії, тому вона запідозрила двох братів із с. Красного – Василя та Ілярія Куків. Зі слів Василя, у поліції не було прямих доказів його причетності як до підпалів, так і до ОУН. Щоб звинуватити братів Куків у підпалі, поліція підкинула їм один пакет із запальною сумішшю, який знайшли під час обшуку, що й стало підставою для їхнього подальшого арешту [31, Арк. 18 – 19].

Суд проходив у Золочеві, захисником Куків виступав др. С. Шухевич – відомий український адвокат, який спеціалізувався на подібних справах (рідний

дядько Р. Шухевича). Попри недоведеність доказів, польський суд і лава присяжних (сформована винятково з, громадян польської національності), відповідно до протоколу обвинувального акта засудив братів Куків за терористичну діяльність та приналежність до ОУН на два роки тюрми [29].

Про перебіг суду над братами Куками адвокат С. Шухевич, зокрема, згадував: «Обох боронив я... Проти присуду я не робив ніякого правного средства (заходу – авт.), бо хоч присуд був евідентно (очевидно – авт.) несправедливий, не було ніяких причин до касації. Піднести (зазначити – авт.) мушу, що хлопців бито, і то дуже збито, а вони ні словечком нікого не зрадили. Їхня мама... сказала мені: «Мої сини не з тих, аби кого зрадили. Я вже їх так виховувала, що аби як їх бито і катовано, вони замкнуться і ні словечком нічого не писнуть» [96, С. 546].

Так В. Кук вдруге за рік потрапляє до польської тюрми. Слід відзначити, що він усвідомлював ризики, на які йшов, й свідомо обрав для себе шлях революціонера. Озираючись через майже 70 років, назад В. Кук згадував, як поміркована частина українського суспільства Галичини засуджувала радикальні методи ОУН та насамперед його крайове і регіональне керівництво, що, нібито: «ми своїми діями тільки викликали репресії [...] що ми своїми діями заганяли молодь в тюрми [...]» [31, Арк. 15 – 16]. На подібні закиди В. Кук відповів коротко: «Ми йшли самі сидіти...» [31, Арк. 16]. І як ми побачимо нижче, йшли не лише в тюрми, а й на страту.

Потрапивши знову в тюрму, В. Кук продовжує вести агітацію українського націоналізму серед в'язнів, вербуючи і там прибічників ОУН. Також він паралельно налагоджує зв'язки із заарештованими політв'язнями [31, Арк. 19]. У червні 1936 р. в Польщі був прийнятий закон про амністію, який урізав терміни і замінив смертні вироки на довічне ув'язнення обвинуваченим членам ОУН, що якраз у цей час проходили по Варшавському процесу. Водночас, амністія дала змогу вийти на волю вже засудженим політв'язням, зокрема Ілярію та Василю Кукам, які вже й так відсиділи більшу частину свого терміну [31, Арк. 19].

Звільнившись із в'язниці у 1936 р., В. Кук вже не міг продовжувати своє навчання в Люблінському католицькому університеті, оскільки він був відрахований з університету на останньому курсі за антиурядову діяльність та відсутність на навчанні через неодноразові ув'язнення [32]. Таким чином, вочевидь, навчання В. Кука в університеті тривало не повних два академічних курси (з 1932 р. по 1933/34 рр.).

Після звільнення В. Кук повертається на малу батьківщину. Перший рік після ув'язнення він перебував на легальному становищі, працював продавцем у крамниці в місті Золочеві. Там на Золочівщині він очолює крайовий провід ОУН, який потребував масштабної реконструкції, адже після арештів і репресій робота регіональних структур ОУН, як, власне і центральних у Львові, значно погіршилась. Для поновлення роботи ОУН на Золочівщині В. Кук мав на меті створити нелегальну друкарню, закупити папір. На це все були необхідні кошти, які планувалося дістати через експропріаційну акцію проти польської сім'ї Ясінських. Реалізувати задум повинен був його молодший брат Ілярій, який разом із двома бойовиками, переодягненими в польську поліцію, мали підступом без кровопролиття відібрати у Ясінських валюту. Однак в процесі реалізації плану знервовані виконавці експропріації застосували зброю у відповідь на опір, й сталася трагедія – загинули члени сім'ї Ясінських. І. Кука та двох співників було заарештовано у травні 1937 р., тоді ж В. Кук, остерігаючись переслідування за цю справу, перейшов на нелегальне становище.

Страта – Ілярія у 1938 р. за обвинуваченням у справі Ясінських болісно вдарила по сім'ї Куків та найстаршому їхньому сину Василю. Щоб унеможливити розкриття і арешти молодих підпільників у майбутньому, В. Кук, якого із 1937 р. Крайовий Провід ОУН призначив провідником Золочівської округи ОУН, пише брошуру із конспірації (зашифрована назва «Пашні буряки» – в цій праці були описані ази конспірології, основні методи роботи польської поліції та контррозвідки, головні умови поводження підпільника на волі і під час арешту, способи уникнення зовнішнього стеження,

зміни зовнішності, способи перетину кордону тощо). Аби підвищити рівень знань підпільників у піротехнічній справі, В. Кук готує брошуру «Гранатний вишкіл». Обидві праці друкуються в організованій В. Куком підпільній друкарні «Мандоліна». Водночас, В. Кук одним із перших серед окружних провідників ОУН починає систематичну військову та ідеологічно-політичну підготовку її членів. У 1938 р. В. Кук на Тернопільщині в Підгаєцькому повіті створює підпільну школу для професійних революціонерів, куди активно залучає українців, які пройшли польську армію. В цей час В. Кук в Славятинських лісах створює бойові групи, а на початку 1939 р. вже формує окремі відділи бойовиків. Ці підрозділи мали долучитися до загального повстання під керівництвом ОУН в час, коли Польща вступила б у війну проти однієї із сусідніх держав на заході чи на сході. Загалом, саме 1930-ті рр. сформували В. Кука як розсудливого та виваженого, але водночас, рішучого й твердого в своїх переконаннях підпільника [39].

3.2. В. Кук в перші роки Другої світової війни 1939 – 1941 рр.

З нападом Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна. Відповідно до пакту Молотова – Ріббентропа, 17 вересня проти Польщі розпочав бойові дії Радянський Союз. Із швидким перебігом бойових дій на німецько-польському фронті на заході та після нападу СРСР на Другу Річ Посполиту зі сходу, вже після двадцятих чисел вересня 1939 р. стало очевидним, що поляки не стримують агресії з двох сторін і втратять державність. Бойові відділи ОУН, що здійснювали збройні виступи проти польської адміністрації на місцях у вересні 1939 р., опинилися у ситуації, коли більшість українських етнічних земель, що перебували до цього часу у складі Польщі, були швидко зайняті Червоною Армією, яка увійшла до Галичини і Волині під лозунгами «визволення» та «воз'єднання в українській радянській державі» [194, С. 40 – 53]. Тому ОУН, через такий швидкий перебіг війни й долучення до неї різних сторін, так і не вдалось використати фактор нестабільності для спроби відновлення незалежності України восени 1939 р.

Слід відзначити, що українські націоналісти не плекали ілюзій до радянського режиму. Вони більш-менш знали про колективізацію, Голодомор та репресії в СРСР. Сприймаючи більшовиків, як чергових окупантів та очікуючи жорстких переслідувань, керівництво ОУН вирішило передислокувати своїх активних членів на захід. Серед них був і В. Кук, який спочатку переїхав до Львова, звідки виїхав на зламі жовтня-листопада 1939 р. і невдовзі нелегально перетнув новий кордон між СРСР та німецьким Генерал-губернаторством. Через м. Сянок В. Кук прямує у Краків, де зустрічається із керівним активом ОУН, зокрема із Р. Шухевичем, С. Бандерою, Я. Стецьком, С. Ленкавським, М. Лебедем та низкою інших лідерів [6, Арк. 22 – 23].

У Кракові В. Кук був призначений відповідальним за організацію та здійснення нелегальних зв'язків із націоналістичним підпіллям, що продовжувало діяти на території західних земель України. В. Кук виконав завдання і через нелегальний канал зв'язку кур'єрів відновив контакти із ОУН в Україні [6, Арк. 23 – 24.].

У лютому 1940 р. створюється Провід ОУН С. Бандери, а з формуванням окремого революційного крила у квітні наступного року розкол в ОУН оформлюється остаточно. II Великий Збір ОУН у Кракові, проведений за ініціативи «крайовиків», виробив свою тактику і стратегію у досягненні програмної мети українських націоналістів із відновлення державної незалежності України, яка, в загальних рисах, не суперечила програмі I Великого Збору ОУН у 1929 р. і Римського Збору прихильників А. Мельника 1939 р., однак методи реалізації планів були більш жорсткіші й радикальніші. Тому цілком закономірно, що двадцятисемирічний В. Кук, як типовий представник «крайовиків» діяльність яких була пов'язана із ризикованим для життя і свободи протистоянням варшавському уряду безпосередньо на місцях, обрав саме сторону своїх соратників по революційній боротьбі [6, Арк. 24].

Як вдалий організатор і досвідчений підпільник, В. Кук, який до того ж відновив нелегальні канали зв'язку із підпіллям ОУН в Україні й не так давно повернувся із завдання на Закарпатті, був включений в Провід ОУН (б) на

високу посаду організаційного референта (за функціональною ієрархією оргреферент Проводу ОУН паралельно вважався одним із перших заступників Провідника):* «З того часу я був членом Центрального (Головного – авт.) Проводу ОУН і майже увесь час займався організаційними питаннями» [6, Арк. 24].

В 1939 р. В. Кук перебуває у Кракові. Там на більш професійному рівні він навчається методам конспірації і підпільної боротьби. В Кракові він очолює Український допомоговий комітет, зокрема займається підготовкою та таємним направленням оунівських емісарів у західні області УРСР. У давній польській столиці В. Кук знайомиться з Теофілією Бзовою, яка очолювала Підгаєцький провід ОУН і особисто була знайома з М. Лебедем і С. Бандерою. Між В. Куком і Т. Бзовою зароджується міцна дружба. Також у Кракові В. Кук знайомиться з очільниками проводу ОУН (б) С. Бандерою, М. Лебедем. За спогадами В. Кука, саме Теофілія познайомила його зі С. Бандерою, який на той час вийшов з польської в'язниці.

З 1940 – 1941 рр. В. Кук активно працює у військовому штабі ОУН (б). В 1941 р. він проходив командирську «старшинську» підготовку у Кракові і сам викладав основи партизанської боротьби на військових курсах для членів ОУН, створених за погодженням німецьких спецслужб. Відомо, що після закінчення цих курсів В. Кук особисто надавав настанови випускникам, а саме: «не шукати зв'язку з німцями, а встановлювати контакти з місцевим підпіллям, референтами СБ ОУН, створювати окрему мережу зв'язку на відстані до 500 км, вливатись в лави підпільників» [106, С. 48].

Після проходження військово-політичного вишколу у Кракові впродовж 1940 р. Провід ОУН (б) направив В. Кука на нове завдання – вирушити на територію Карпатської України, куди він прибуде двічі: спершу, за нашими розрахунками, в середині 1940 р. і вдруге на початку 1941 р. й перебуватиме до березня 1941 р.: «Я два рази був нелегально на Закарпатті. Перший раз для того, щоб там можна було постійно тримати одну людину, то я вислав до Ужгорода,

* На той час революційний Провід ОУН очолив С. Бандера, Я. Стецько обійняв посаду політичного референта, С. Ленківський – референта з питань агітації, інформації та пропаганди, О. Гасин – референт військових справ, М. Лебедь – референт Служби безпеки тощо.

в Мукачеве члена організації під німецькими документами, і він вже був інформатором про те, що діється на Закарпатті» [116].

Землі Закарпаття, які після нетривалого періоду українського державного будівництва 1938 – 1939 рр. опинилися під угорською окупацією, продовжували відігравати в планах ОУН важливу роль. Через них пролягала ціла низка нелегальних маршрутів зв'язку, сформованих ще у міжвоєнні роки. Захоплення краю гортиською Угорщиною дезорганізувало організаційне життя в регіоні. Тисячі членів і прихильників ОУН загинули в боях із Гонведом, були арештовані окупаційною владою або покинули свою малу батьківщину. Ті, що продовжували перебувати на місці, були цілком деморалізовані, розгублені та залишилися без зв'язку із керівництвом [6, Арк. 268 – 269].

Водночас перед ОУН на Закарпатті стояла низка викликів і труднощів, з якими не доводилось стикатися українським націоналістам на Галичині та Волині. Мова йде про те, що в часи перебування Закарпаття у складі Чехословацької республіки празький уряд у регіоні і державі загалом уможлиблював більш вільну і відкриту діяльність українських організацій, об'єднань і товариств у порівнянні із режимами в Польщі і Румунії, а надто в СРСР. І хоча Прага до останнього не виконувала обіцянок про автономію Закарпаття, однак проблема з «українським питанням» у краю впродовж 1920-х – 1930 х рр. стояла не так гостро, як у Східній Галичині чи Північній Буковині. Тому ОУН на Закарпатті не вдавалася до звичних у Польщі прямих революційних і терористичних методів діяльності, спрямовуючи свої зусилля на просвітницькому й агітаційному напрямку роботи.

Відсутність жорсткого нагляду і переслідування чехословацької влади давала активу ОУН в краю почуватися більш вільно й убезпечено, що з іншого боку не стимулювало членство Організації до глибокої конспірації, як це було на українських землях у складі Польщі. До того ж, події довкола створення Карпатської України та формування її збройних сил – Карпатської Січі розлегеновували основні підпільні кадри ОУН, як місцеві, так і емісарські. Тож, коли переважаючі угорські війська на початку весни 1939 р. здолали у

відкритому бою збройні підрозділи Карпатської України (організаційний кістяк і значна частина яких були членами ОУН), то у служби безпеки і поліції Угорщини не було значних труднощів ліквідувати залишки мережі ОУН у Закарпатті, до того ж й сам В. Кук на своєму допиті в КДБ відзначає, що майже всі члени ОУН в Закарпатті були відомі місцевим мешканцям [6, Арк. 269].

Тому закономірно, що Провід новоствореної на той час ОУН С. Бандери, для відновлення нелегальних каналів і організаційної роботи ОУН на Закарпатті, направив у край одного із найбільш досвідчених своїх підпільників – організаційного референта Проводу, двадцятисемирічного В. Кука [188, С. 32].

Зимою з 1940 р. на 1941 р. В. Кук разом з іншим членом ОУН «Демидом» вирушили із (Кракова) в сусідню Словаччину. Німецько-словацький кордон переходили нелегально в районі Пряшівського краю (межує на півночі із Польщею, а на сході із Закарпаттям), маючи підроблені німецькі документи, чехословацькі і угорські гроші. Кордон перейшли успішно, але за 10 км від нього їх помітила словацька прикордонна варта, яка, оглянувши підроблені документи, відпустила їх. У районі міста Гуменне В. Кук з напарником нелегально перейшли словацько-угорський кордон, сівши на рейсовий автобус, вони доїхали прямо до Закарпаття в район м. Мукачеве, де в одному із довколишніх сіл мешкав відомий їм активіст ОУН [6, Арк. 270].

Перед виїздом на завдання, Р. Шухевич, який брав активну участь у подіях довкола Карпатської України, передав дані про членів ОУН, що залишалися в краю, включно із іменами та адресами. Тому В. Кук швидко виходив на потрібних людей. Під час переговорів з активістом ОУН, який мешкав біля м. Мукачеве, В. Кук зрозумів, що він не підходить для підпільної роботи, і, за його словами, з ним більше не контактував [6, Арк. 270].

Наступний адресант виявився більш здібним. В с. Лучки Великі (теж неподалік Мукачєвого) В. Кук вийшов на контакт із п. Гавелдою, який зберігав зв'язки із членами й симпатиками ОУН в м. Хуст та довколишніх селах. Основним активом Організації в Хусті були гімназисти, тож В. Кук із

п. Гавелдою почали швидко налагоджувати організаційну роботу, зокрема був реорганізований й підсилений Крайовий Провід ОУН (формально вже діяв близько року [188, С. 33]).

Під новим керівництвом ОУН на Закарпатті почала друк пропагандистських листівок, підготовку до видавництва окремої газети, розпочалися регулярні збори членів й прихильників, на яких проводився політичний й первинний вишкіл: «На початку січня 1941 р. я нелегально перейшов на Закарпаття. Зустрічався зі студентами в Хусті, давав їм інструкцію, проводив з ними вишкіл» [116]. Також було посилено агітаційну й організаційну роботу серед учнів старших класів з метою залучення їх до ОУН [6, Арк. 270 – 272]. Окрім того В. Куку вдалося встановити контакти і з політичними діячами краю: «Також я зустрічався з людьми, які раніше були в уряді Карпатської України. Обмінялися думками про ту ситуацію, яка є і як можна там ще далі продовжувати нашу роботу. Це був початок 1941 р.» [116].

Саме тоді, один із учасників ОУН з м. Хуст познайомив В. Кука із симпатиком Організації із родини Бандусяків, який мешкав в с. Ясіня, що на Рахівщині*. Оскільки дорога до села й зимова пора року ускладнили швидке повернення до Хуста, то В. Кук на певний час залишився в хаті родини Бандусяків [123, С. 281], де й відсвяткував Святвечір 1941 р. [116]. Селянин показав В. Куку в горах безпечний прохід через кордон для можливого налагодження каналу проникнення емісарів ОУН на територію СРСР. Проте, не дивлячись на легкий перехід угорсько-радянського кордону, щоб до нього підійти, підпільникам Організації довелося б нелегально долати ще два кордони – польсько-словацький і словацько-угорський, що з організаційної й логістичної точки зору було б надто складно [6, Арк. 271].

Однак, за словами В. Кука, цей канал все ж таки задіяли. Весною того ж 1941 р. через с. Ясіня в Станіславську область успішно проник член ОУН, який, осівши в Коломії, після початку німецько-радянської війни одним із перших

* Село Ясіня розташовується у підніжжя Чорногірського хребта Українських Карпат із закарпатського боку на адміністративній межі між сучасною Закарпатською і Івано-Франківською обл. – колишнім кордоном між Чехословаччиною і Польщею, а на 1941 р. – між Угорщиною і СРСР.

прорвався до Станіслава, де очолив обласний Провід ОУН [6, Арк. 271]. У своїх спогадах В. Кук вказує, що емісара ОУН він переводив особисто: «В березні 1941 р. мені треба було через той пункт зв'язку переправити знову (підкреслено – авт.) людину для керівництва ОУН Карпатського краю [...] Цю людину я переправив також через Гуменне, через Хуст і звідти через Ясіня. Ми через гори тоді перейшли, і я знову налагодив той зв'язок. Це був один з найкращих і найбільше замаскованих зв'язків» [116].

У весняні місяці 1941 р. Німеччина проводила останні приготування для втілення плану війни із Радянським Союзом. Керівництво ОУН, яке перебувало в німецькій зоні окупації (у м. Краків) і підтримувало лінію зв'язку із німецькими військовими колами, не могло не знати про високу ймовірність початку нового етапу війни на сході Європи. Вже у лютому 1941 р. Провід ОУН починає розробляти відповідний план діяльності Організації у воєнний час [155, С. 7]. Свідченням цього є низка документів Революційного Проводу ОУН (С. Бандери) стосовно інструкцій та вказівок активу Організації на період війни, датованих травнем 1941 р.* Очікуючи, що війна між нацистами та більшовиками впритул наблизить ОУН до реалізації ідеї зі створення незалежної УССД, українські націоналісти з обох фракцій почали проводити старану підготовку до перенесення масштабної діяльності на українські землі. Для цього обидві ОУН потребували висококваліфікованих кадрів, насамперед з організаційної й підпільної роботи. Тому й не дивно, що весною 1941 р. Провід ОУН повертає В. Кука назад у Краків готуватися до походу на Велику Україну.

Таким чином, пропрацювавши в Закарпатті близько чотирьох повних місяців (від кінця грудня 1940 р. – до початку травня 1941 р.), В. Кук нелегально переходить разом із «Демидом» через Угорщину і Словаччину до окупованої німцями Польщі.

Залишається головне питання: чи вдалося В. Куку виконати поставлене перед ним Організацією завдання з відновлення діяльності ОУН на Закарпатті?

* Політичні вказівки ОУН (С. Бандери) щодо боротьби й діяльності організації на період війни (травень 1941 р.); Напрямні Інструкції Революційного Проводу ОУН (С. Бандери) для організаційного активу в Україні на період війни «Боротьба і діяльність ОУН під час війни» (травень 1941 р.); Інструкція Служби безпеки з Інструкцій Революційного Проводу ОУН (С. Бандери) для організаційного активу в Україні на період війни «Боротьба і діяльність ОУН під час війни» (травень 1941 р.) та ін. [80, С. 58–176].

До його прибуття в край ОУН перестала діяти як організована сила. Сам приїзд члена головного Проводу ОУН, без сумніву, вже вселив надію нечисленним місцевим активістам і симпатикам українського національного руху. Невипадково обравши для налагодження діяльності на Закарпатті саме такого доброго й досвідченого підпільника, як В. Кук, революційне крило ОУН продемонструвало збереження планів стосовно ролі Закарпатського краю в подальшій боротьбі за відновлення незалежності всієї України.

Найкращою ілюстрацією роботи В. Кука на Закарпатті є те, що після раптового від'їзду референта назад весною 1941 р., місцева організація не лише не припинила роботу, а й розширила її, почавши друк своєї газети «Чин», у якій вміщувалися матеріали не лише загальноукраїнської тематики (програма ОУН тощо), а й інформація, орієнтована на місцевих мешканців: роз'яснення й заклики боротьби проти угорської окупації; прохання не піддаватися паніці й не тікати із Закарпаття в СРСР, залишатися на місцях, протистояти угорському тиску тощо. Окремо друкувалися політичні погрози Будапешту й заклики до угорської влади не чинити перешкоди до об'єднання Закарпаття з Україною [188, С. 33 – 35].

Загалом, одним із головних наслідків роботи В. Кука за Карпатами стало відновлення контактів ОУН із крайовим активом, який завдяки організаційному референту Проводу поновив системну роботу, оживив і реорганізував місцеві керівні структури. Окрім інформаційного зв'язку, були налагоджені нелегальні канали постачання агітаційної літератури та інших засобів підпільної боротьби. У 1941 – 1942 рр. один із таких каналів пролягав залізницею за маршрутом Стрий – Лавочне, Станіславів – Ворохта і далі пішим (в цей період залізничними каналами із Закарпаттям за дорученням В. Кука керував Р. Борковський) [188, С. 33]. Таким чином, налагоджені В. Куком на початку 1941 р. нелегальні лінії зв'язку і постачання між Закарпаттям і центральним Проводом ОУН продовжували діяти аж до середини 1942 р., коли угорська поліція заарештувала 163 особи, причетних до ОУН, й до 1944 р. знову паралізувала роботу українських націоналістів у краю [188, С. 33]. У 1944 р.

ОУН відновила організацію в Закарпатті, створивши там окремий провід: «А тому вже за окупації більшовицької з 1944 р. на Закарпатті був звичайний нормальний обласний провід ОУН в підпіллі. Робота підпільна продовжувалася настільки, як і у всій Галичині. Репресії були дуже сильні, дуже багато загинуло. Молодь на Закарпатті брала активну участь в підпільній боротьбі» [116].

Після повернення із Закарпаття до Кракова, де вже відбувся II Великий Збір ОУН (б) (1 – 4 квітня 1941 р.), В. Кук отримав від Проводу ОУН (б) нове завдання – проводити підготовку спеціальних мобільних політичних відділів українських націоналістів (*похідних груп*) для створення самоуправління і розбудови мережі Організації в Україні. Для цього В. Кук організував і очолив Центральний штаб похідних груп революційної ОУН [33]. Формування груп відбувалося на території Надсяння, Холмщини, Підляшшя та інших прикордонних з СРСР територіях (Західно-Окраїнні Українські Землі – ЗОУЗ), де створювалися спеціальні центри збору і вишколу членів похідних груп. Основний мотив утворення таких формувань ОУН полягав у вкрай низькій, у порівнянні із Галичиною й Волинню, охопленості українським національним підпіллям територій на схід від довоєнного польсько-радянського кордону. І саме такі похідні групи, після початку війни між Берліном та Москвою, своєю діяльністю мали включити всі українські етнічні землі в загальну боротьбу за державну незалежність. Вони, у чітко визначений термін, проникаючи на конкретні території Великої України і від імені уряду незалежної України (Державного Правління) мали ініціювати організацію місцевої адміністрації на місцях, з одночасним розгортанням нелегальної мережі ОУН [155, С. 10].

Проте основною метою таких похідних груп було не лише закріплення на українських землях і організація місцевих осередків. План і головний розрахунок Революційного Проводу ОУН полягав у створенні Української Самостійної Соборної Держави (УССД). Українські націоналісти поставили перед собою амбітне завдання використати війну між більшовиками і нацистами на свою користь: перехопити ініціативу у нацистів і замість встановлення їхньої окупаційної адміністрації сформувати власну владу як на

місцевому, так і на національному рівнях, ставлячи воюючі сторони перед фактом існування незалежної України, яка вестиме з ними переговори із позиції суверенної держави [80, С. 72 – 77].

Для реалізації цього завдання впродовж весни – перших тижнів літа 1941 р. Центральний штаб похідних груп ОУН на чолі з В. Куком у короткий термін готує понад п'ять тисяч емісарів. Загалом, Організація могла розраховувати на 20 тисяч своїх безпосередніх членів та не меншу кількість симпатиків як у прикордонних із СРСР районах, так і на західноукраїнських територіях Радянського Союзу [155, С. 6].

До самого штабу ОУН із організації похідних груп В. Кук призначив своїх заступників: З. Матлу, Р. Малащука, які підбирали кадри, напрямки руху похідних груп. Так, було визначено три головні групи за маршрутами просування: «Північна» (2 500 осіб, під керівництвом М. Климишина) мала рухатися від р. Західний Буг через Волинь на Житомир у Київ, який, за задумом керівництва ОУН, мав стати столицею відновленої УССД, «Центральна» (близько 1 500 осіб, керівник – М. Лемик – «Синишин») – за планом її маршрут пролягав від Галичини через центральні області України з кінцевою метою добратися до м. Харків і «Південна» (1000 членів, перший керівник «М. Річка» – Т. Семчишин, якого 3 вересня 1941 р. замінив, як Голова Проводу на ПівдСУЗ, З. Матла – «Святослав Вовк») рухалася з Надсяння через Галичину на Поділля в південні області України, Кубані і Дону, створення керівного центру цієї групи передбачалось в Одесі [130, С. 10 – 11].

Для орієнтування в роботі всі члени похідних груп мали пройти курс підготовки із конспірації, підпільної й адміністративної праці, вивчити історію СРСР, політичні засади українського націоналізму, знати на пам'ять постанову II Великого Збору ОУН(б) та інструкції його Проводу, розуміти основи картографії, володіти прийомами агітації та пропаганди серед різних верств населення (молоді, інтелігенції, робітників тощо.), розумітися в соціально-політичних особливостях центральних, південних і східних областей України [80, С. 72 – 77].

Слід окремо наголосити на тому, що ОУН першочергово планувала закріпитися у великих містах та індустріальних центрах, зокрема у Харкові, Дніпропетровську, Запоріжжі, Нікополі, Дніпродзержинську, Сталіне, Ворошиловграді; приморських містах Півдня України: в Одесі, Миколаєві, Херсоні тощо. Враховуючи поразку Перших визвольних змагань 1917 – 1921 рр., однією із причин якої стала втрата впливу українського національного руху у містах, і усвідомлюючи значення міст, як політичних і економічних центрів, український визвольний рух середини ХХ ст. спрямував основні сили своїх похідних груп на зав'язування підпільних організацій саме у містах. Загалом, кинувши клич «село до міста», українські націоналісти спрямовували свої кадри у всі ділянки державного (залізниці, пошти, адміністрації, поліція, економічно-фінансові установи), суспільного і культурного життя [80, С. 530].

На забезпечення успішного просування на тисячі кілометрів у глиб оброблених десятиліттями більшовицькою пропагандою територій, ОУН надавала учасникам агітаційну літературу, газети, готівку (німецькі марки, радянські карбованці), топографічні карти, довідники, путівники та інші матеріали. Що важливо, організатори похідних груп, з ініціативи В. Кука, попіклувалися, щоб у активу, відправленого в Україну, були німецькі документи (т. зв. «ausweis» – з німецької – посвідчення особи), що врятувало сотні, а можливо й тисячі життів учасників визвольного руху, коли вони пересувалися у прифронтовій смузі або діяли на окупованій території, оскільки їхня діяльність не була узгоджена ні з німецькою політичною владою, ні з німецьким військовим командуванням. Носіння особливої уніформи для учасників похідних груп не передбачалося, з метою конспірації весь актив похідних груп був одягнений у цивільне, а для розрізнення використовувались стрічки на правій руці: члени північної групи вдягали червону стрічку, центральної – синю і південної – чорну [130, С. 9]. Озброєння було у вигляді ручної короткоствольної зброї (пістолетів), холодної зброї і гранат. Зброю, здебільшого, мали керівники груп та підвідділів. Пересування відбувалося,

головним чином, у пішому порядку, рідше – на підводах і автотранспорті [155, С. 12].

Поряд із трьома основними похідними групами Револуційний Провід ОУН створив малочисельну Львівську Похідну групу, яка складалася із членів керівництва та провідних осіб Організації (близько 20 осіб, серед яких був і В. Кук, який як організаційний референт ОУН(б) відповідав за лінії зв'язку і контакти групи з іншими клітинами Організації). Ця група на чолі із одним з найближчих соратників С. Бандери – Я. Стецьком була координаційним центром із проголошення відновлення незалежності України і поставила перед собою на меті першою за німців добратися до найбільшого культурно-політичного центру на шляху із заходу – м. Львова [155, С. 12 – 13].

Очевидно, що в перший день війни Львівська Похідна група вирушила таємно від німців з Кракова групами по 4 – 5 осіб. За матеріалами В. Кука, вже на другий день війни, 23 червня 1941 р., він, разом з Я. Стецьком, М. Лебедем й І. Равликом нелегально перетнули колишній кордон між СРСР і Німеччиною і, переправившись на східний бік р. Сян, поїхали на авто, що було зареєстроване у німецькому військовому відомстві, в напрямку Львова. Завантаженість головної дороги військами й технікою, а також відсутність легальних німецьких документів з дозволом на пересування в зоні бойових дій, змусили їх ухвалити рішення звернути з головної траси і рухатись бічними дорогами. За с. Ветли їхнє авто виїхало на лінію фронту, де вони потрапили під артилерійський обстріл радянських військ. Врятувавшись у невеликому лісі, М. Лебідь вирішив скерувати машину назад до Кракова, а групі з Я. Стецьком, В. Куком та І. Равликом довелося надалі йти пішки [155, С. 12].

Пересуваючися за м. Ярославом у напрямку с. Сухорів і далі через села Ветлин – Висоцько – Лази – Заліська Воля – Бучина – Млини, 25 червня група Я. Стецька дісталася м. Краковець на лівому березі р. Шкло (за 70 км від Львова). В Краковці група перебувала два дні. Сюди за домовленістю, прибували інші відділи Львівської Похідної групи. До 27 червня їхня загальна чисельність збільшилася до 15 осіб: прийшли Я. Старух, Л. Ребет, Є. Врецьона,

Д. Яців, І. Ветошинський та інші. Там само, в Краковці, вони знайшли справну вантажну машину («полуторку») разом з водієм, який понад усе хотів вернутися додому на Полтавщину. В. Кук переконав шофера вантажівки, що дасть йому змогу безпечно доїхати до Львова і далі на схід, якщо він візьме групу із собою. Знайшовши транспорт, оунівці вже того ж дня були у Яворові, де зустрілися з місцевим активом ОУН, а 28 червня через м. Янів (тепер Івано-Франкове) в'їхали в Левандівку – передмістя Львова, який вже був покинутий Червоною армією і лишився без влади. По полудні група опинилася на площі біля собору св. Юра, звідки активісти розійшлися на розвідку. Ніч з 28 на 29 червня члени похідної групи провели у квартирах своїх родичів та знайомих, зокрема, Я. Стецько із І. Равликом заночували в домі останнього, а В. Кук з Я. Старухом переночували в його знайомих біля площі Ринок на вул. Краківській, 17, кімната № 9 [155, С. 12 – 13].

Німецько-радянський фронт невпинно котився на схід, залишаючи в своєму тилу головне місто Галичини. 29 червня у Львові продовжував зберігатися вакуум влади, яким і скористалася Львівська Похідна група ОУН. Так, українські націоналісти зайняли під штаб другий поверх будівлі колишнього українського банку «Дністер» на вул. Руській, вийшли на контакт із місцевим і міським підпіллям Організації, до самого міста продовжували прибувати окремі групи українських націоналістів із бузького і сяноцького напрямків. Цього ж дня, під кураторством Я. Стецька, з надзвичайним поспіхом проводилася активна підготовка до скликання Народних Зборів: велися переговори з громадськими та культурними діячами, науковим середовищем, лідерами громадської думки для їхньої участі в зібранні і подальшому входженні в Тимчасовий уряд. Паралельно Я. Старух відновив роботу львівської радіостанції, апаратура і технічний персонал якої залишався на місці, а один із дикторів станції – член ОУН Ю. Савицький почав трансляцію відозв ОУН та радіопередачі з Л. Ребертом й І. Вітошинським на все місто і округу. Опанування радіостанцією великого міста було одним із найбільших здобутків ОУН у перші дні війни й мало великий вплив на подальші події. Водночас для

підтримання порядку в місті І. Равлик та Є. Врецьона почали формувати відділи міліції [155, С. 14 – 15].

В. Кук, як один із організаторів і кураторів похідних груп, отримав завдання встановити зв'язок з крайовими осередками підпілля ОУН і похідними групами, які вже рушили на схід. Завдяки працівникам організаційної референтури Головного Проводу Р. Малащуку, О. Мащаку та кур'єрам-зв'язківцям Т. Онишкевичу – «Галайда», М. Гошовському – «Спартак», В. Лобаю – «Вугляр» та іншим вдалося оперативно відновити зв'язок із крайовим провідником ОУН на МУЗ І. Климовим – «Євген Легенда» та його помічниками із Золочівщини – Р. Кравчуком і О. Безпалько [155, С. 15].

На світанку наступного дня, 30 червня, до Львова прибув, випереджаючи частини 17-ї німецької армії один із батальйонів ДУН – «Нахтігаль», сформований із членів та симпатиків ОУН під командуванням капітана Р. Шухевича. Це додатково підсилило позиції українського визвольного руху в місті та уможливило в другій половині того ж дня зібрати Народні Збори, на яких революційним крилом українських націоналістів було оголошено Акт відновлення Української держави [80, С. 250] та видано Постанову № 1 про перетворення Крайового правління західних областей України в Українське державне правління (УДП) – Тимчасовий уряд Української держави під головуванням одного із найближчих соратників С. Бандери – Я. Стецька, який став прем'єр-міністром УДП [80, С. 252].

Нелегальне прибуття членів Революційного Проводу ОУН із Кракова до Львова, а тим більше їхня ініціатива щодо скликання Народних Зборів і проголошення Акта були цілковитою несподіванкою для німецького військово-політичного керівництва. Німецьке військове командування дізналося про Збори пост-фактум, коли вони були вже в розпалі. До зали засідань увійшли двоє німецьких офіцерів – майор абверу Е. фон Айкерн та полковник Г. Кох (професор, радник штабу Верховного командування Вермахту з українських питань) [155, С. 16 – 20].

На думку В. Кука (який був учасником подій) запізніла поява німців і їхні спроби переконати Я. Стецька в хибності задуму оголошення незалежноцької декларації, були яскравим підтвердженням того факту, що дії ОУН(б) попередньо не узгоджувалися з німецькими властями. Фактор несподіванки, дозволив оунівцям отримати часову «фору» й розпочати енергійні заходи державного будівництва. Лише після консультацій з Берліном, німецькі органи державної безпеки та військова розвідка 3 липня 1941 р. розпочали заходи із «локалізації» наслідків проголошення Акта 30 червня та арештів його ініціаторів. Проте, було вже надто пізно. Я. Стецько, передбачаючи можливий «розгон» Народних Зборів, ще перед початком засідання передав копії головних документів (які мали бути ухвалені на зібранні) Я. Старуху для оприлюднення їх через радіостанцію [155, С. 16 – 20]. Тому з ідеологічної, політичної й організаційно-логістичної точки зору проголошення Акта 30 червня у Львові стало одним із найбільших успіхів українського визвольного руху в 1941 р. Подібну акцію Революційний Провід планував повторити й у столиці України – м. Києві [155].

Майже одразу після проголошення Акта, політичне керівництво ОУН(б) почало формувати уряд відновленої Української Держави та державний апарат – Українське державне правління (УДП), в якому ключові політичні й військові посади обійняли члени ОУН, зокрема, і значна частина учасників Львівської Похідної групи. Проте серед новопризначених в УДП не було В. Кука, оскільки Революційний Провід ОУН поставив перед ним чергове важливе завдання – найшвидше проникнути до Києва і вдруге оголосити там Акт відновлення Української Держави, що засвідчило б державотворчі прагнення ОУН не лише в одному західному регіоні, а й по всій Україні. Саме в Києві, за задумом ОУН (б), мало відбутися формування центрального УДП і саме Київ мав стати столицею відновленої Української держави. Для цього й була сформована окрема Київська похідна група під головуванням В. Кука, до якої увійшли: Я. Старух, Д. Мирон, Д. Маївський, Ю. Стефанник, О. Гай-Головко,

Й. Позичанюк, П. Сак, І. Чинченко та ін.; загалом, разом із зв'язковими та кур'єрами – до трьох десятків осіб [155, С. 20].

Проте події настільки випереджали час, що зібрати Київську групу практично вдалося лише «на марші». Так, В. Кук виїхав 8 липня зі Львова на триколісному мотоциклі в напрямку Бродів разом зі зв'язковим «Галайдою» і водієм, студентом Львівської політехніки. Через Броди вони доїхали до Дубно і 9 липня були у Рівному, де вже налагоджував організаційну роботу заступник у справах пропаганди УДП Я. Старух, який ще перед тим застав там: «при горячковій праці Ростика Волошина і Робітницького (Володимира, до якого В. Кук, як кур'єр Організації, приїздив на Волинь із літературою ще на початку 1930-х рр. – авт.). Там справа стоїть красно. Усе йде гаразд. Міліція функціонує, інші власті також. Є 300 підпільників і доволі сильна сітка організаційна... В Рівному вже був Климишин і поїхав далше. Тут є сильний наш осередок... Між іншим, в різних місцевостях Волині була наша партизанка й наші жертви...» [80, С. 314 – 315]. В Рівному й був сформований основний склад групи, яка, вирішивши організаційні питання на Волині, рушила дорогою автомобілями через Новоград-Волинський до Житомира і вже зранку 10 липня (на другий день після входження в місто частин Вермахту) була там.

Проте, попри відносну швидкість пересування, дорога до Житомира була переповнена небезпек, пов'язаних з тим, що Київська похідна група йшла в притул до лінії фронту й часто виходила на позиції протиборчих сторін. Так, за м. Корець, перетнувши колишній польсько-радянський кордон, група кілька разів зазнала нальотів радянських бомбардувальників на шосе в напрямку до Новоград-Волинського. Я Старух доповідав: «... Ще частіше буває обстріл, той з довколишніх лісів. Це німецькі панцирні відділи прорвали «лінію Сталіна» й пруть наперед без стриму, а полишені з боків большевицькі відділи – або розлітаються, або пруть часом 2-3 рази одного дня наново атакували шосе, змусити й відтяти колони передні... Раз перед Житомиром здавалося, що ми з колоною німецькою вже зовсім відтяті, бо з обох боків перед нами з'явилися з лісів большевицькі повзи (передові загони – авт.) й заатакували колону. Ми

разом з кінцем вирядились до бою... Але по двох-трьох годинах німецькі панцирки (бронетехніка – авт.) розбили й відкинули большевицькі, й ми пігнали наперед... В Житомир приїхали вночі й були до полудня наступного дня...» [80, С. 316].

Прибувши в Житомир, В. Кук разом з Я. Старухом почали формувати цивільний адміністративний апарат і місцеву мережу ОУН. В. Кук, як уповноважений Голови УДП Я. Стецька, призначив І. Луцюка [155, С. 21] (вчителя з Волині, колишнього провідника ОУН Корецького району, що якраз у цей час прибув до міста, очевидно, у складі Північної похідної групи ОУН(б) М. Климишина) Головою Житомирського Обласного Управління разом із двома заступниками. Провідником Обласного Проводу ОУН В. Кук поставив М. Шевчука (теж волинянина, перед тим – повітовий провідник ОУН Грубешівщини), а наступного дня відбулося формування місцевої міліції [80, С. 316].

Промайнула інформація, що Київ вже зайнятий німецькими військами, тож Київська похідна група ОУН(б) 11 липня по полудню швидко виїхала із міста по житомирській трасі в напрямку столиці. За чотири години, перетерпівши кілька нальотів військової авіації, доїхали до с. Калинівка сучасної Київської області (за 45 – 50 км) до Києва, де починалася зона бойових дій. Якраз у цей час із заходу і північного-заходу (на лінії р. Ірпінь) 6-та німецька польова армія В. фон Райхенау, разом з Першою танковою групою Е. фон Клейста, долаючи відчайдушний опір армій Південно-Західного фронту РСЧА, прорвалися в напрямку столиці України. В Калинівці групу затримала для перевірки документів німецька польова жандармерія, яка передала їх до штабу дивізії, де членів групи особисто перевірів командувач німецької дивізії: «... Говоримо з генералом. Дуже привітний. Офіцер ІС* майор Вабнерс справджує (перевіряє – авт.) наші документи. Коли показується все в порядку** – гарно приймають і радять перечекати 2 – 3 дні в сусідньому селі» [80, С. 317].

* ІС – відділ контррозвідки штабу дивізії.

** Оунівці, здебільшого, користувалися підробленими документами т. зв. «фот пропаганди вермахту».

Тож Київська група ОУН на чолі з В. Куком, отримавши точну інформацію про перебіг бойових дій на київському напрямку від німецького генерала, повернула у південний бік, на дорогу Бишів – Фастів і зупинилася в с. Фасова на північно-західному напрямку від Фастова по дорозі в бік Василькова. У щойно зайнятих німецькими фронтовими частинами селах, В. Кук з однодумцями затримався на три дні для налагодження роботи адміністративно-політичних органів і формування міліції. Відтак 14 – 15 липня, аби бути якнайближче до Києва, група дорогою з с. Фастівець – с. Митницю увійшла до Василькова, де почала проводити приготування для останнього маршу до столиці України. У Василькові до групи В. Кука приєднується загін радикально антинімецького крила ОУН(б) І. Міtringи* (у її складі були: Б. Левицький, М. Турчманович, Р. Паладійчук, В. Ревак тощо, загалом до 15-ти осіб, які спочатку належали до Південної похідної групи, але потім перейшли в Північну) [146].

Приїзд В. Кука та Я. Старуха в Житомирську і Київську області був першим у їхньому житті досвідом перебування на території Великої України. Й так не сподіваючись побачити там високого соціального благополуччя, зважаючи на зустріч з радянською дійсністю у 1939 – 1941 рр. у Галичині і Волині, і попри умови війни й бойових дій, побачене в селах Житомирщини і Київщини по справжньому вразило їх. З одного боку, українських націоналістів здивувала достатньо висока національна свідомість місцевого населення, а з іншого – надзвичайна бідність і злидні. Я. Старух у своїх звітах до центрального керівництва ОУН доповідав: «Національний ґрунт – несподівано добрий. Кращий, чим у багатьох околицях Галичини, більше відсталих [80, С. 317]... Загал населення зубожілий, не мають що їсти, брак зовсім хліба. Люди обдерті, босі, хати обірвані, опущені, почорнілі, тини поламані, церкви порозбирані або замінені у шпихліри (амбар для зберігання зерна – авт.). Сумний – опущений зовнішній вигляд українських сіл... Колгоспи – це також

* Міtringа Іван (1907 – 1943) – український політичний діяч, теоретик українського націоналізму, ревізіоніст націоналізму Д. Донцова, член ОУН, з 1930-х рр. виступав за перегляд устрою Організації в бік її демократизації, в розколі ОУН приєднався до революційного крила, однак вже у 1941 р. відколовся і заснував Революційну Партію Робітників і Селян (з 1942 р. – Українська народно-демократична партія); в цей період приєднується до Поліської Січі Т. Бульби-Боровця, загинув у 1943 р. в бою з рад партизанами.

запущені, недоглядані жидівські фільварки, які можна стрінати і у Галичині. Вражіння загальне – це одна велика руїна. Люди виморені голодом, все недоживлене, хоровите, трудно знайти людину, щоб мала нормальний вигляд обличчя... У кожному селі і рідко знайти родину, щоб не мала когось з родин замученим, засланим, арештованим, або помер з голоду...» [80, С. 329 – 330].

Та попри загальну розруху, українські націоналісти були сповнені оптимізмом у своїй справі побудови незалежної України. Призупинення наступу Вермахту не дало, як планувалося, швидко увійти до Києва. На відміну від Львова та багатьох інших міст Правобережжя, війська РСЧА зайняли ешелоновану оборону під Києвом і прагнули втримати його за будь-яку ціну. Тому від середини й до закінчення літа В. Кук разом зі своєю похідною групою перебував у районах Київської області на території Василькова – Фастова, інколи виїжджаючи на консультації та переговори із соратниками до Житомира. В цей час українські націоналісти організовують збори населення у містах та селах, за результатами яких виокремлюють активістів та залучають їх до організаційної роботи. На таких зборах також зондуються настрої та очікування громадян. Цікаво, що населення відрізнялося високою недовірою до чужинців, а самих членів ОУН, що проводили з ними роботу, сприймали як німців, що гарно вивчили українську мову [80, С. 384 – 385].

Також члени похідних груп усвідомлювали, що впродовж 1920х – 1930х рр. більшовицький режим своєю пропагандою виховав нове покоління молоді, яке з недовірою ставиться до українських державотворчих процесів. Однак, головну причину «скованості» при зустрічі з незнайомцями оунівці бачили в тотальному стресі. Як зауважували учасники похідної групи ОУН «Пік» на Житомирщині, більшовицький терор проти населення досяг таких висот, що люди остерігалися повернення і помсти з боку радянської влади, а тому не відразу йшли на співпрацю. «Водночас, німецька сторона в цей час роботи з населенням майже не провадить, свою позицію не пояснює, одночасно польові частини Вермахту терор не застосовують, проте беруть участь у реквізиціях й так дефіцитних для населення підводів і харчів, що однак не

викликає надто негативної реакції, бо селяни й так вже звикли за останні роки і до більших репресій» [80, С. 384 – 385].

Тривала затримка групи В. Кука у підкиївських селах призвела до розконспірації багатьох її членів. Відтак, німці зорієнтувалися, що в околицях столиці діє організоване підпілля, яке має намір проникнути до міста з політичною метою: «Берлін, 12 липня 1941 р. ... б) В Генеральному Губернаторстві: Командуючий Поліції безпеки і СД у Кракові повідомляє, що група Бандери направила до Києва близько 30 своїх членів із завданням створити там якнайшвидше український уряд такого зразка, як у Львові, і оголосити там по місцевому радіо. Айнзацгрупа Ц попереджена...» [80, С. 309]. Однак від арешту членів групи в цей час рятує ще остаточно несформована політична позиція Берліна до незалежницької діяльності українських націоналістів, а також не розбудована структура органів безпеки на місцях.

На четвертий день після проголошення Акта у Львові представники німецької адміністрації провели переговори з членами Українського національного комітету та С. Бандерою у Кракові з метою роз'яснення позиції німецького уряду стосовно подальшої долі завойованих територій СРСР та отримання детальної інформації про авторство і мотиви Акта [80, С. 274 – 281]. Наступного дня С. Бандера був заарештований і відправлений у Берлін, інші «авторитетні українські націоналістичні керівники», як сказано в німецькому документі, взяті під домашній арешт [80, С. 274 – 288]. У проекті доповідної записки для А. Гітлера від 5 липня 1941 р. зазначалося про формування національного уряду і збройних сил у Литві, створення Західноукраїнського крайового уряду і територіальні зазіхання Туреччини на економічно важливі райони Кавказу. В резюме документа наголошувалося: «Такі самочинні дії призводять до анархії, яка загрожує знищити кожний зачаток майбутнього планомірного панівного впорядкування Райхом Східних територій. Балтійське, українське чи кавказьке питання (в даному звороті всі три проблеми мають рівнозначну значущість – авт.), тобто три вирішальні проблеми східного простору розв'язуються не у відповідності з широко задуманою загальною

концепцією, а через прагнення до впровадження і розширення німецьких кордонних адміністративних районів» [147, С. 7 – 8].

Таким чином, німецьке політичне керівництво розглядало окуповані німецькими військами та їхніми союзниками території Радянського Союзу лише як захоплені землі без жодної політичної самостійності чи адміністративної самоврядності. Тому після арешту С. Бандери, 11 липня були арештовані і відіслані до Берліну Я. Стецько та його секретар Р. Ільницький. З липня по вересень німецькі спецслужби проводили слідчі дії і схилили лідерів революційної ОУН відкликати Акт від 30 червня. На думку В. Кука, провал наступу Вермахту під Києвом у другій половині липня 1941 р, пом'якшив пресинг на Провідника ОУН і Голови УДП – в цей час, в Берліні, їх відпускають під домашній арешт. Щойно ситуація на фронті для вермахту стабілізувалася і німецькі збройні сили до середини вересня 1941 р. оточили війська радянського Південно-Західного фронту, проти оунівців з боку окупантів посилювались репресії. 15 вересня С. Бандера, Я. Стецько були знову взяті під варту й ув'язнені разом з іншими членами УДП та Проводу ОУН. Зокрема, в концтаборах і в'язницях опинилися: С. Ленкавський, М. Климишин, Л. Ребет, Я. Горбовий, Я. Рак, В. Стахів, І. Габрусевич, Р. Ільницький, О. Антонович, О. Тюшко, Н. Процик, Д. Яців, І. Равлик, А. П'ясецький та інші керівники Організації [155].

Події літа – початку осені 1941 р., що відбувалися довкола «українського питання» у Кракові, Львові та Берліні, мали прямий вплив для групи В. Кука під Києвом та всього українського визвольного руху загалом. У цей час В. Кук, окрім налагодження самоврядування в Київській області, приїздить у Житомир, де зустрічається з М. Климишином, І. Климовим та іншими членами Проводу ОУН та обговорює можливі зміни в політичній стратегії з огляду на поточні події. Однак, німецькі спецслужби і поліція, які знали про групу ще з першої половини липня, провели 31 серпня скоординовану операцію із арешту її учасників. Було затримано більшу частину Київської Похідної групи разом з її керівником – В. Куком. Арештованих одразу допитали у Василькові, а потім

відправили у Білу Церкву в табір для військовополонених, звідти їх перевезли до Житомира, де продовжили слідчі дії. В першій половині вересня 1941 р. заарештованих похідної групи В. Кука транспортували кількома групами у львівську тюрму. Маршрут пролягав через Волинь. У Луцьку відбулася затримка транспорту, що дало змогу В. Куку втекти з-під варти разом із іншими двома членами Київської похідної групи – Д. Мирон та Т. Онишкевичем. За матеріалами В. Кука, всіх інших арештованих у Василькові після допитів через певний час звільнили [151, С. 15]. На нашу думку, ці звільнення відбулися до 15 вересня 1941 р., тобто до дати арешту С. Бандери і Я. Стецька.

Таким чином, В. Кук і очолювана ним Київська Похідна група революційної ОУН була розгромлена і не змогла виконати завдання із проголошення незалежності України у столиці. Поряд з такими несприятливими чинниками, як затримка просування фронту і загальна негативна реакція німецької влади на діяльність ОУН(б) після проголошення Акта 30 червня, на результати діяльності похідної групи В. Кука різко негативно вплинула оперативна робота Поліції безпеки та Служби безпеки Німеччини з нейтралізації активності українських націоналістів. Фактично, прогавивши проголошення відновлення незалежності у Львові, СД спрацювало професійно щодо недопущення такого ж ексцесу з боку ОУН в Києві. Про рівень роботи німецьких спецслужб свідчать їхні документи. Наприклад, вже 4 липня 1941 р. німецькі органи держбезпеки знали про плани можливого руху українських націоналістів до столиці України: «... ОУН – група Бандери претендує на керування державою за принципами «Партія керує державою»... Зараз очікується спалах повстання в напрямку Бердичів і в напрямку Житомир – Київ...» [80, С. 281 – 282].

Примусове повернення німецькими спецслужбами В. Кука на Волинь і його втеча з-під конвою у Луцьку, в першій половині вересня 1941 р., співпали із посиленням репресій німецького окупаційного режиму проти ОУН*. Фактично з цього часу В. Кук переходить на нелегальне становище в

* До вересня 1941 р. СД і німецька поліція репресувала близько 1 500 членів ОУН(б) включно із більшою частиною Проводу [80].

окупаційній зоні і йде в глибоке підпілля. З Волині В. Кук у вересні 1941 р. перебирається до Галичини, де керівна частина революційної ОУН, яка уникла репресій нового окупаційного режиму, намагається виробити стратегії діяльності з відновлення незалежної України у нових умовах [155].

Отже, восени 1941 р. німецька влада остаточно визначилася зі своєю позицією до українського визвольного руху. Не визнавши Українську державу й перетворивши українські землі на територію інтенсивної колоніальної експлуатації людських і природних ресурсів, Берлін із ситуативного союзника українських націоналістів перетворився на їхнього ще одного противника. В цих умовах В. Кук разом зі своїми соратниками із керівництва ОУН(б), що уникли німецьких репресій, від вересня 1941 р. до травня 1942 р. залишається на ЗУЗ, налагоджуючи й відновлюючи Організацію після важких втрат.

Загалом, не маючи в цей час достатньо сил відкрито протистояти німецьким окупантам, які восени 1941 р. перебували на піку своєї військово-політичної могутності, ОУН(б), не дивлячись на арешти керівного складу, продовжує активну роботу на місцях. Суть даної організаційної роботи полягала в таких завданнях: 1. Максимільна інфільтрація своїм членством створюваної окупантами поліції на місцях 2. Проштовхування бургомістрів і начальників поліції зі своїх рядів. 3. Звільнення несприйнятливих для ОУН(б) службових осіб. 4. Пропагандистська діяльність. Наприклад, за свідченнями одного із заарештованих на початку грудня 1941 р. членів ОУН, які були відправлені зі Львова в Житомир, С. Марчука (керівник групи) ми дізнаємося, що група С. Марчука у Житомирі усунула з посади бургомістра Житомира, фольксдойча* Й. Цільке, бо той не погодився виконувати вказівки ОУН [80, С. 526]. Однак С. Марчук подає на своєму допиті в німецьких спецслужбах більш цікаві свідчення, згідно якими: «прибічники ОУН отримали завдання здійснювати пошук російської (радянської – авт.) зброї і боєприпасів та надійно їх переховувати, щоб вони не потрапили в руки німецького вермахту. Коли керівництво ОУН визнає момент за слушний, а необхідні **партизанські групи**

* *Volksdeutsche* – німецького – етнічні німці, що мешкали поза Німеччиною, інколи користувались довірою в колах німецької окупаційної адміністрації.

(вид. в тексті – авт.) будуть створені, має бути **нанесений удар по німецьких окупаційних військах** (вид. в тексті – авт.). Партизани будуть формуватися з вірних Бандері міліціонерів... Керівні кола ОУН не вірять в перемогу Німеччини над радянською Росією і Англією...» [80, С. 566 – 567].

Очевидно, що В. Кук, який у цей перехідний період перебував в Галичині, відіграв одну з ключових ролей у поновленні Організації та формуванні підпільної стратегії протистояння німецькій окупації.

Так, наприкінці вересня – на початку жовтня ОУН (б) (за участі 10 – 15 керівників Організації) проводить у с. Сороки під Львовом I Конференцію. За результатами зібрання було вироблено підпільно-конспіративні засади діяльності ОУН(б) в умовах німецької окупації та проголошено головний курс на політично-ідеологічне й організаційне опанування ЗУЗ і СУЗ. Конференція визначила основне завдання членства на зимовий період – здійснення організаційного, військового, конспіративного та світоглядно-виховного вишколу [80, С. 528 – 531]. Тобто проведення підготовчої роботи для відновлення і розбудови міцної кадрової основи Організації, що мало б стати фундаментом подальшої боротьби за незалежність України. Як ми бачимо зі свідчень С. Марчука, вже з другої половини осені 1941 р. ця організаційна робота мала на меті утворити підвалини майбутнього збройного виступу ОУН в Україні проти Берліна. На I Конференції також було вирішено перевести більшу частину кадрів у підпілля і створити нелегальну мережу, готувати бойові кадри, вести пропагандистську діяльність. У цей час створюється військовий штаб, що об'єднував Рівненські і Львівські штаби, відкриваються 37 нелегальних військових шкіл по 300-500 курсантів в кожній [195, С. 246]. Навесні в лавах ОУН (б) налічувалось майже 12 тис. учасників і організованих прихильників та до 7 тис. резервістів-«юнаків» [104, С. 557 – 559]. Одним із кураторів вишкільної й підготовчої роботи з кінця 1941 р. до першої половини 1942 р. був В. Кук [104, С. 557 – 559].

Відповідно до архівних документів перші систематичні репресії німецьких окупантів почали проявлятися саме проти українських націоналістів

групи С. Бандери як найбільш активних й опозиційних до німецької окупаційної влади. З другої половини вересня 1941 р. до початку січня 1942 р. репресивний тиск нового режиму посилювався від переслідувань членів революційної ОУН до всього українського національного руху загалом. Так, у донесенні німецького СД від 14 листопада зазначалося: «... Серед українських політичних течій, як зазвичай, найбільшу активність розгортає бандерівський напрям ОУН. Міліція в районі Рівне, як видається, потрапила під дуже сильний вплив цього руху... Резюмуючи про українські політичні течії Волині (ОУН (б), ОУН (м), уряду УНР в екзилі (А. Лівницького), П. Скоропадського – авт.), можна сказати, що небезпеку являє собою лише ОУН під впливом С. Бандери» [80, С. 544 – 545]. Вже через 11 днів після цього донесення, 25 листопада 1941 р., поліція безпеки та СД Німеччини отримали засекречений наказ про таємний арешт і страту членів революційної ОУН: «Айзацкоманда С/5... Зовнішнім постам: Київ, Дніпропетровськ, Миколаїв, Рівне, Житомир, Вінниця. Стосується: ОУН (Рух Бандери). Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання в Райхскомісаріаті з метою створити незалежну Україну. Всі функціонери руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтового допиту таємно страчені як грабіжники.» [80, С. 552 – 553]. Однак всього через два місяці нацистська адміністрація розгорне терор і проти мельниківського крила ОУН, коли у Києві на початку лютого 1942 р. в Бабиному Яру будуть фізично ліквідовані більшість членів місцевого Проводу ОУН (м) [80].

У квітні 1942 р. ОУН(б) під керівництвом М. Лебеда скликає на Бережанщині II Конференцію, яка визначила засади діяльності українського визвольного руху на поточний рік [196, С. 392 – 393]. У загальних рисах Постанова II Конференції революційної ОУН у стратегічних засадах не суперечила рішенням I Конференції чи II Великого Збору ОУН в Кракові, що відбувся рівно рік тому. Українські націоналісти й далі продовжували боротися за державну самостійність України, але в своїх планах вони і надалі бачили головним противником більшовицьку Росію. Важлива деталь: попри репресії

німецького окупаційного режиму, він так і не був у цій постанові точно означений як пріоритетний ворог: «2. В сучасній складній і мінливій міжнародній ситуації ми, як і завжди, провадимо далекосяжну боротьбу, яка передбачає різні можливості закінчення війни. Однак ОУН враховує близьку можливість збройної боротьби за українську державність в слушний час (розбиття Москви). Тому, щоб енергія знову не вилилась на партизанщину, але оформилась на широкий всенародний рух... ми вже тепер організовуємо, мобілізуємо планово сили на всіх ділянках» [7, Арк. 55 – 60]. Таким чином, ми трактуємо цю позицію не прихильним, або ж угодовським ставленням ОУН до німецької влади, а як рішення «холодного розрахунку».

Відчувши на собі наслідки дій карально-репресивного апарату німецької адміністрації і не маючи жодної зовнішньої підтримки (як радянські партизани чи польський визвольний рух), українські націоналісти не хотіли йти на не виправданий ризик, не відчуваючи міцної опори на власну розгалужену підпільну Організацію по всій Україні. Зважаючи, що на весну 1942 р. Німеччина контролювала майже всю континентальну Європу, а її війська стояли під Москвою і втримали відчайдушний контрудар РСЧА під столицею СРСР, Харковом і в Криму зимою із 1941 р. на 1942 р., то такий розрахунок, очевидно, був вірним. В іншому випадку, на нашу думку, повстання революційної ОУН проти німецьких окупантів у цей час (не без допомоги підпільних мереж, що здійснюють постачання людьми, зброєю, провізією, інформацією, повстанські баз, воєнізованих загонів тощо) остаточно знекровило б Організацію й позбавило її перспектив на майбутню діяльність*.

Важливо, що в цій Постанові питанню діяльності на СУЗ приділено особливу увагу. Близько п'ятої частини від наявного у нас тексту документа присвячено активності ОУН на Східних українських землях (включно з Східно-

* Слід враховувати, що українські націоналісти здійснювали свої майбутні зовнішньо-політичні розрахунки, спираючись на досвід зовсім ще недавньої на той час Першої світової війни, коли кайзерівська Німеччина вела війну на два фронти, знесиливши і вибивши із боротьби царську Росію, вона, водночас, програт західним союзникам у 1918 р. Не здолавши Велику Британію у 1940/41 рр., вступ у війну США, паралельно із втягуванням у запяжну і виснажливу війну із СРСР, знову створювало для Німеччини ситуацію війни на два фронти, що врешті й призвело до поразки Берліна і у Другій світовій війні. Тому розрахунки ОУН про перспективи розгрому гітлерівської Німеччини й можливого повернення підтриманої ресурсами західних держав сталінської Росії є, в загальних рисах, логічними, зважаючи, що ніхто ще на весну 1942 р. не знав як далеко Радянський Союз просунеться на захід і в якому стані він буде.

осередніми – Центральна Україна). Зокрема, передбачалося створити потужну підпільну мережу ОУН на Великій Україні, методом втілення цієї мети були:

1. Відрядження керівних кадрів ОУН у села і міста СУЗ.
2. Активізація нелегального політичного життя на окупованих територіях.
3. Опанування виховання молоді («молодь – свіжі кадри революційного активу» [7, Арк. 58]).
4. Агітаційна та організаційна робота серед жіночого населення.
5. Поширення ідеології українського націоналізму.
6. Опанування промислових центрів: «особливо робітничого елементу своєю пропагандою й агітацією, політичною боротьбою, суспільними акціями й організаційною акцією».
7. Взяття під контроль з низу й до верху суспільного, господарського, адміністративного, професійного, транспортного, культурно-освітнього та релігійного життя [7, Арк. 57].

Окремо наголошено на важливості кадрової роботи, особливо серед місцевого населення: «36. Поширюючи Організацію на Осередніх і Східно-українських землях, прагнемо її спирати на місцевих людях, боремося за постійний приріст кадрів з цих земель та злиття їх з кадрами з Західно-українських земель» [7, Арк. 59].

На даний момент ми не можемо точно визначити роль В. Кука у формуванні цього політичного рішення і документа. Проте достеменно відомо, що після арешту й ув'язнення основної частини Проводу ОУН(б) із першого складу керівників Організації фактично залишилися лише другий заступник С. Бандери – М. Лебедь та організаційний референт Головного Проводу В. Кук. Таким чином, можемо припустити, що обережна й, зважаючи на обставини того часу, виважена позиція, прийнята Другою Конференцією ОУН(б) стосовно тактики подальшої боротьби за державну незалежність України, стала результатом колегіального рішення, яке вироблялося впродовж більше півроку (від жовтня 1941 р. до квітня 1942 р.) і, очевидно, що роль В. Кука в цих процесах була однією із ключових.

Для втілення на практиці результатів II Конференції, весною 1942 р, М. Лебедь призначає В. Кука на посаду Голови Проводу ОУН на ПівдСУЗ і відряджає його до Дніпропетровська. Можна припустити, що рішення про

відправлення В. Кука приймалося одночасно із проведенням II Конференції ОУН, зважаючи на рідкі з'їзди керівників крайових проводів і лідерів Організації. Оскільки й сам В. Кук згадував, що з Головного Проводу в цей час постійно діяла лише референтура пропаганди і невеликий апарат фактичного виконуючого обов'язки Провідника ОУН: «...Члени Головного Проводу були розкидані. Вони тільки збиралися час від часу на засідання, щоб могли обговорити певні справи і по тому розходилися. Приміром, К. Савур відходив на північ, я відходив на південь, Д. Мирон, приміром, йшов до Києва. І тільки залишалися центральні, лишався пропагандативний відділ, тому що там була друкарня, там була редакція «Ідея і Чин»... Провід діяв як провідники (на місцях – авт.)» [28, Арк. 7].

Не менш важливими від з'ясування коли були ухвалені зазначені кадрові рішення, є встановлення головних причин і мотивів направлення організаційного референта Головного Проводу ОУН в регіони. В цей час поширення мережа ОУН на території Великої України зіткнулось із серйозними викликами та загрозами. Хоча значна кількість похідних груп та їхніх відділів, попри труднощі пов'язані з бойовими діями та фізичними ліквідаціями значної кількості членів (зокрема, вбивство двох лідерів мельниківської фракції ОУН М. Сціборського та О. Сеника у Житомирі 31 серпня 1941 р., загибель від рук гестапо керівника Центральної Похідної групи ОУН(б) М. Лемика в Миргороді у жовтні 1941 р.), дійшли до своїх цілей, однак формування цивільної адміністрації і допомогових комітетів у перші дні після відступу радянської влади розконспірували перед німецькою владою значну кількість активу ОУН, що в подальшому полегшувало розправу німецької поліції і гестапо над українськими націоналістами на місцях. Репресії, яких зазнали українські націоналісти восени 1941 р. й зимою 1941/42 рр. по всій Україні, не дивлячись на окремі, але важливі успіхи, серйозно похитнули їхні структури. Тому й не дивно, що всього менше як через рік після відходу похідних груп, ОУН мала із ЗУЗ відсилати й так дефіцитні вцілілі кадри на підсилення організаційної роботи у Великій Україні.

Однак ситуація, з якою зіштовхнулися молоді патріоти у великих містах на ОСУЗ та ПівдСУЗ, не співпадала із їхніми очікуваннями. Так, керівник Південної Похідної групи ОУН (б) З. Матла, зі слів В. Кука, покинув Дніпропетровськ, як і деякі члени і симпатички ОУН із похідних груп, аргументуючи це тим, що місцеве населення не сприймає їхню програму, а репресії нацистів надто нестерпні. Вислухавши їхні донесення про неможливість організаційної роботи на Сході, В. Кук заявив: «... як провалилися вже групи, зокрема Південна група. Повертали, сказали мені, що тут, на Сході, дуже важко робити, нічого не можна робити. Так я на Проводі запропонував: якщо така ситуація є, то треба, щоб поїхав я і на місці робив. Кого я буду посилати другого, як вертають люди і говорять, що там не можна робити, що там тяжко робити і там є такі умови... Що тих ідей навіть не сприймають люди, що німці переводять оті розстріли, як у Кривому Розі і взагалі там ситуація, що цілий ряд людей з Похідних груп вернули і сказали, що там не можна нічого робити.... Цей Провід відбувався на Львівщині. І так само як Дмитро Мирон – ніхто його не призначав, він просто сказав: «Я йду до Києва, на Схід». А я сказав: «Я їду в Дніпропетровськ» [28, Арк. 13].

Продовжуючи згадувати, В. Кук зазначає, що ще в кінці 1941 р. Д. Мирон почав готувати додаткові штати для організації підпільної мережі на Сході: «...підібрав пару людей, кого треба підшколив (провів первинну підготовку – авт.) вже...» [28, Арк. 7]. Для підкріплення мережі ОУН, Д. Мирон також вислав агентів Організації в Новоукраїнку та Олександрію (Кіровоградщина), а також в Дніпропетровськ, де вони зав'язалися з місцевими підпільними структурами українського визвольного руху [28, Арк. 7].

3.3. В. Кук – керівник підпілля ОУН(б) на Півдні та Сході України (1942 – 1943 рр.)

Приблизно у другій половині травня 1942 р. (оскільки саме в травні З. Матла покинув територію ПівдСУЗ [182, С. 20]) В. Кук сформував окрему невелику групу підпільників, з якою вирушив на Схід. Цього разу це вже була

не похідна, а підпільна група – добре озброєна ручною стрілецькою зброєю і навчена методиці нелегальної роботи. Характеризуючи різницю між похідними та підпільними групами, В. Кук зазначає: «...вже треба було зовсім друге – там треба було вже суто підпільну роботу... Там же не можна було робити роботу без зброї. Там же ясно було, що як тебе зловлять, то тебе розстріляють» [28, Арк. 7].

У червні 1942 р. група В. Кука від Головного Проводу ОУН прибуває із Галичини до Середнього Подніпров'я (очевидно, маршрут пролягав через Волинь – Полісся – південь Київщини – Черкащина і далі в Кіровоградську область). Пересуваючись нелегально, група В. Кука йде обережно через вже налагоджені Д. Мироном нелегальні канали ОУН і потрапляє у Кіровоградську область: спочатку заходить в Новоукраїнку, потім – в Кіровоград, де, вийшовши на лінію зв'язку із місцевим осередком ОУН, рухається далі через м. Олександрію (неподалік Дніпропетровської обл.), а далі – в Дніпродзержинськ (суч. – Кам'янське). І саме із Дніпродзержинська досвідчений і обачливий В. Кук встановлює контакт із Дніпропетровськом: «Я прибув у Дніпропетровськ влітку 1942 р. Мій попередник З. Матла, провідник похідних груп «Південь» повернувся на ЗУЗ, запевняючи, що на Сході України нічого не можна зробити. Зі мною прибула ціла група на Схід. Спочатку я відвідав Кіровоград, потім Дніпродзержинськ, власне з нього ми і почали налагоджувати зв'язки з самим Дніпропетровськом» [28].

На той час Дніпропетровськ був центром діяльності Крайової екзекутиви ОУН на Південно-східних українських землях, організаційна мережа якої на початок літа 1942 р. об'єднувала осередки ОУН(б) сучасної Дніпропетровської, Запорізької, Кіровоградської, Донецької, Луганської, Одеської, Миколаївської, Херсонської областей, Автономної Республіки Крим, а також територій Дону і Кубані в сучасній РФ й Придністров'я сучасної Республіки Молдова. Зокрема, у Дніпропетровській області діяли Криворізький, Дніпродзержинський, Нікопольський, Новомосковський і Синельниківський округи ОУН з поділом на відповідні райони. Міські структури Організації також існували в Кривому

Розі (керівник С. Шерстюк, згодом – М. Кривошапка – «Василь М. Козик»), Нижньодніпровську (діяла молодіжна національна організація), Дніпродзержинську (організована членом Південної Похідної групи ОУН(б) С. Держаком). На території округів було налагоджено випуск газет: «Вільна Україна» (Дніпропетровськ), «Дзвін» (Кривий Ріг), «Промінь» (Нікополь), «Кам'янські вісті» (Дніпродзержинськ) тощо [182, С. 21].

Від 25 серпня по першу половину осені 1941 р. в Дніпропетровську члени похідної групи ОУН створили міліцію і місцеву адміністрацію – міську (інженер М. Соколовський) та обласну управи (обласну управу очолив професор П. Олійниченко, заступник – В. Регей). Адміністрація налагоджувала цивільне життя: відновлювали роботу об'єктів забезпечення міста (подачу і відведення води, електрики), запускали роботу пекарень, фабрик, а на жовтень 1941 р., поряд із відкриттям шкіл та інститутів, планувалося відновити роботу університету тощо. Тобто – виконували роботу, яку покинула радянська місцева влада, але, водночас, ще не перейняли німецькі окупаційні структури (які ставали до роботи, як правило, через кілька місяців після відходу фронтових частин). У перші дні окупації німецькі структури, очолювані полковником фон Альберті, не перешкоджали розбудові українського самоврядування, однак вже у вересні 1941 р. до міста прибуває айнзацкоманда 6 СД під керівництвом обершарфюрера Шварца, яка вже розгорнула терор проти місцевого населення та української адміністрації [182].

Загальна ж чисельність відділів Похідної групи ОУН(б) – Південь, які дійшли до міста, – 286 осіб, із яких 217 були членами ОУН, що рушили із Кракова і Сянока. Від листопада 1941 р. нацисти почали здійснювати систематичні репресії проти членів ОУН як в місті, так і в області, що спонукало українських націоналістів перейти в підпілля [182, С. 20 – 21]. Водночас німецькі окупанти до травня 1942 р. остаточно ліквідували всі можливості самоуправління: скасували діяльність управ, замінивши їх комісаріатами, заборонили друк газети «Вільна Україна», розпустили

українську народну міліцію і, загалом, остаточно впровадили жорсткий окупаційний режим [182, С. 20 – 21].

Прибувши до сучасного м. Дніпра, В. Кук застав там підпільні структури ОУН(б), які продовжували діяти під керівництвом в. о. голови Проводу ОУН на ПівдСУЗ Г. Німця – «Змійки» (у лютому 1942 р. німецькі органи поліції і держбезпеки заарештували «М. Річку» – Т. Семчишина, а в травні місто покинув З. Матла). В. Кук сформував новий склад місцевого Проводу, призначивши організаційним референтом П. Дужого, керівником Служби безпеки (СБ ОУН) – Петренка, військового референта – Медведя, політично – ідеологічного референта О. Логуша тощо [28, Арк. 25]. Провідником (керівником) міста був призначений П. Олійник – «Еней». Водночас В. Кук, як Провідник ОУН на ПівдСУЗ і за сумісництвом організаційний референт Головного Проводу ОУН(б), налагоджував контакти із представниками місцевої інтелігенції. Так, він проводив зустрічі із університетськими професорами Б. Андрієвським і М. Олексієвим та професором із Політехнічного інституту Дніпропетровська А. Рябишевим [182, С. 22] (в останнього навіть деякий час нелегально мешкав) [28, Арк. 25].

Прибуття В. Кука з групою підпільників оживило роботу ОУН в краю. Вмілий організатор В. Кук швидко налагодив нелегальні канали зв'язку як по місту, так і по регіону. Оскільки цілком зрозуміло, що будь-яка підпільна організація на контрольованій противником території не могла існувати як цілісна структура без власної системи зв'язку. ОУН, яка вже мала багатолітній досвід підпільної роботи, змогла достатньо легко розбудувати такі мережі і на окупованій німцями території. Про рівень функціонування системи зв'язку в ОУН В. Кук згадував: «Був прекрасно налагоджений зв'язок. І я в добрий час міг відіслати пошту по тому зв'язку і в любий час міг прийняти оту пошту. Ось таким основним пунктом зв'язку був Здолбунів (місто, залізнична станція поблизу Рівного – авт.)... То пункт знаходився в Здовбиці (село – авт.) біля Здолбунова, а Здолбунів – то є вузлова станція. До Здовбиці вони (підпільники ОУН – авт.) приходили пішки чи приїжджали, в Здолбунові сідали на поїзд і

поїздом вже їхали чи до Києва чи до Харкова чи куди – не будь, куди треба було. Вже далі йшов зв'язок поїздом, а все це керувалося із Здовбиці, це був, так би сказати, центр. Там був центр для літератури, для зброї, для всього... А так були окремі кур'єри. Я, приміром, знаю що є у Львові – посилаю до Львова кур'єра*, на ту хату. Як я нині післав, то завтра увечері я вже маю зв'язок» [28, Арк. 7 – 8]. Курував питанням зв'язку І. Демчук – «В. Дубовий» через своїх зв'язкових, зокрема це К. Комсомолец – «Стьопа» (чи справжнє прізвище – невідомо), С. Кріп – «Пес», С. Сірий – «Орел», «Мовчазний», І. Кравець – «Микола» та багато ін. [213].

Мережа нелегального зв'язку ОУН була налагоджена на такому рівні, що інформаційною мережа ОУН в цей час була покрита майже вся територія сучасної України. У більшості великих міст Наддніпрянської України і практично у всіх основних містах на західноукраїнських землях діяли пункти зв'язку, явочні квартири і забезпечення кур'єрських ліній. Як вказує В. Кук: «В будь-який час можна було зв'язатися із будь-ким... зв'язатися із Шухевичем, чи зв'язатися з будь-ким другим провідником через пункти зв'язку. А якраз тими пунктами зв'язку була вкрита вся Україна. Так, що незалежно де людина була, пошта туди приходила завжди й ми могли зв'язатися» [28, Арк. 7 – 8].

Не менш важливим питанням було забезпечення прибулих підпільників надійним укриттям і місцем проживання. Перші члени ОУН, що прийшли в Дніпропетровськ наприкінці серпня 1941 р., спочатку часто мешкали в адміністративних будівлях, в яких і організовували місцеву цивільну владу. Після переходу ОУН у підпілля прибулий актив через вже налагоджені контакти із місцевими мешканцями міста і приміських районів переховувалися і проживали у їхніх квартирах і будинках (здебільшого, разом з городянами).

* В українському визвольному русі поняття «кур'єр» і «зв'язковий» мають різне значення. Зв'язковий – людина, яка передає зашифровану інформацію по лінії зв'язку, як правило, іншому зв'язковому через різні методи передачі («мертва поштова скринька» тощо). В ідеалі зв'язковий на каналі зв'язку не знає адресанта і відправника, не має знати він і вмісту повідомлення. Натомість «кур'єр» в українському визвольному русі – особа, яка має бути членом Організації, мати відповідну освіту та вишкіл підпільника, бути політично освіченим, оскільки ця особа має передавати інформацію не лише в друкованій, але і в усній формі, доповідати і звітувати про поточну військово-політичну інформацію, знати особисто певну кількість членів підпілля певного району тощо. Яскравим прикладом кур'єра в ОУН є Є. Стахів, який у 1942 – 1943 рр. працював на Донбасі [28].

Так, В. Кук за весь час свого перебування у сучасному місті Дніпро мав кілька таких, на лексиконі українського визвольного руху, «хат» [28].

Завжди маючи при собі легендовані документи гестапо, В. Кук в Дніпропетровську в основному жив у: квартирі проф. А. Рябишева разом із його сім'єю (дружина і донька), у зв'язкової ОУН (дочки Г. Коссака), у художника Г. Максименка (він проживав сам, інколи до нього приходив син Юрій). Також В. Куку часто доводилося мешкати деякий час і в інших людей, зокрема в будинку Філоненків, донька яких була зв'язковою українського національного підпілля та в квартирі у звичайного робітника, який, за словами В. Кука, навіть не володів українською [28, Арк. 25] (можемо припустити, що це був працівник макаронної фабрики, директор якої перебував у контактах з Організацією, а сам будинок знаходився в куті вулиці Свердловського, біля тої ж фабрики). Також В. Кук нерідко проживав й за межами Дніпропетровська, приміром, у м. Нижньодніпровську [182, С. 25].

Під час проживання у «хатах» В. Кук дотримувався жорсткого режиму конспірації. Наприклад, мешкаючи в квартирі у працівника макаронної фабрики він видавав себе за німецького цивільного урядовця. Натомість, коли жив у Г. Максименка, він знав, що в сусідній квартирі переховується його соратник із Крайового Проводу ОУН О. Логуш. Часто навідуючи О. Логуша, він жодним чином не проінформував його, що живе тут, навпроти. Для того, щоб О. Логуш або його співмешканці й інші сусіди нічого не запідозрили, В. Кук завжди робив вигляд, що покинув будинок, повертаючись до свого помешкання іншим ходом. Ще один приклад, який демонструє характер і рівень В. Кука як підпільника, описує сам Василь Степанович у 1994 р.: «Я виходив і заходив до квартири у такий час, щоб сусіди мене не бачили. Але сусіди професора (А. Рябишева – авт.) здогадалися про моє існування і навіть зробили між балконами отвір, щоб слідкувати. Врешті-решт вони викликали поліцію і ті під приводом огляду вентиляції зайшли до кімнати професора. Побачивши мене, попросили показати документи. Я в свою чергу до них: «А ваші документи?» – вони показали, тоді показав і я (фальшиві документи

гестапо – авт.). Поліцаї зціпилися і вибачилися. Я поцікавився, що сталося. Вони відповіли, що їх «навела» сусідка...» [28, Арк. 25 – 26].

Загалом, інші члени підпілля, як і місцеві керівники ОУН, також мали свої помешкання для нелегального проживання. Для убезпечення від облав і кращої конспірації проживали, де це було можливо, поодинці, постійно тримаючи одне з одним контакти.

У питаннях фінансування місцеві ланки ОУН мали розраховувати на свої сили. Організація могла постачати додаткові пропагандивні матеріали, зброю, боєприпаси, за гострої необхідності – гроші (в основному на той час німецькі марки) та інше вкрай необхідне для підпільної діяльності спорядження. Утім питання забезпечення фінансами свого членства на організаційну діяльність, не в останню чергу і проблеми з харчуванням, покладалися повністю на місцеві ланки ОУН. В. Кук відзначав, що ОУН у часи німецької окупації наповнила своєю агентурою і знайшла симпатиків в різних фінансових установах, до того ж розвинувся чорний ринок: «По-перше гроші від різних фінансових наших установ, які були. Організація завжди їх мала, скільки треба було. І сама організовувала різні фінансові установи, які давали гроші... І на Сході також... За німців організацією фінансів займався Климишин (Микола – авт.) в Проводі (в Головному Проводі ОУН – авт., у Дніпропетровську не було відповідальної особи за фінансування, очевидно, питанням постачання мав займатися господарчий референт, однак його за посадою не було, тому ці функції виконував І. Демчук – «Дубовий Василь» [213]). Так він мав в своїм розпорядженні цілий ряд тих, які працювали з німцями на різних таких установах економічних. А від них вони брали гроші... Економіка ж якась працювала завжди. Ну і спекулянти працювали... Ніяких подачок організація не мала із-за кордону. Ніяких!» [28, Арк. 20].

Окрім фінансових організацій, ОУН проникала і в різні сфери виробництва, на заводи, фабрики, продовольчі склади та інші об'єкти, звідки відбувалося постачання на потреби підпілля. Наприклад, у Дніпропетровську прихильником Організації був директор макаронної фабрики. Одного разу

члени підпілля попросили у нього передати певну кількість харчів (на ручну кладу), на що він запропонував їм оформити, ніби цілком легально, відповідні дозвільні документи, за допомогою яких підпільникам вдалося вивезти із продовольчого складу окупаційної адміністрації цілу машину продуктів харчування [28, Арк. 20].

Завдяки вмілій і добре поставленій організаційній роботі, ОУН на Південно-східних українських землях під керівництвом В. Кука продовжила широку агітаційну й пропагандистську діяльність. У місті і регіоні було обладнано кілька підпільних друкарень. Так, від весни 1942 р. невелика друкарня діяла в селі Діївка-2 у будинку П. Дворніка, ще одна друкарня функціонувала в м. Нижньодніпровськ на квартирі Ю. Харченка. Також було облаштовано друкарню в м. Новоукраїнка (Кіровоградщина), де копіювалася газета «За соборну Україну», згодом друкарня і редакція переїхала в Кіровоград, потім – в м. Бобринець, а у 1943 р. в с. Тритузне, що на південь від м. Дніпропетровська, де під друкарню було зведено спеціальну криївку, куди й завезли друкарські шрифти, однак швидке наближення німецько-радянського фронту змусило підпільників її згорнути [182, С. 23 – 24].

Утім видавничих сил структур Організації на сході було явно недостатньо, оскільки в центральному місті ОУН на ПівдСУЗ була лише одна друкарська машинка, призначена для набору агітаційних текстів (друкувала підпільниця Маруся (справжнє ім'я чи псевдо – невідомо), що прибула з похідною групою), а основний масив роботи із розмноження вже готових пропагандистських текстів і агіток здійснювали через вже знані по підпільній роботі із 1930-х рр. «склограф» і «циклостиль» – спеціальні прибори для копіювання агітаційних матеріалів, які у Дніпропетровську зберігалися в підпільника ОУН Кулинича: «Ніхто навіть не знав, нічого не стукає...Склограф і циклостилі – це була вся типографія на той час». Тому закономірно, що дефіцит в пропагандивних матеріалах покривався завдяки друкарням Галичини, і, в основному, Волині, звідки вони постачалися в Дніпропетровськ та інші центри діяльності ОУН на СУЗ. Кілька разів звідти привозив газети та агітки і

сам В. Кук. Водночас найближча повноцінна компактна типографія розташовувалася на Вінниччині, звідки також відбувалося постачання літератури на східні і південні землі України [28, Арк. 10 – 11].

Втім, діяльність ОУН на південному сході України не обмежувалась лише організаційною чи пропагандистсько-просвітницькою роботою. У 1942 р. репресії німецького окупаційного режиму посилювалися. До кругової поруки та заручництва за невиконання або недотримання належним чином окупаційних приписів від січня 1942 р. додалася ще й практика примусового вивозу населення на роботу в Німеччину (остарбайтери), проти чого різко виступала ОУН. Зазнаючи жорстких переслідувань своїх активістів, ОУН починає здійснювати акції атентату проти представників окупаційної влади, поліції і СД Німеччини. Так, у Синельниківському районі Дніпропетровської області бойовиками СБ ОУН(б) були ліквідовані шуцмани та окремі німецькі урядовці, які з особливою віддачею виконували накази вищого нацистського керівництва стосовно поборювання українського визвольного руху. Яскравим прикладом цієї боротьби є постать заступника голови Служби безпеки Організації – І. Білика – «Костя», який у 1943 р. організував із місцевих мешканців бойову групу, яка, здійснюючи збройні напади на в'язниці в Маріуполі, Мелітополі і Кривому Розі, звільнила ув'язнених, серед яких були і члени ОУН [203, С. 49 – 50].

Проте справжнім успіхом для українського національного підпілля у Дніпропетровську стала серія операцій зі звільнення своїх арештованих керівників. Восени 1942 р. підпільниці ОУН Дніпропетровська визволили заарештованого ще у лютому того ж року «М. Річку» – Т. Сенчишина. Організатором і виконавцем його визволення була «Оксана» – У. Крюченко, яка разом із іншими підпільницями часто приходили під місцеву тюрму під виглядом небайдужих городянок, що приносили їжу в'язням. У слушний час вона фактично вивела «Річку» із табору і відвела до художника Г. Максименка на переховування. Два інших яскравих випадки – це визволення із поліції місцевого СБ ОУН референта пропаганди О. Логуша – «Іваніва» і провідника

міста Дніпропетровська П. Олійника – «Енея» (наприкінці 1942 р.), коли підпільники, скориставшись нерозторопністю конвоїрів, наскоком звільнили своїх соратників [31].

Однак такі успіхи ОУН із визволення своїх членів були б неможливі без допомоги начальника четвертого (політичного) відділу Центральної управи міської допоміжної кримінально-політичної поліції м. Дніпропетровська С. Корнієнка. Ще під час формування місцевої поліції восени 1941 р. у Дніпродзержинську С. Корнієнко, зі слів В. Кука, був засланий як агент Організації в допоміжну поліцію і постійно підтримував нелегальний зв'язок із українським визвольним рухом: «Його організували ще з Дніпродзержинська. Він з Дніпродзержинська був свідомий і по тому як він перейшов у Дніпропетровськ, я з ним цілий час підтримував зв'язки... організаційні... Він був засланий Організацією, очолював відділ і інформував нас. Він співпрацював тісно з СБ (ОУН(б) – авт.)» [28, Арк. 14]. Додатково В. Кук зазначає, що С. Корнієнко на одній з таких зустрічей передав Крайовому провіднику ОУН на ПівдСУЗ виявлені під час обшуку у П. Олійника листи від В. Кука [31].

Інший показовий випадок трапився, коли у 1942 р. дніпропетровська поліція виявила радянських парашутистів-розвідників. Під час слідчих дій вони вказали С. Корнієнку місце сховку парашутів, рації та грошей. Начальник політичного відділу повідомив про це ОУН, члени якої перші обшукали схованку, забрали рацію й інші засоби, проте, за домовленістю із С. Корнієнком, залишили гроші поліції. Через те, що використовувати рацію в межах великого міста не було необхідності і її легко могли виявити окупанти, то було вирішено нелегальним каналом переправити її на Волинь [28, Арк. 15].

Також С. Корнієнко відіграв ключову роль у втечі з ув'язнення О. Логуша та П. Олійника, поінформувавши СБ ОУН(б) про маршрут пересування конвою. До того ж, щоб операції зі звільнення пройшли успішно, С. Корнієнко спеціально приставив до затриманих слабку охорону. На нашу думку, саме завдяки зусиллям агентів ОУН, та іншим симпатикам Організації в окупаційних

структурах вдалось зберегти підпільну мережу в Дніпропетровську та в південно-східному краю загалом [31].

Проте зусилля ОУН із впровадження своєї агентури до силових органів окупанта та організації підпілля в інших центрах були менш успішні. 25 липня 1942 р., під час спроби втечі від гестапо, біля оперного театру у Києві загинув Провідник ОУН(б) на ОСУЗ Д. Мирон – «Орлик»*, а у грудні того ж року був убитий його наступник – П. Сак-Могила. Паралельно ОУН(б) через німецькі репресії так і не змогла розгорнути центр підпільної діяльності у Харкові (після загибелі керівника Центральної Похідної групи – М. Лемика в жовтні 1941 р. у Миргороді, наступного року революційна ОУН направила із Галичини в Харків Р. Процинського, якому, однак, не вдалося зав'язати там потужну організацію).**

Таким чином, на початку 1943 р. єдиним місцем, де продовжувалася системна робота українських націоналістів–революціонерів на Великій Україні, був Дніпропетровськ і очолювана В. Куком ОУН на ПівдСУЗ. Тому, де-факто, з цього часу В. Куку підпорядковувались всі підпільні структури ОУН(б) на схід від польсько-радянського кордону 1939 р.

Щоб встановити прямі зв'язки з Києвом, В. Кук двічі у 1943 р. нелегально їздив до столиці України. Оскільки шлях із Галичини до Києва, зі слів В. Кука, був ускладнений, то підпільники відпрацювали новий маршрут на Лівобережжі: із Дніпропетровська через Полтаву в Київ, а звідти (через Полтавщину) для підпілля був прокладений додатковий організаційний канал на Сумщину*** і Чернігівщину [28, Арк. 6]. В Києві В. Кук, покладаючись на місцеві кадри, швидко відновив роботу ОУН(б): «Після смерті Орлика я перебрав і Київ, і переїхав до Києва, організував заново підпілля. Але це не значить, що я сам це робив – для цього є Провід (мова йде про Провід ОУН на ОСУЗ у Києві – авт.), і в цьому Проводі багато є місцевих людей, без яких нічого б не було...

* Для ліквідації вбивць Провідника на ОСУЗ ОУН(б) вислала в Київ спеціальну групу на чолі з В. Сидором–Шелестом, який успішно виконав завдання. Більш дет. про Д. Мирона–«Орлика» див: Літопис УПА Нова серія Т. 21 – С. 240–245.

** Більш детально про діяльність ОУН(б) на Харківщині див.: Скоробагатов А. В. ОУН у Харкові за часів окупації 1941–1943 рр. // Український історичний журнал. Київ, вип. 6. 1996. – С. 81–89.

*** Більш детально про діяльність ОУН та УПА на Сумщині див.: Іванущенко Г. «ОУН–УПА на Сумщині»: Т. 1 (2007), Т. 2 (2009).

Основне – у нас була структура в області, районі і так аж до села» [151, С. 55 – 57].

Властиво, В. Кук наголошував на вдалому політико-географічному розташуванні сучасного м. Дніпра. «Взагалі Дніпропетровськ він є дійсно таким центром, кращим центром, чим Київ. Це я навіть зі своєї практики знаю... І коли в Києві вже в 1943 р. провідника не було, – оті всі землі, вони вже керувалися на Сході із Дніпропетровська...» [28, Арк. 6]. Вибір Дніпропетровська як центру діяльності у Великій Україні стало для ОУН, з організаційної точки зору, достатньо вдалим рішенням, оскільки це місто є великим індустріальним центром і стоїть в оточенні промислових міст Нижнього Подніпров'я (Запоріжжя, Нікополь, Павлоград, Дніпродзержинськ (Кам'янське), Кривий Ріг тощо.), на сході межує із Донбасом (до сучасного Донецька – 250 км / на той час обласним осередком ОУН на Донбасі була Горлівка), на півдні – з портами Чорного та Азовського морів (до Миколаєва і Херсона близько 300 км, Одеси – 450 км, до Мелітополя – 200 км, Маріуполя – 320 км.), на північному сході недалеко розташована Полтава (150 км), далі – Харків (220 км), на північний захід – тодішній Кіровоград (230 км), Київ – 450 км. Відносно недалеко від Дніпропетровська розташовуються Крим, Кубань і Донщина, наприклад, до Ростова-на-Дону – 430 км. Тому й не дивно, що саме Дніпропетровськ через своє географічне розташування найкраще підходив для організаційної роботи ОУН.

На початку того ж 1943 р. в керівництві ОУН на сході відбулися зміни. Хоча провідник міста П. Олійник та оргреферент Краю і, водночас, заступник Провідника на ПівдСУЗ – Т. Синчишин були звільнені із в'язниці, однак у разі їхнього повторного арешту силовими органами окупанта вони, за окупаційними законами того часу, одразу підлягали страті. До того ж німецькі спецслужби вже мали оперативні відомості на цих осіб й активно їх розшукували. Тому П. Олійник був відправлений на Волинь для участі у формуванні відділів Української повстанської армії, яка якраз у цей час починає розгортання, а

Т. Синчишина В. Кук відправив по лінії зв'язку в Трансністрію працювати над посиленням сітки ОУН в Одесі, де він досягнув значних результатів.

Паралельно, для проведення вишкільної і організаційної роботи ОУН в Криму із Дніпропетровська В. Кук відряджає К. Мешко, яка вже мала відповідний досвід праці на посаді вишкільника Організації [28, Арк. 18]. По інших каналах ОУН відсилає своїх емісарів на Кубань, проте встановити постійні зв'язки із цими територіями, за спогадами В. Кука, не вдалося: «До Кубані відсилали людей, і там звідти приїжджали люди і контакти були... Якогось такого систематичного... Література висилалась на різні адреси» [28, Арк. 20].

Структура ОУН в Краях була такою: Край* (наприклад, ЗУЗ) ділився на області, округи, які поділялись на округи, надрайони, райони, підрайони, кущі, станиці і окремі ланки підпільників (3 – 4 особи). Оскільки в підпорядкованому В. Куку Краю організаційна мережа ОУН не покривала всю велику територію південно-східної України так густо як на ЗУЗ чи ПЗУЗ, то тут довелося спрощувати адміністративний поділ Організації на Край – область – округу – район – станицю/ланки. Також свій Провід (тобто керівництво) мали великі міста Краю (Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг, Кіровоград, Одеса, Миколаїв, Сталіно, Ворошиловград тощо). Організація у містах поділялася на райони, а далі на окремі ланки підпілля (в Дніпропетровську, додатково, райони об'єднувались у керівництво правого і лівого берега).

Було створено п'ять обласних проводів ОУН на ПівдСУЗ: Кіровоградський, Дніпропетровський, Миколаївський (у підпорядкуванні Миколаївського обласного проводу входила Херсонщина і Одещина), Запорізький та Сталінський (Сталінська і Ворошиловградська області). Зокрема, в Дніпропетровській обласній організації діяли окремі окружні проводи ОУН: Дніпропетровський, Криворізький (голови окр. пров. ОУН інж.

* Край в структурі ОУН(б) було чотири: Західно-українські землі (ЗУЗ) – Львівщина, Тернопільщина, Станіславщина, Буковина і Закарпаття; Осередньо західно-українські землі (ОЗУЗ) – Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшся; Північно-західні українські землі (ПЗУЗ) – Волинь, Західне Полісся, Берестейщина і Пінщина; Осередньо-східні українські землі (ОСУЗ): Центральна Україна (суч. Житомирська, Київська, Черкаська, част. Хмельницької, Вінницька, Чернігівська, Сумська, Полтавська, Харківська області), Південно-східні українські землі (ПівдСУЗ) – Одеська, Кіровоградська, Миколаївська, Херсонська, Дніпропетровська, Запорізька, Сталінська, Ворошиловградська обл., Придністров'я, Крим, Кубань, Донщина.

С. Шерстюк, В. Кривошапка, В. Гадада – «Юрко»*), Кам'янський (С. Держка, В. Гадада (у 1942 р.), Нікопольський (У. Целевич – Дида) та Павлоградський [146].

Водночас, через дефіцит досвідчених підпільних кадрів та внаслідок болючих для ОУН втрат, спричинених репресіями німецького окупаційного режиму (наприклад, восени 1943 р. від терору СД загинув майже весь склад Нікопольської округи ОУН), функції міського й окружного провідника могли об'єднуватися, як і на інших рівнях [28, Арк. 21]**.

В. Кук, формуючи керівну вертикаль, не намагався заповнити всі вакантні посади в структурі підпілля першими–ліпшими особами, хоча кадрів на той час і вистачало. Досвідчений та обережний підпільник ще з часів роботи на Золочівщині розумів, що краще призначити меншу кількість людей, але надійних, перевірених і спроможних виконувати покладені на них функції та завдання: «З людьми там не була така вже проблема... то багато роботи... але щоб назначити когось уже дійсно на той пост, щоб він відповідав тому посту. Якщо він не відповідає – то нема чого його назначати...» [28, Арк. 21].

Водночас на всіх основних керівних ланках (від крайового до районного) існували окремі проводи, які дублювали структуру Крайового Проводу ОУН(б) на ПівдСУЗ, що складався з крайового провідника (голови), та керівників (референтів) окремих департаментів (референтур): референта організаційної референтури (він і був першим заступником крайового провідника), що відповідав за функціонування підпільної структури як цілісного організму, референта ідеологічно-пропагандативної референтури (друк і поширення інформаційно-ідеологічної літератури, підготовка та видання ідеологічних публікацій, ідеологічна робота з членством та прихильниками), референта військової референтури (налагоджував військово-вишкільну роботу, займався

* Після важких втрат, у 1943 р. В. Гадада – «Юрко» став окружним Правого берега, а Юрій – К. Федорук – «Лемко» – окружним Лівого берега Дніпропетровщини [31].

** Наприклад, коли П. Олійник – «Еней» від'їхав на Волинь, приймати участь в організації УПА, то його посаду провідника ОУН Дніпропетровська обійняв рефер. Юнацтва і обласний провідник ОУН Юрій – К. Федорук – «Лемко». Таким чином, «Лемко» одночасно виконував функції обласного і міського провідника ОУН(б) [28].

питанням військової мобілізації та направлення кадрів на службу в УПА*), підреферентури Юнацтва ОУН та по роботі із жінками, референта Служби безпеки ОУН(б) (розвідка, контррозвідка, вербування та боротьба з агентурою тощо) [28, Арк. 15].

Першим крайовим провідником ОУН на ПівдСУЗ, як вже зазначалося, був З. Матла (вересень 1941 р. – березень 1942 р.), потім він передав усі свої повноваження, разом із документацією та касою Г. Змійці – «Змійці», яка виконувала обов'язки крайового провідника до травня 1942 р., коли ще не прибув В. Кук. Оргреферентом був Т. Семчишин – «Річка» (прийшов в похідній групі разом із З. Матлою, був арештований у лютому наступного 1943 року). У травні-червні, майже одночасно із прибуттям В. Кука, до Дніпропетровська добрався П. Дужий, якого було призначено новим оргреферентом (працював на посаді до 1943 р., після чого відійшов і залишився на Заході). Ідеологічно-пропагандистська референтура була у віданні О. Логуша – «Іваніва» (з 1942 по 1943 рр.). Військову референтуру очолював М. Медвідь – «Карпович» (з 1942 до 1943 рр., потім відійшов на Волинь). Референтуру СБ ОУН(б) спочатку очолив М. Мушка (у 1941 р.), а з 1942 до 1943 рр. – Я. Петречко – «Граб» [213]. Окружний провід ОУН очолював Онишкевич, потім – Ю. Гадада [28, Арк. 16]. Загалом, у Дніпропетровську діяв міський, обласний, окружні проводи та Головний Провід ОУН на ПівдСУЗ [31].

Згодом, В. Кук відзначав, що для вдалої підпільної роботи не варто роздувати штат працівників: «Не потрібно багато людей, потрібний гурт, щоб робити конкретну роботу» [28, Арк. 16]. Зокрема, він розділяв думку, що одна людина, навіть дуже здібна й професійна, суто фізично не зможе керувати великим організаційним організмом, якщо вміло не розподілятиме виконання обов'язків, оскільки лише в підпорядкування Кіровоградського обласного Проводу ОУН(б) входило чотири окружних та дванадцять районних проводів, а

*Куделя Д. зазначає, що із місцевих мешканців Дніпропетровська на різні посади в УПА було направлено близько 20 осіб, зокрема, пропагандист Дніпропетровського обласного проводу В. Худенко – «Остап» весною 1943 р. був відряджений в УПА на Рівненщину, де виконував обов'язки шефа зв'язку штабу ВО «Заграва», згодом – поліпвиховника куренів «Непитайло» та «Горлиця», потім – поліпреферента оперативного командування УПА-«Південь». / Хобот П., Шляхтич Р. Структура Крайового проводу Південних українських земель ОУН(р) у роки німецької окупації 1941 – 1944 рр. //Електронний ресурс: http://shron1.chtyvo.org.ua/Khobot_Pavlo/Struktura_Kraiovoho_provodu_Pivdennykh_ukrainskykh_zemel_OUN_rpdf.

в кінці 1942 р. в 15 містах області та в 543 селах діяла ОУН, включно з 341 ланкою і загальною чисельністю підпільників біля 1100 осіб. Паралельно, влітку 1943 р. провідник ОУН Дніпропетровщини звітував, що в області нараховується до 5 тисяч членів та організованих симпатиків ОУН [146]). Тому В. Кук підкреслював, що коли вже є 3 – 4 одиниці (осіб або структур), то потрібно проводити ділення, інакше настане колапс: «Якщо ви вже маєте тих одиниць забагато – то ви тоді вже не керуєте» [28, Арк. 20 – 21].

Він наголошував, що ОУН це – організація організаторів, тобто кожний провідник від краю й до найнижчої ланки сам має бути організатором підпілля і вимагати це від своїх підлеглих. В. Кук прагнув домогтися у своїй роботі, щоб кожний організаційний елемент підпільної мережі ОУН діяв як самостійний орган, який навіть після тимчасової втрати зв'язку з центром міг продовжувати повноцінну діяльність [28, Арк. 17].

Наприклад, провідник Південно-східного Краю ОУН(б) майже ніколи: «В райони не виїжджав, там було кому робити [28, Арк. 18]». Покладаючись на підлеглих і довіряючи їм як на місцях, так і в центрі, В. Кук постійно дотримувався управлінських принципів роботи, намагався зрозуміти психологію людей: «... Якщо ти любиш свою роботу – то ти мусиш навчитися з людьми співпрацювати. Не командувати – співпрацювати! В цьому відношенні Шухевич вмів співпрацювати з багатьма людьми... Ми при Шухевичі вчили командирів, що мистецтво керувати є дуже важне, і то так, щоб підлеглий не з-під палки виконував наказ. Ви маєте до діла з людьми, і мусите знати психіку людей. Люди – це той матеріал, з яких будується націю, і ви їм мусите допомогти стати елітою – а для цього треба їх вишколювати, вчити. І – співпрацювати» [151, С. 55 – 57].

В. Кук, очолюючи підпілля ОУН(б) у Дніпропетровську, зумів виробити специфічну методику по залучення до підпілля місцевого населення, актив ОУН працював і в університетах, і по селах, і в маленьких містах, і містечках. Розповсюджували агітаційну літературу, організовували «Товариства української молоді», «Просвіти», також театральні гуртки. В містах діяли

Допомогові комітети, головна мета яких була в тому, щоб допомагати місцевому населенню їжею і теплим одягом. Ці всі дії ОУН викликали у місцевого населення симпатію і бажання співпрацювати. Агітаційна література, листівки, газети, брошури видавалися не лише українською мовою, але і російською, а на території Миколаївської, Херсонської, Одеської областей – німецькою, польською, румунською.

Провідник вміло розподіляв відповідальність і обов'язки між підлеглими, грубо не втручався в роботу референтур та регіональних підрозділів ОУН, вмів налагоджувати особисті контакти і зав'язувати професійні стосунки, що в поєднанні з обережністю і властивою для доброго підпільника хитрістю, робило з нього одного найкращих організаторів ОУН. Наприклад, промовистим є такий факт: В. Кук, попри своє посадове становище, не втручався у справи підпорядкованої йому СБ. Навіть більше, в боротьбі проти противників СБ ОУН(б) на ПівдСУЗ мала певну автономність, що дозволило місцевому референту Служби безпеки Я. Петрежку – «Грабу» створити на Дніпропетровщині бойові відділи і, не обмежуючись політичними програмами ОУН того часу, проводити вже відкрите збройне протистояння німецьким окупантам [28, Арк. 12].

Важливою рисою В. Кука також було вміння визначати осіб, придатних для підпільної роботи. Зокрема, через студентку У. Крюченко – «Оксану»* (входила в склад Проводу міста Дніпропетровська як оргреферент по роботі із молоддю), вдалося налагодити тісні контакти із науково-освітнім середовищем міста та вийти на студентські кола, з яких почалося вербування прихильників і майбутніх членів ОУН. Як згадував В. Кук: «Основне було добути інформацію – хто є хто, на підставі якої робити висновок, хто придатний для роботи. Через тих студенток ми вже з професорами пов'язувалися, ну і виховна робота. Треба було рятувати тих наших людей, яких заарештувало гестапо – то моя (майбутня дружина) носила їм убрання, щоб непомітно втекли, і ми так знали з ким можна працювати» [28, Арк. 21].

* Дет. про У. Крюченко див.: Ніколаєва Н. Уляна Крюченко – «Оксана». Літопис УПА Серія «Події і люди» Кн. 23. – 126 с.

Підпілля ОУН на ПівдСУЗ не протрималося б і дня, якби не допомога місцевого населення. Одного разу В. Куку довелося переховуватися на Лівому березі м. Дніпропетровська в родині Філімоненків: «Такі наші люди: годують, утримують, знають, що ти зі зброєю – то вже не те, що вони не знають – і стараються, щоби ніхто не знав, і мовчать, і переховують. Для прикладу скажу: так же само не завжди Ви знайдете таку хату і на Заході... І говорити, знаєте, що я там не мав хати... я нічого не можу сказати, відносилися прекрасно... І те саме де я жив у Максименка – дуже гарно відносилися... Але оця їх мати – просто чудесна жінка! Чудесна. З такою теплотою, з такою ніжністю, так вона старалася допомогти... Такі річі. Тут же не є ніяка... Тут отож баче гранати, баче револьвери, баче всьо – ну так, знає що буде стрілянина. І на ту хату приходили «Граб» (референт СБ ОУН – авт.), приходив К. Півторак (зв'язківець ОУН – авт.)... Саме важне – це що нас тримали місцеві люди. Знали хто ми і що ми, але тримали» [28, Арк. 10].

Відносини з іншими підпільними організаціями, що діяли в регіоні, зокрема, із фракцією ОУН А. Мельника та більшовицьким підпіллям були напружені. Стосовно мельниківців, то В. Кук, як Провідник ОУН(б) на ПівдСУЗ, не підтримував з ними жодних контактів й не провів жодної зустрічі на сході. Причиною до такої неприязні, окрім вже відомої історії із розколом в ОУН, була особиста ворожість В. Кука до них, оскільки він вважав, що арешт членів Київської похідної групи ОУН (б) під Васильковом 31 серпня 1941 р. відбувся завдяки зраді з боку ОУН(м), що, нібито, саме мельниківці доповіли гестапо про групу В. Кука. Вважаючи їх і надалі агентами німецьких спецслужб, В. Кук остерігався виходити із ними на контакт [28, Арк. 22].

В. Кук не мав контактів з комуністичним підпіллям у Дніпропетровську. Проте одного разу він, переходячи через Вінниччину разом з групою українських націоналістів на чолі яких був підпільник ОУН В. Кривошопка заночували в хаті, де перед тим були червоні партизани. В. Кук захотів через господарів хати вийти на зв'язок із партизанами, однак В. Кривошопка його відговорив [31].

Сама постать В. Кривошапки – «Василь М. Козик» є неоднозначною. В історіографії діяльності ОУН на Дніпропетровщині, зокрема у працях Д. Куделі, висловлюється припущення (яке не заперечує у своїх спогадах й В. Кук), що він, як комуністичний партпрацівник із Уманщини, був засланим резидентом НКВС. Втім його дії свідчать про протилежне. Окрім випадку на Вінниччині, В. Кривошапка врятував групу членів підпілля Організації, коли їх поблизу Умані полонили радянські партизани (він якраз був у захопленій партизанами групі ОУН і домовився про звільнення). За словами В. Кука, В. Кривошапка був здібним підпільником, працював на Донбасі і «дуже добре вів антинімецьку боротьбу», загинув в Умані у 1943 р., коли його за доносом місцевих провокаторів схопили німецькі органи держбезпеки. До того ж його двадцятилітня донька брала участь у формуванні молодіжних структур ОУН у Кривому Розі, а сам В. Кривошапка через німецькі репресії мусив покинути Кривий Ріг, де очолював місцеву округу ОУН, і виїхав до Дніпропетровська (там отримав призначення на одного із заступників В. Кука) [146].

Ще один приклад – порятунок допоміжною поліцією радянського парашутиста «Весла» (В. Нофенко) в Уманських лісах, якого завербувала ОУН для роботи в ідеологічно-пропагандативну референтуру Крайового проводу: «Взяли в роботу як журналіста, добре писав національно-виховні статті. Добре працював проти німців...» [28, Арк. 9].

Таким чином, В. Кук налагодив і підтримував успішну підпільну роботу ОУН на території ПівдСУЗ, а згодом і всієї Великої України та на сусідніх українських етнічних землях впродовж німецької окупації. Загальна чисельність членів та прихильників Організації лише на території Дніпропетровської області, за підрахунками дослідника Д. Куделі, становила від двох до двох з половиною тисяч осіб, а в місті Дніпропетровську ми можемо говорити про кілька сотень безпосереднього членства та організованих симпатиків ОУН [28, Арк. 22].

Наприкінці літа 1943 р. Вермахт, не реалізувавши план «Цитадель» зі знищення РСЧА на Курській дузі, втратив стратегічну ініціативу із ведення

війни на своєму східному фронті і був змушений відступати до Дніпра. Вже у вересні – на початку жовтня 1943 р. передові частини РСЧА наблизилися до оборонних позицій німецьких військ на лінії «Східний вал», розпочавши перші спроби форсування р. Дніпро. Попри відчайдушний опір оборонців правого берега Дніпра, вже в кінці жовтня 1943 р. стало зрозуміло, що рано чи пізно Червона армія подолає вермахт і просунуться далі на Правобережну та Західну Україну.

Для підпілля ОУН(б) на СУЗ повернення більшовиків не було несподіваним. Заздалегідь готуючись до таких подій, Провідник Організації на ОСУЗ і ПівдСУЗ ще влітку 1943 р. почав готувати підпільні кадри для роботи в умовах радянської влади. Для цього В. Кук поділив всіх підпорядкованих собі членів ОУН й організованих прихильників на дві основні категорії: ті, які мали б залишитися на території під контролем більшовиків, та кадри, що мали відійти на захід, в основному на Волинь і Полісся, де після перегрупування влитися в УПА або в місцеві структури ОУН і, в разі наближення фронту, перейти його в більш безпечних лісових і болотистих районах Північно-Західної України.

Однак переважна більшість місцевих членів ОУН, а ще більше прихильників українських націоналістів, маючи довгий досвід життя у тоталітарному СРСР, не бажали залишатися на СУЗ під радянською владою. Враховуючи, що місцеві провокатори та структури червоного підпілля володіли значною інформацією про українських націоналістів, яку ще за німецької окупації пересилали до необмежених в своїх ресурсах та засобах радянських карально-репресивних органів. Тому закономірно, що члени українського національного підпілля з наближенням Червоної армії почали хоча й масово, проте організовано відходити на захід. В. Кук згадував: «Люди, заразом і заангажовані у співпраці із ОУН, масово тікали на Захід. Ніхто і ніякі інструкції їх не зупиняли. Кожний член підпілля знав своє завдання із переходу фронту і роботи в умовах радянської влади» [28, Арк. 23].

В перші два місяці осені 1943 р. В. Кук, який відповідав за своїх людей, організовував їхню відправку на Волинь і Полісся, через що його перебування в Дніпропетровську затрималося аж до самого приходу Червоної армії в місто 25 жовтня 1943 р.: «...як відступали люди, розумієте, я мусив бути разом з тими людьми, з Організацією. Люди відступали із фірами (возами – авт.), так, що я довгий час залишався» [28, Арк. 25]. Із Дніпропетровська В. Кук переніс центр діяльності ОУН на територію Великої України у більш віддалену на той час від зони бойових дій Умані. Однак слід розуміти, що такого поняття «відійшов» для В. Кука, як для Провідника ОУН на СУЗ, не існувало. Навантажений організаційною роботою, він постійно перебував у русі, особливо восени 1943 р., коли треба було перелаштовувати роботу підпілля в Україні. Так, В. Кук пояснює: «... мені не потрібно нікуди відходити... тут міг бути... на Волині був... Куди мені треба – ну заїхав на Полісся, там полагодив справи, поїхав до «Енея» (П. Олійник, командир УПА на Волині – авт.) – був там, поїхав до Умані – треба там довше...» * Ну вертають там ті з Дніпропетровська – поговорив, що треба робити. Де треба бути – там я був – і, знаєте, таке питання, як відходить – приходить для мене взагалі не існувало» [28, Арк. 25]. Тим паче, що для швидкого пересування В. Кука мало що обтяжувало: лише одяг, що на ньому, пістолет і граната [28, Арк. 25].

У в кінці листопада – на початку грудня 1943 р. В. Кук переходить остаточно на Південну Волинь, де вже скоро, зберігаючи посаду оргреферента Головного Проводу ОУН(б) і Крайового провідника ОУН(б) на ПівдСУЗ, отримує нове призначення – командира південного оперативного командування Української повстанської армії.

Таким чином, із 1930 р. по 1943 р. відбулося становлення і остаточне формування В. Кука як досвідченого й вмілого підпільника українського

* Так, В. Кук часто виїздив із Дніпропетровська в західні регіони на консультації та збори керівників підпілля ОУН, зокрема у 1943 р. на другому засіданні крайового проводу ОУН(б) у Львові він мав доповідь про стан і діяльність руху опору Крайового проводу ОУН(б) на ПівдСУЗ. Він запропонував всі новостворені загони перекинути на Північ, мережу ОУН скоротити, натомість її ще більш законспірувати, оскільки в східних областях були випадки провокацій. В своїй доповіді він зробив наголос на те, що за роки окупації тут вирости свої ідейні кадри, які необхідно використати на керівних посадах. На цьому ж засіданні ОУН В. Кук висловив пропозицію про те, що треба покращити пропаганду в лавах Червоної армії. В цей ж час В. Кук надає пропозицію «закладати склади з майном, зброєю, харчами, готувати «схрони» в лісах, на хуторах, та в селах». [104, С.557–559].

визвольного руху. Долучившись до первинної молодіжної ланки українських націоналістів – Юнацтва ОУН, він пройшов основні щаблі «кар’єрного росту» в Організації українських націоналістів: від рядового члена, кур’єра, референта регіональних структур до одного із лідерів ОУН(б), який з початку 1940–х років почав обіймати ключові посади в керівних структурах фракції С. Бандери. Необхідно зауважити, що під час своєї нелегальної роботи В. Кук кілька разів «провалувався», внаслідок чого він був неодноразово заарештований і засуджений польською владою до тюремного терміну. Власне, провал експропріаційної акції проти сім’ї Ясінських і страта молодшого брата Ілярія сильно вплинули на нього. Тому з 1937 р. В. Кук, окрім переходу на нелегальне положення, починає більше уваги приділяти питанням конспірації, та безпеки. Після травня 1937 р. В. Кук постає перед нами вже не як зухвалий й відчайдушний підпільник, а як достатньо обережний і пильний діяч ОУН, що в своїх діях керувався холодним розрахунком й попереднім досвідом. Саме це дозволило В. Куку залишатися невловимим для ворожих спецслужб протягом 17 років (якщо не враховувати інцидент із арешту членів Київської похідної групи у 1941 р.).

Загалом, особистість В. Кука відіграла важливу роль в розвитку й діяльності ОУН у 1930-х роках, ще більше його вміння стали цінними, коли ОУН(б) у 1941 р. опинилась на грані цілковитого розгорму нацистськими окупантами. Організаційні, конспіративні й управлінські таланти В. Кука зіграли ключову роль в збереженні ОУН(б), розширенні й активності її мережі на центральних землях України. Не меншої ваги досвідченість у підпільній праці В. Кука буде відігравати і в наступні роки діяльності українського визвольного руху, цього разу в умовах повернення радянського режиму.

РОЗДІЛ IV

ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В. КУКА В УПА ТА ЗБРОЙНОМУ ПІДПІЛЛІ ОУН (1944 – 1954 рр.)

4.1. В. Кук – командир УПА-«Південь» та член Головного Проводу ОУН(б) (1944 – 1950 рр.)

На початку 1944 р. німецько-радянський фронт неухильно котився на Захід. Форсувавши р. Дніпро, Червона армія долала опір німецьких військ й, попри відчайдушні контрудари Вермахту на окремих ділянках фронту, зберігала стратегічну ініціативу в наступі. На півночі України з кінця грудня 1943 р. війська 1-го Українського фронту розпочали Житомирсько-Бердичівську наступальну операцію, за результатами якої просунулися на територію Західного Полісся і вже 29 грудня 1943 р. оволоділи Коростенем, а через два дні Житомиром. 3 січня 1944 р. частини РСЧА зайняли Новоград-Волинський, а 11 січня прорвалися до м. Сарни – важливого транспортного і залізничного вузла на півночі Волині [194, С. 154 – 155]. У кінці січня 13-та і 60-та армії РСЧА продовжили успішний наступ і за планом Рівненсько – Луцької наступальної операції вели наступ в напрямку Шепетівки й обласних центрів Волинського регіону. Опинившись у загрозі оточення під Рівним, німецькі війська Групи армій «Південь» мусили поспішно відступити. 2 лютого частини Червоної армії увійшли до Рівного і Луцька, а територія Полісся й половина території Волині знову опинилися під контролем радянської влади [194, С. 155 – 156].

Такий швидкий розвиток подій на театрі бойових дій німецько-радянського фронту ніс загрозу успішному розгортанню підрозділів УПА в північному регіоні. Насичення терену польовими частинами двох велетенських армій було загрозливим для українського визвольного руху, оскільки обидві сторони, що зішлись кровопролитним фронтом війни, намагалися якнайшвидше «зачистити» свої тили від будь-яких неконтрольованих військових і партизанських формувань [211, С. 37 – 38].

Так, із наближенням фронту німецькі війська провели проти ворожих збройних угруповань у своїх тилowych районах ряд операцій із застосуванням бронетехніки, артилерії, танків і авіації. Зокрема, 3 листопада 1943 р. вони розгорнули масштабну військову операцію супроти військово-територіального утворення УПА – Колківської республіки, яка була створена українським визвольним рухом ще весною 1943 р. на звільнених від окупантів територіях Волині з центром в селищі Колки. Противник розпочав потужний наступ на контрольовані УПА території із трьох напрямків: зі сторони Луцька, Рожищ та Маневичів. Вже 4-го листопада проти сил УПА була задіяна авіація. Не втримавши масованого наступу німецьких підрозділів, які переважали кількісно і технічно, командування УПА в районі Колок прийняло рішення відступити в більш безпечні регіони для уникнення значних втрат і подальшого перегрупування. Про масштаби протистояння українського визвольного руху проти німецької окупаційної влади говорить статистика: за осінній період 1943 р. відбулося 47 окремих боїв та приблизно 125 бойових зіткнень між УПА та німецькими підрозділами [211, С. 37].*

У намаганні швидко задушити український визвольний рух від німецьких окупантів не відставала й радянська влада, яка планувала ще до звільнення території від Вермахту розсіяти й розбити військові з'єднання УПА руками своїх партизанських загонів. З наближенням фронту радянська влада почала перекидати в контрольовані УПА райони великі партизанські підрозділи й диверсійні групи під керівництвом НКВС – НКДБ для боротьби проти українських повстанців. Лише за жовтень – листопад 1943 р. відбулося 54 бої УПА з червоними партизанами та спецгрупами служб безпеки СРСР [106, С. 93].

У доповідній записці Секретарю Центрального комітету КП (б) України Д. Коротченку «Про активні дії бандерівців на Волині в контакті з німцями

*Загалом, за вказаний період, окупанти втратили до півтори тисячі солдат і офіцерів, зокрема, внаслідок засідки українських повстанців на одну із військових колон німецької армії по дорозі Ковель – Берестя був ліквідований начальник штабу СА обергруппенфюрер/генерал – полковник/В. Люпце (за німецькими джерелами В. Люпце розбився в автомобільній аварії разом із молодшою дочкою Інною та сином Віктором – молодшим, який був за кермом авто, 1 травня 1943 р. під Потсдамом. Дочка померла того ж дня, за життя самого В. Люпце боролись хірурги і сімейний лікар родини В. Форман, однак травми були несумісні із життям і високопоставлений пацієнт помер увечері наступного дня в міській лікарні м. Потсдам).

проти Червоної армії і радянських партизан» зазначається, що на момент швидкого просування фронту у січні – лютому 1944 р. бойова активність УПА значно зменшилася: «В січні – лютому ц. р. були лише випадкові зіткнення УПА з партизанами і частинами Червоної армії. В більшості, діяли дрібні групи /боївки служби безпеки/, шляхом засідок й індивідуального терору.» [30, Арк. 3]. Проте вже з настанням весни український визвольний рух активізував діяльність своїх військових формувань. У наведеному вище документі відзначається, що з березня – квітня 1944 р. окремі зіткнення переросли в повномасштабну війну: «23. 3. 44. командир підрозділу Ковальов повідомив, що він більше 10 годин вів бій в районі с. Оздютиче з великими загоном УПА... 22. 3. 44. Передові частини Червоної армії просуваючись в район Мощаниця – Дермань були заскочені великим угрупованням УПА, що заздалегідь підготувалось до бою. Бій з цим угрупованням тривав більше п'яти годин... 21. 4. 44. партизанський загін під командуванням Картузова більше шести годин вів бій з великим підрозділом бандерівців. В результаті чого бандерівці були розсіяні, втративши вбитими 13 і полоненими 17 чоловік...» [30, Арк. 3].

З наближенням фронту значно активізувалися й польські національні сили, які претендували на західні й північні українські землі, зокрема Волині і Західного Полісся, що входили до складу міжвоєнної Польщі. Ще у листопаді 1943 р. генерал Армії крайової Т. Коморовський підписав план операції «Буря», за яким передбачалося реалізацію повстання польських збройних формувань у тилу німецької армії та їхню подальшу взаємодію із наступаючими польовими частинами Червоної армії. Акція «Буря» мала б продемонструвати військово-політичну присутність лондонського уряду Польщі в екзилі на Волині й на всіх українських територіях, що зовсім недавно входили до складу Другої Речі Посполитої. Втілення в життя плану розпочалося вже 4 січня 1944 р., одразу після наближення РСЧА до польсько-радянського кордону лінії 1939 р. Додатково, з метою реалізації цього задуму, польські національні сили 28 січня 1944 р. створили із сил округу АК «Волинь» 27-му піхотну дивізію АК особовим складом у шість тисяч солдат і офіцерів під командуванням

полковника Бомбінського (згодом командування дивізії було покладено на майора Ян-Войцеха Ківерського – «Олива», штаб дивізії очолив майор Т. Штумберк-Рихтер «Жегота») [143].

З кінця січня 1944 р. 27-ма Волинська дивізія АК при підтримці польської самооборони в колоніях осадників й у взаємодії зі своїм підпіллям у містах і містечках Волині посилила боротьбу проти німецької окупаційної адміністрації в регіоні, спрямовуючи значні сили й на протистояння з українцями, з УПА і ОУН. Паралельно, польський національний рух шукав на місцях виходи і контакти з червоними партизанами, шукаючи в їхньому середовищі підтримки в боротьбі з українським самостійницьким рухом. Щоправда пошуки співробітництва з представниками радянських спецслужб не завжди були успішними для польської сторони [143].*

Саме в такий «розпечений котел» протиборств і збройних конфліктів у всіх проти всіх на Волині прибуває В. Кук**. У другій половині осені (приблизно в перших числах листопада) 1943 р. голова Південного крайового проводу ОУН В. Кук завершує передислокацію основного керівного і організаційного активу Організації із Дніпропетровська, який вже перебував у руках Червоної армії, до Умані [182, С. 27] й далі на Волинь і Полісся. А вже на початку грудня 1943 р. керівник ОУН на східноукраїнських землях «Леміш» прибуває на Волинь, де вже скоро на нього буде покладено нові обов'язки – командувача новоствореної військової оперативної групи УПА [182, С. 27].

* Так радянські партизани загону генерала М. Наумова запросили до свого табору одного з керівників підрозділів польського збройного руху на окупованій німцями території – кап. Владислава Коханського разом із офіцерами його штабу (чотири офіцери, тринадцять унтер-офіцерів й рядові охорони). Після прибуття польської військової делегації на переговори в табір вона була розбросі. Одинадцять поляків з переговорної групи червоні партизани розстріляли, а самого кап. Коханського та його офіцерів затримали й перекинули за лінію фронту в радянську зону, де їх було ув'язнено / Клімецький М. боротьба 27-ї Волинської піхотної дивізії АК з УПА на фоні всього бойового шляху дивізії. // Електронний ресурс: http://zbrodniawolynska.pl/f?p/zbrodnia_wolynska/UKR_KLIMECKI.Pdf.

** На початок 1944 року територія Волині і Західного Полісся перетворилася в справжній котел боротьби й міжособних війн, де зійшлися в протиборстві різні підпільні організації, військові формування із УПА, АК і червоного партизанського руху. До того ж фронт, який швидко докотився до цих земель лише підсилює градус протистояння різних сторін, кожна з яких переслідувала власну мету, яка, в більшості, входила в конфлікт й антагонізм з військово-політичними цілями інших сторін. Симптоматичним зразком багатогранності й складності воєнного протистояння на Волині є приклади діяльності військових підрозділів угорської армії, які хоча й були союзниками німецьких збройних сил, але окремі представники командування якої шукали шляхи для збереження життя солдат і офіцерів із власних підрозділів й відстоювали свої інтереси, налагоджуючи контакти й домовляючись з командуванням УПА про нейтралітет, попри однозначну негативну позицію німецької окупаційної адміністрації стосовно активності українського визвольного руху. Детальніше про відносини ОУН УПА із збройними силами Угорщини дивіться: Пагіря О. Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939 – 1945) / Літопис УПА Бібліотека – Т. 12. Торонто – Львів, 2014. – 581 с.

У грудні 1943 р. В. Кук перебував на півдні Рівненщини, куди, за дорученням місцевого осередку ОУН в Умані, була відправлена його соратниця по підпільній боротьбі із Дніпропетровська У. Крюченко.*

1 січня 1944 р. У. Крюченко добралась до с. Ільпінь Здолбунівського району Рівненської області, де її прийняв зв'язковий підпілля ОУН І. Гордієнко, який мав «лінію зв'язку» з В. Куком. Вже 7-го січня 1944 р. І. Гордієнко відвіз У. Крюченко в с. Дермань Мізоцького району Рівненської області (нині Здолбунівський район), де вона й зустрілася з В. Куком [182, С. 28]. У Дермані У. Крюченко і В. Кук нелегально проживали в будинку А. Бухала та його сестри Т. Бухало – «Дори» (учасниці підпілля ОУН), де Уляна приймала кур'єрів ОУН, які прибували зі Сходу, а також була одним із редакторів дитячого патріотичного журналу [50, С. 406]. За її словами записаними в протоколі допиту від 6 липня 1949 р., вона, В. Кук та інші члени підпілля Організації періодично переховувалися у Дермані та прилеглих лісах майже весь 1944 р. [50, С. 407].

Сам В. Кук після свого повернення із Центральної України, деякий час перебував на півдні Рівненської області: в селі Ільпень Здолбунівського району і в с. Дермань (Мізочинський район). Вибір на ці села припав не випадково, оскільки саме в них діяли нелегальні пункти зв'язку Проводу ОУН. До того ж у цих селах мешкали активісти і прихильники Організації, які знали його особисто і створили йому умови для нелегального проживання у своїх будинках [6].

Проте В. Кук, як один із вищих керівників підпілля ОУН і майбутній командувач УПА-«Південь», не міг довго знаходитись на одному місці. Тому хоча в с. Дермань впродовж 1944 р. й був один з його конспіративних штабів, однак, як свідчать документи, йому доводилося дуже часто виїжджати в сусідні райони для організаційної роботи. Так, Т. Бухало на своєму допиті від 21 грудня 1944 р. засвідчила органам НКВС, що в грудні 1943 р. до її хати прибуло три члени ОУН, озброєні автоматичною зброєю. Один із них назвав себе «Юрком» (В. Кук) і сказав, що зупиниться в її хаті на кілька днів. Йому було

*В Умані У.Крюченко вийшла на контакт з керівником місцевого осередку ОУН О.Безпалько, який, власне, і зорієнтував, куди слід переходити [132, С. 27].

виділено окрему кімнату, де він жив і працював. До нього приходили й інші підпільники: «Сергій» (М. Степаняк), «Горбенко» (Р. Волошин), «Буйний» (Г. Кучерук – з с. Дермань Перша) і молода дівчина на ім'я «Софія» (У. Крюченко). За зізнанням Т. Бухало, «Софія» мешкала в їхньому будинку постійно, до березня 1944 р., а сам Кук через певний час виїхав з хати й востаннє заходив у квітні 1944 р., щоб забрати свої речі [182, С. 29 – 30].

Окрім того, за спогадами одного з підпільників ОУН, саме в хаті родини Бухалів В. Кук неодноразово збирав провідний актив ОУН. Зокрема, на Водохреща, 19 січня 1944 р., він там провів нараду з членами Проводу ОУН: Й. Позичанюком – «Шаблюка», О. Логушем – «Іванів» й комендантом запілля ОУН на Північно-західних українських землях Р. Волошиним – «Горбенко», на якій порушувалися важливі питання стосовно наближення німецько-радянського фронту та боротьби за умов повернення радянської влади. Автор спогадів про дані збори Д. Штикало згадує, що атмосфера панувала святкова: «Вранці всі рушили до криниці біля Дерманського монастиря, де зібралось кілька тисяч людей і відділи УПА, чекаючи на освячення води. В кінці урочистої Служби Божої почесний відділ дав залп вгору, потім були вітання і святковий обід». Друга засвідчена зустріч у Дермані відбулася 22 січня 1944 р., коли лінія фронту була вже настільки близько, що було чути віддалені звуки артилерійської канонади. На ній були присутні: В. Кук, Р. Волошин, Д. Штикало і троє підпільниць ОУН – Т. Бухало («Дора», «Наталка», реальну особу не встановлено) і У. Крюченко («Софія», «Оксана») [182, С. 30]. Очевидно, що ця зустріч була присвячена Дню Соборності.

Ще перед святами Водохреща та Злуки, в селі Батьківці Мозицького району Рівненської області (неподалік від сучасної адміністративної межі з Тернопільською областю) 18 січня 1944 р. відбулася розширена нарада вищого командного складу УПА-«Північ» за участю проводу ОУН. На нараді були присутні: В. Кук – «Леміш» (як крайовий провідник ОУН на ПівдСУЗ і оргреферент Головного Проводу ОУН(б)), Д. Клячківський – «Клим Савур» (крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ), П. Олійник – «Еней» (командир

оперативного командування УПА-«Північ») та ряд інших знакових постатей українського визвольного руху [209, С. 28]. В. Кук повідомив присутнім, що ГВШ УПА створює на базі особних підрозділів УПА-«Північ» окрему оперативну групу – УПА під криптонімом «Південь». Реагуючи на виклики часу, пов'язані насамперед з просуванням фронту на території активної діяльності українських повстанців, Батьковецька нарада узгоджувала питання безпечного переходу частинами УПА лінії фронтового зіткнення і виокремлення з їхнього числа боєздатних частин для подальшого успішного проникнення у глиб контрольованих радянськими силами територій України. За стратегічним задумом політичного керівництва ОУН і військового командування УПА, група військ УПА-«Південь» мала б прорватися із південно-західних районів Волині на території Західного Поділля з виходом в тодішню Кам'янець-Подільську область і опануванням якомога більше територій у напрямку Вінниччини, півдня Житомирщини із стратегічним завданням перекидання збройної боротьби українського визвольного руху на центральні землі України [209, С. 28].*

Для реалізації цього ризикованого плану необхідно було задіяти значні військові й матеріальні ресурси УПА та великі зусилля мережі ОУН як у західних регіонах України, так і в центральних. Відтягуючи сили із неспокійної й перенасиченої противниками Волині, керівництво ОУН переслідувало далекоглядні цілі, розуміючи, що справа змагання за незалежну українську державу приречена без участі у національній революції більшості земель України, насамперед її центральних і східних областей. Однак для втілення цього завдання поставало додаткове питання стосовно постаті, яка б могла очолити збройне й нове політичне просування українського визвольного руху на Велику Україну, цього разу вже не в якості похідних груп, а організованого повстанського війська.

* В. Кук у 1994 р. згадував, що підпорядковані йому підрозділи УПА і структури підпілля ОУН на півдні Волині були географічно поєднані із землями Полісся та лісовими масивами північних районів Хмельницької обл. Очевидно, що саме через лісові території Полісся і Хмельниччини планувалось здійснити прорив у Велику Україну і до Києва безпосередньо: «... Північна Київщина – вона дійсно була зав'язана з Поліссям (мається на увазі території УПА-«Північ» і УПА-«Південь» – авт.)... там ті рейди від Полісся Сарни – Київ – і пішли вже туди... Як один комплекс (Славутські ліси)» [32].

Зрозуміло, що саме В. Кук найліпше підходив для цього: він одним із перших дійшов аж під Київ у складі своєї похідної групи в 1941 р. і майже від весни 1942 р. до кінця 1943 р. пробув на керівних посадах у підпільних структурах ОУН на центральних і південно-східних територіях України, знав специфіку й особливості українських підрадянських земель, знайшов ключі до психології тамтешнього населення та зрозумів його ментальність, володів налагодженими каналами зв'язку з підпільним активом ОУН у великих містах, зокрема в Києві, Дніпропетровську, Олександрії, Дніпродзержинську, Нікополі, Кіровограді, Умані, Сталіно, Одесі, Миколаєві та ін. Окремо слід наголосити, що хоча В. Кук і не був дипломованим кадровим військовим, а лише пройшов короткі вищі військові командні курси ОУН у Кракові в 1940 р. (де, до того ж, згодом, ще й викладав партизанську тактику ведення бойових дій), однак він вирізнявся своїми напрочуд добрими організаційними вміннями, управлінськими якостями, дисциплінованістю, обережністю й іншими важливими талантами необхідними для партизанського командира. Тому й не дивно, що саме В. Кука керівництво визвольного руху призначило на посаду командувача УПА-«Південь».

Водночас, попри довгий досвід організаційної роботи, був ще один важливий аспект, який добре пояснює, чому вибір припав саме на Василя Степановича, попри те, що його головний «профіль» в ОУН мав більше підпільно-політичну спрямованість, ніж військову. В. Кук у своїх спогадах зазначає, що південно-східні райони Волині (Крем'янецьчина, Здолбунівщина тощо) були основною базою на заході для всього підпілля ОУН у Великій Україні. Саме в районі великого залізничного вузла в Здолбунові розташовувалися головні друкарні і типографії із виготовлення літератури, орієнтованої на аудиторію на схід від Збруча, саме через здолбунівську залізничну станцію пролягала головна лінія зв'язку між ОУН на ПЗУЗ, ЗУЗ, ОЗУЗ та з ОУН на ПівдСУЗ та ОСУЗ і саме тут пролягали основні підпільні маршрути постачання і обміну між крайовими центрами Організації засобами підпільної роботи, зброї та кадрів. Тому й не дивно, що основна маса

підпільників із центральних і південно-східних мереж ОУН відступали по вже прокладених конспіративних маршрутах до баз ОУН на південних територіях Волині і тут продовжували боротьбу. Згодом В. Кук пояснював: «І тому вона була оцією базою. І там відділи зі сходу приходили і на схід відправлялися, там вишколи переводилися – зокрема з розрахунком на роботу в східних областях. І тому там було найбільше «східняцьких» відділів, там були всі оці відділи національних меншин: узбеків, казахів... [Округа – авт.] була тісно зав'язана [із ОУН на СУЗ – авт.] і там якраз оті всі люди, які вернули, вона була вже крайня і вже тут просувався фронт. І всі які були на німецькому і советському фронтах [мається на увазі члени ОУН, які переходили фронт, або відступали із СУЗ – авт.] – вже даліше вони не йшли» [28, Арк. 2 – 3].

Тому призначення крайового Провідника ОУН на ПівдСУЗ на посаду командира оперативного командування УПА-«Південь» є цілком закономірним і логічним рішенням вищого керівництва ОУН і командування УПА. Також підкреслимо, що значна частина керівників ОУН і командирів УПА на Волині вже працювали разом з В. Куком у Дніпропетровську та в інших містах сходу, зокрема О. Логуш – «Іванів», П. Олійник – «Еней», В. Демчук – «Василь Дубовий» та інші.

Також на нараді 18 січня 1944 р. було оголошено про створення командного складу південного оперативного командування УПА, формування якого було покладено на Л. Павлишина – «Ігоря», якого відрядили для цієї роботи із Галичини. «Ігор» у своїх спогадах зазначає, що Д. Клячківський наказав передати під командування УПА-«Південь» два діючі курені і один курінь на стадії формування із спеціального рейдуючого з'єднання «Кодак». Шефом штабу одного із цих куренів був призначений колишній червоноармієць у званні майора РСЧА «Чучупака», родом із Дніпропетровщини. Першим начальником штабу південної групи УПА став полковник Армії УНР О. Даниленко – «Данько» («Полтавченко»). Апарат штабу перебував неподалік, в с. Майдан, недалеко від штабу П. Олійника – «Енея» – командира з'єднання УПА «ім. І. Богуна», яке також увійшло до складу УПА-«Південь».

Тоді ж було ухвалене рішення про шифрування території базування повстанських частин, їхньої передислокації, назв сотень і куренів та зміну термінології бойових одиниць УПА: замість «курінь» почали вживати термін «з'єднання», а замість «сотня» – «загін» («Полтава – 100», «Дністер – 200» тощо) [209, С. 28 – 29].

Кінець січня – початок лютого 1944 р. ознаменувався розгортання однієї із найскладніших і технічно небезпечних операцій УПА – переходу німецько-радянського фронту й виходу повстанських відділів та з'єднань у радянський тил. Цей процес мав відбутися в період «рухливості» фронту й загального хаосу, породженого радянським наступом і швидким відходом вермахту. Командування Української повстанської армії намагалося передислокувати сили УПА-«Північ» та УПА-«Південь» на схід до початку стабілізації фронту й створення двома протиборчими арміями глибокоешелонованої оборони. Насиченість терену Волині та Полісся масами радянських і німецьких фронтових частин, активна діяльність в лісах радянських і польських партизанів колосально ускладнювало процес перетину фронту. Намагаючись зберегти свої сили від знищення в боях із регулярними з'єднаннями вермахту або ЧА, командування УПА 24 грудня 1943 р. видало (за підписом Р. Шухевича) «Тактичні інструкції», які детально описували заходи, пов'язані з перетином фронту та діями в радянському тилу. Одним із перших застосувати на практиці «Тактичні інструкції» належало В. Кукові, як командирів оперативного командування УПА-«Південь». Фактично, цим документом В. Кук та інші командири керувалися майже півроку – із січня до травня 1944 р. Тож, на нашу думку, слід детально розглянути цей документ.

Згідно із Інструкцією основна увага керівників відділів мала бути зосереджена на збереженні кадрового потенціалу підрозділів Української повстанської армії, яке б мало досягатися максимальним уникненням відкритих збройних зіткнень із фронтовими частинами. Стосовно німецьких збройних сил наголошувалося: «Німці. Боротьба окупантів затягується. Найвищим завданням хвилини є активно зберегти якнайбільше фізичних, духових і матеріальних сил

і засобів нації для вирішального моменту боротьби. У зв'язку з цим УПА переводить (здійснює – авт.) у терені тільки самооборонні дії. Самооборонні дії мають за завдання при як найменшій власній втраті сил і засобів зорганізуватися, вишколотися і зберегти якнайбільше фізичних, духових та матеріальних сил... Із повищого заложення випливають такі напрямні: Самооборона охоплює військові відділи УПА та цивільне населення. Військові відділи не вдаються в зачіпні бої із ворогом» [10, Арк. 219].

У продовженні Інструкції наводилося лише два винятки, за яких підрозділам УПА дозволялося вступати в бій із німецькими військовими частинами: «Винятки: 1. Оборона цивільного населення під час пацифікації. 2. У скрутному становищі /напр. брак амуніції/. Тому не чіпати малих відділів, а на більші відділи робити наскок, щоб перешкодити пацифікаційні акції або робиться засідку по пацифікаційній акції, щоб покарати за злочин і цим відстрашити ворога перед дальшими його злочинами» [10, Арк. 219]. Також, силам УПА, задля здобуття трофейної зброї та амуніції, дозволялося: «Здійснювати лише в разі успіху операції й найменших втрат, за умов, що відділ майже повністю вичерпав амуніцію, а район його діяльності її не має» [10, Арк. 219].

Стосовно загонів червоних партизан, на яких керівництво радянських спецслужб поклало завдання боротьби із українським визвольним рухом, в Інструкції для сил УПА підкреслювалася необхідність продовження їхньої ліквідації: «Проти большевицької партизанки виступати далі зачіпно (атакувально – авт.), стараючись цілковито її знищити, щоб викурити з наших теренів» [10, Арк. 219].

В Інструкції Р. Шухевича наказувалося силам УПА у прифронтовій смузі використовувати спричинений бойовими діями хаос для щонайбільшого здобуття і складування зброї та амуніції. Натомість при пересуванні фронту самі відділи УПА мали «відтягуватись в глибини лісів, у недоступні і непрохідні місця, або коли це не можливо, розпорошуючи їх на малі боївки – старатися зберегти їх фізично» [10, Арк. 219].

Цікаво, що ця Інструкція забороняла вступати в бій із наступаючими частинами РСЧА, навіть для здобуття зброї (що дозволялося, за необхідності і вигідних умов, стосовно частин Вермахту), а ставлення до радянської влади в тилу фронту визначалося її ставленням до українського визвольного руху: «З наступаючою Червоною армією не вдаватися у бій навіть для здобуття зброї. На початку, у т. зв. студійному періоді (мається на увазі в період вивчення поведінки підрозділів РСЧА відносно УПА – авт.) – наше відношення до большевицького запілля – нормуватиметься їхнім відношенням до нас. У випадку натиску на нас – поводитися так, як у німецькій дійсності [10, Арк. 219].

Загалом, суть цього документа була наступна: перечекаати складні для бойових дій зимові місяці, дочекатися проходу основних фронтових сил противників, зберегти та сконцентрувати достатньо сил і засобів для організації військового виступу на контрольованих територіях: «Головне: виграти на часі. Кожний день, перебутий в зимі без втрат із нашої сторони, то наш зиск» [10, Арк. 219].

Відповідно до Інструкції Р. Шухевича, В. Кук від зими 1943 р. – 1944 р. переводить підпорядковані йому частини УПА-«Південь» та запілля ОУН за лінію німецько-радянського фронту, що, загалом, було успішно виконано вже на березень 1944 р.: «Так, що вже в березні, відділи УПА-«Південь» і організація ОУН на Сході і Півдні були вже на більшовицькій стороні. І фронт іде: Луцьк – Броди – Тернопіль...» [28, Арк. 1 – 2].

Через те, що лінія фронту розділила територію Волині на дві частини, то весною 1944 р. значні сили УПА-«Північ» вже перейшли лінію зіткнення і стояли в тилу РСЧА, як і підрозділи УПА-«Південь» на Кременеччині. Однак командувач північного оперативного командування УПА Д. Клячівський – «Клим Савур» із деякими старшинами свого штабу і командування залишилися в німецькій зоні окупації й втратили безпосередній зв'язок зі своїми підрозділами на радянському боці. Тому в цей складний перехідний період В. Кук був вимушений очолити крім УПА-«Південь», ще й північну групу

повстанської армії: «... сорок четвертий рік і тепер відбуваються оті всі бої... квітень, там вже йдуть сильні бої. Це вже йдуть бої УПА-Південь, а на півночі йдуть бої УПА-Північ. Ну тут склалася така обстановка, що Клим Савур опинився на німецькій стороні і весна... І я в силу того, що не було Кліма Савура мусив очолити і УПА-Південь і УПА-Північ аж до його приходу. А тим часом заміщав на УПА-Південь «Дубовий» [І. Литвинчук – авт.] А тимчасово заміщав і це безпосередньо, через «Дубового», я ще керував... Вірніше, УПА-Південь керувало і всією тою роботою на УПА-Північ. Аж тільки осінню [1944 р. – авт.] вернувся Клим Савур, зв'язався зі мною...» [28, Арк. 3].

У кінці березня – на початку квітня 1944 р. радянська розвідка почала фіксувати високу концентрацію сил УПА в лісах Кременеччини. Водночас у квітні 1944 р. заслана агентура відділу контррозвідки «СМЕРШ» 13-ї армії РСЧА доповіла, що на квітень – травень 1944 р. угруповання УПА готують глибокий рейд у напрямку центральних областей України, концентруючи основні свої сили північніше від м. Рівне в околицях Сарни – Клесів – Рокитне, й південніше Рівного – в масивах Демидівського, Вербського і Мізоцького районів. У донесенні також зазначалося, що вже в квітні ці сили УПА планують вийти в напрямку до Києва маршрутами: із Рівного – на Случ, та із півдня через Острог на Шепетівку [209, С. 31 – 32].

Щоб не допустити проходження з'єднань УПА під командуванням В. Кука на схід, радянська влада у другій половині квітня 1944 р. задіяла для оточення і знищення підрозділів УПА значні військові ресурси. Зокрема, 4 – ту бригаду Внутрішніх військ НКВС, полк кінноти, 15 легких танків, окремі ланки винищувачів 6-го штурмового авіаполку НКВС, бронепоезд та зняті із фронту частини РСЧА. Ударною групою радянських сил була мотострілецька бригада ВВ НКВС (5 батальйонів по 713 осіб, загалом – 4025 бійців, 45 мінометів, 30 станкових кулеметів, в кожному батальйон – окремий саперний підрозділ, а також бронетехніка та автомобілі). Загальна чисельність радянських сил, задіяних проти УПА – до 35 тисяч бійців. Натомість сили УПА могли

протиставити їм 2 – 3 тисячі бійців (не враховуючи 1 000 – 1 500 мобілізованих новобранців із сіл довколишніх районів і значне число цивільних). До бойових підрозділів з'єднання УПА-«Південь» (криптонім «Холодний Яр») під командуванням командира М. Свистуна – «Ясеня», шефа військового штабу Є. Басюка – «Чорноморця», оперативного старшини – «Клиха», командира розвідки – «Шахрая», політвиховника – «Мирона», командира військово-польової жандармерії – «Залізо», ад'ютанта – «Кропивний» та шефа зв'язку – «Громового» входили: курінь під командуванням О. Степчука – «Сторчана» (сотні «Лютого», «Булки», «Корнієнка»), курінь І. Сала – «Мамая» (сотні «Кропиви», «Великана», «Дорошенка»), курінь С. Котика – «Вира, Докса» (сотні «Задорожного», «Ярошенка», «Байди»), окремі підрозділи «Непитайла», А. Трачука – «Бувалого», І. Золотнюка – «Довбенка», сотні «Панька», «Андрій», чота «Чорногори», відділ охорони штабу командування УПА-«Південь» «Гармаша» та курінь, що перебував на стадії формування, під командуванням О. Поліщука – «Лихо, Кайдаш» [209, С. 38 – 39].

З початку березня – впродовж квітня 1944 р. підрозділи з'єднання «Холодний Яр» та інші військові частини оперативного командування УПА-«Південь» і присутні в терені сили з УПА-«Північ» неодноразово зав'язуються в бої із ВВ НКВС: у березні між селами Лідавою та Здовбицею відбулося бойове зіткнення між УПА і радянськими підрозділами (саме в с. Здовбиця був кур'єрський пункт ОУН, що поєднував західну мережу Організації із східною), в результаті якого повстанці розбили дві бронемашини противника; 3 квітня відділ з'єднання М. Свистуна – «Ясеня» під командуванням М. Кондрася – «Міші» провів бій із противником і знищив, за повстанськими даними, 150 його бійців; 7 квітня О. Степчук – «Сторчан» разом із сотнею «Веселого» і «Лютого» атакував сили НКВС у с. Новомалин*, змусивши противника (силою в 300 бійців) відступати. (під час бою загинув сотник «Веселий», його, очевидно, замінив «Корнієнко» – «Короленко» – особа не встановлена); 14 квітня підрозділи НКВС у с. Ляшівці атакували сотню

* Нині село в Острозькому районі Рівненської області.

«Лютого», якому на підкріплення прийшов курінь «Сторчана» і розбив дві роти противника; того ж дня вже курінь «Сторчана» атакувало підкріплення енкаведистів, змусивши повстанців до відступу. Впродовж наступних днів локальні зіткнення між УПА і ВВ НКВС продовжувалися, досягнувши своєї кульмінації з 21 по 25 квітня 1944 р. поблизу с. Гурби [209, С. 38 – 39].

Ще перед тим, 22 квітня 1944 р. командир, який у повстанських звітах позначений під криптонімом «Р.» – «Роман» (О. Тищенко вважає, що мова йде про П. Олійника – «Енея», який на той час був командиром з'єднання УПА «Богун»), перевів здібного командира М. Свистуна – «Ясеня» і один із найбоєздатніших куренів УПА на тій території О. Степчука – «Сторчана» в підпорядкування В. Кука – «Леміша». Наступного дня, 23 квітня, В. Кук передав «Ясеня» і курінь «Сторчана» під командування М. («Микола Кропива»), який і приєднав до нього курені «Мамая» і «Докса», формуючи, таким чином, ударну групу УПА «Холодний Яр», яка, за задумом, В. Кука мала прорватися на схід [209, С. 28 – 29].

За попереднім планом окреме з'єднання УПА-«Південь» – «Холодний Яр» під командуванням командира «Ясеня» (у складі штабу з'єднання і трьох куренів: командира «Сторчана», командира «Мамая», командира «Докса») мали одразу 23 – 24 квітня пробитися через ліси в околицях Гурб на територію Центральної України. Однак, на кінець дня, 23 квітня, після невдалої спроби наскоком розсікти ворожі становища, стало зрозуміло, що виснажливого бою з переважаючим противником не уникнути [209, С. 28 – 29].

Водночас до гурбенських лісів та околиць стягувалися інші підрозділи УПА, які в ці дні постійно перебували в рейді, зв'язані перманентними збройними зіткненнями із противником. Так, ВВ НКВС та їхні допоміжні підрозділи 23 квітня оточили сусідні Дермаський і Точевський лісові масиви, примушуючи новосформований курінь УПА командира О. Поліщука – «Лиха» відступати в с. Гурби, куди звечора також стягував свій відділ сотник «Панько», який перед тим вів затяжний бій у сусідньому Суразькому лісі. Не далеко від них передислоковували до Гурб свої підрозділи командири

«Довбенко» та «Бувалий», які 23 квітня провели серію вкрай виснажливих боїв з переважаючими в 10 – 15 разів силами противника. За ними також прямували дві сотні УПА командира «Залізняка», плани якого щодо прориву в Славутський ліс зазнали невдачі, і після двох боїв на річці Вілія (22 квітня) і в с. Батьківці (23 квітня), він теж був змушений відходити до Гурб. Також, у район гурбенських лісів стягувалися допоміжні служби УПА (польовий шпиталь, новомобілізовані тощо), запілля ОУН та велика кількість цивільних, які, остерігаючись репресій з боку НКВС, шукали там прихистку [11, Арк. 44 – 46].

Таким чином, опинившись увечері 24 квітня 1944 р. не з власної волі, а через необхідність, в районі с. Гурби, штаб УПА-«Південь» на чолі з В. Куком, разом із підрозділами УПА-«Північ» і загальною чисельністю в 6 куренів (трисотенного складу), трьома окремими сотнями і відділом охорони штабу, щойно відірвавшись від переслідування, одразу почали готуватися до фронтового зіткнення із ВВ НКВС та червоноармійськими частинами.

З 1-ї до 3-ї години ночі 25 квітня, повстанці розпочали підготовку до бою, формуючи свої позиції у формі вигнутої підкови із виразним прогином на схід. Водночас, у глиб оборонної лінії від стику становищ підрозділів «Мамая» і «Сторчана» розгорнувся штаб на чолі з В. Куком – «Лемішем», командирами «Кропивою», П. Олійником – «Енеєм» та іншими службовцями під охороною відділу почету командира «Гармаша». Цивільних, мобілізованих і шпиталь було відіслано подалі від зони бойових дій у глибину довколишніх лісових масивів [11, Арк. 44 – 46].

Вже о 6-й годині ранку 25 квітня розпочалася артпідготовка з боку противника, який на світанку почав потужний наступ по всій лінії фронту, сковуючи в боях основні сили УПА. «О годині шостій ранку командир Р. (П. Олійник – «Еней» – авт.) віддав останні накази по війську і став чекати бою, який, на його думку, мав початися ранком 25 квітня. [...] І дійсно ранком 25 квітня совітські війська повели широкий наступ на Крем'янецькі ліси зо всіх боків» [11, Арк. 44 – 46].

Підрозділи УПА втримали натиск перших вранішніх атак, але сотня новобранців «Яструба» із куреня «Лихого», що була на стику двох посилених куренів («Докса» і «Сторчана»), після шквального артобстрілу противника, прийнявши на себе комбіновану піхотну, танкову й кавалерійську атаки, не витримала пресингу переважаючого противника і розпалася, завдяки чому ВВ НКВС почали швидко заходити із півночі в тил підрозділам куреня «Сторчана». На противагу їм, у бій вступила резервна лінія «Залізняка», яка не дала противнику розвинути успіх із можливим проривом у тил куреня командира «Докса» і допомогла окремим відділам «Сторчана» відійти на другу лінію оборони. Сам кокомандир куреня О. Степчук – «Сторчан», не маючи змоги відійти, разом із 60 своїми бійцями залишився на позиціях, прикриваючи відступ власних підрозділів до другої лінії оборони [11, Арк. 44 – 46]. Близько 10-ї години ранку він був оточений. Командир з'єднання «Ясень» намагався допомогти «Сторчану» на передньому краю оборони, з надією перекинути із півночі окремі відділи «Докса», але й там натиск був надто великий і всі вільні резерви вже були задіяні в бою; натомість сподівання на резервну групу «Черника» («Гриць») не виправдались: в розпалі боїв «Ясень» так і не зміг його відшукати: «Мусив я погодитися із судьбою...». Група «Сторчана» протрималась аж до 14-ї години, весь підрозділ загинув разом зі своїм командиром, останні сторчанці, щоб не потрапити в полон, вчиняли самогубство [209, С. 41 – 42].

Водночас, на інших лініях оборони продовжувалися важкі бої. «Мамай» зумів контратакою відкинути противника від своїх становищ на південному заході, а виставлена заздалегідь чота «Ясеня» із засідки успішно вдарила в тил наступаючим на Гурби військам ВВ НКВС. Проте об 11-й годині дня 25 квітня ситуація в с. Гурби стала критичною, тому «Ясень» перекинув із північного заходу резервну сотню «Андрія», яка утримувала позиції до 18-ї години вечора, коли її витіснили звідти танки противника. Тут на допомогу командирю «Андрію» приходить останній резерв сил УПА – група командира «Черника»

(«Гриця») у складі підрозділів «Довбенка», «Бувалого» і «Балабана», які під вечір остаточно зупиняють просування ВВ НКВС на півдні [11, 44 – 46].

Розуміючи критичність свого становища, штаб сил УПА під командуванням В. Кука ще по полудню 25 квітня почав розробляти план недопущення цілковитого оточення із наступним розгромом військ Української повстанської армії в Гурбах. Присутні на нараді «Леміш», «Кропива», «Еней» та «Ясень» ухвалили, вочевидь, колегіальне рішення про організацію прориву із напівоточення з подальшим організованим відступом підрозділів УПА. Прорив мав відбутися трьома напрямками, де, за даним розвідки, були найменші скупчення військ противника. Для цього командування сформувало три ударні групи. Перша група попід річкою Понурою вийшла в Суразькі ліси. Дві інші йшли разом, потім розійшлися і знову зішлись в районі с. Буща, де їхня розвідка наткнулася на заставу противника. Так, як цивільні, польовий шпиталь та беззбройні й не навчені мобілізовані формували собою великий обоз (близько 50 возів), то було прийнято рішення відправити їх подалі в ліси і виходити самим. В ніч із 25 на 26 квітня 1944 р. дві інші групи УПА двома охоплюючими ударами підрозділів «Бувалого», «Балабана» відділів куреня «Сторчана» під командуванням сотника «Лютого», підрозділ куреня «Мамая», під командуванням командира «Міші», підрозділ Куреня «Докса» під командуванням «Ясеня» та відділи «Довбенка» нанесли удар по силах НКВС в с. Буща: знищили два танки противника і, швидко ліквідувавши передові підрозділи супротивника, прорвалися із оточення* [209, С. 42].

* В результаті боїв під Гурбами з 24 по 25 квітня 1944 р. за звітами повстанців загинуло до 80 осіб із бойових підрозділів: «...Наші втрати складають коло 80 осіб вбитими, 60 осіб припадає на відтинок Грабівець – та коло 40 ранених. Втрачено на відтинку Грабівці-Гурби 1 ППР-а, 6 кулеметів, 41 рушницю, 18 фінок» / ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66 – Арк. 105 – 111/. В. Кук у спогадах, записаних О. Гогунем, стверджує, що в ті дні полягло не більше 100 бійців УПА / АЦДВР, спогади В. Кука, записані О. Гогунем, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 10834/, натомість втрати у противника, за тими ж звітами і спогадами учасників українського визвольного руху, обраховуються в сотні солдатів та офіцерів: «Зведення штабу від 24 квітня: «Втрати ворога за день 24 квітня 1944 р. складають близько 600 осіб вбитими, головна кількість припадає на відтинок Грабівець – Гурби та коло 500 раненими. З одного тільки Грабівця було вивезено 37 фир (возів – авт.) ранених, що складає близько 200 осіб. Зброї не здобуто, виведено з ладу два танки» / ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66 – Арк. 105 – 111/. Паралельно, в таємному документі за підписом Народного комісара внутрішніх справ СРСР Берії Л., адресованому в Державний комітет оборони тов. Сталіну Й., тов. Молотову В. і в Генштаб Червоної армії, тов. Антонову А. від 3 травня 1944 р. доповідається, що в період з 21 по 27 квітня 1944 р. (якраз в період боєзіпнень на Крем'янеччині і бою під Гурбами) була проведена операція радянських сил безпеки і ЧА з ліквідації підрозділів УПА в Кременецьких лісах, які стали «местом наибольшего сосредоточения бандитов и новой основной базой тожной группы УПА» / ДАРФ. – Ф. 9401. – Оп.2. – Спр. 65. – Арк.8. Засвідчена копія. Машинопис ОУН і УПА в 1944 році: Документи. В 2 ч. Ч. 1. Частина 1. Упор. О. Велесова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Серпійчук. Відповідальний ред. С. Кульчицький Інститут історії України НАН України Київ 2009. – С. 182 / За цим документом впливає таке: «Наші втрати при проведенні операції: вбитими – 11, ранених – 16 осіб» / ДАРФ. – Ф. 9401. – Оп.2. – Спр. 65. – Арк.8. Засвідчена копія. Машинопис. ... – С. 182. / Окремим абзацом зазначено, що: «В проведенні операції з

Безперечно, бої в районі с. Гурби стали одним із кульмінаційних моментів військової складової боротьби українського визвольного руху. І роль В. Кука, була однією із найбільш вирішальних у перебігу цього наймасштабнішого боєвого зіткнення УПА і ВВ НКВС. Для нашого дослідження важливо встановити роль В. Кука – «Леміша» в боях у Кременецьких лісах загалом та під Гурбами зокрема.

В. Кук неодноразово в своїх спогадах та мемуарах вказував, що саме він командував силами УПА в тих знакових боях весною 1944 р. на півдні Волині [32], проте окрім констатації факту своєї участі як головного командира з'єднань УПА, Василь Степанович, в основному, не наводить більш докладної інформації про перебіг зіткнень, окрім загальноновідомих фактів. У 2006 р. В. Кук планував розкрити таємниці боїв УПА з ВВ НКВС 21 – 25 квітня 1944 р. у районі Гурб: «Про бій під Гурбами мушу сам написати книжку, основану на документах (підкр. – авт.), але за станом здоров'я зараз я це зробити не можу. Боями на Гурбах керував я разом зі штабом УПА-«Південь», який очолював командир «Кропива» (В. Процюк – авт). Командири УПА «Еней» (П. Олійник – авт.) і «Лихо» (О. Поліщук – авт.) в гурбенських боях проявили себе справжніми лицарями, талановитими і рішучими командирами» [151, С. 47].

Водночас у безпосередніх військових звітах про бої в Кременецький лісах В. Кук майже не фігурує: «В битві біля Гурбів брали участь війська з групи «Богун» під командуванням командира Р. («Романа» – П. Олійник – «Еней») і з групи «Холодний Яр» під командуванням командира Я. (М. Свистун – «Ясень»)... Під час бою під «Гурбами» військами обох груп командував ком. Р.

оточення, розгрому і знищенні банд в Кременецьких лісах в складі частин військ НКВС брало участь 15 легких танків... З боку бандитів застосовувались міномети, кулемети, і ручна зброя. Загалом, з 21 по 27 квітня відбулось 26 бойових зіткнення, в результаті яких убито бандитів 2 018 (дві тисячі вісімнадцять (!) – авт.), захоплено живими 1 750»/ДАРФ. – Ф. 9401. – Оп. 2. – Спр. 65. – Арк. 8. Засвідчена копія. Машинопис. ... – С. 182 [80]. На нашу думку, обидві цифри є не точними, оскільки командири УПА не могли точно підрахувати число загинувших серед своїх противників (зважаючи, що підрозділи УПА вели оборонні бої і швидко покинули територію), а лише розраховували приблизну кількість за звітами розвідки по кількості возів із пораненими та вбитими. Водночас так само і з боку радянської сторони не було особливих труднощів у заменшуванні власних втрат і перевищуванні загального числа загинувших із протилежного боку, оскільки цитований нами звіт відсилався в Москву, а заменшення числа власних втрат, на нашу думку, можна було б приписати до втрат на німецько-радянському фронті, який на той час пролягав відносно не далеко. Очевидно, на разі, ми можемо говорити лише про приблизні втрати з обох сторін, зараховуючи до загинувших, поранених полонених з боку УПА беззбройних мобілізованих юнаків (1000 – 1500 осіб), також польовий шпиталь УПА, який був знищений ВВ НКВС, та загинувших цивільних. Із іншого боку, інтенсивність і тривалість боїв та загальна масштабність бойових зіткнень у Гурбах (із використанням тактики контрнаступу, піхотного наступу, кавалерійські атаки, застосування з обох боків мінометного й артилерійського озброєння, різних типів і видів стрілецької зброї, в тому числі й важких станкових кулеметів, протитанкових рушниць та залучення танків авіації ВВ НКВС) доводять нам, що можливі втрати поранених різного ступеня тяжкості та загинувших з обох сторін обрховуються сотнями.

(«Роман» – авт.). Шефом штабів обох груп («Холодний Яр» і «Богун» – авт.) на час бою був ком. Г. («Гриць» – Д. Казван – авт.) Оперативним командиром був Я. («Ясень») [11, Арк. 105 – 111]. Проте точно встановлено в записках М. Свистуна – «Ясеня», що В. Кук був під час боїв у Гурбах в головному штабі, оскільки в середині дня, 25 квітня, саме командири «Леміш»*, «Ясень» «Кропива» та «Роман» проводили нараду стосовно подальших бойових дій своїх напівоточених з'єднань у Гурбах [11, Арк. 44 – 46].

Серед присутніх найвищий статус в ієрархії підпілля та в структурі УПА був у В. Кука – «Леміша». Він одночасно обіймав посади оргреферента Головного Проводу ОУН(б), Крайового Провідника Організації на ОСУЗ і ПівдСУЗ, командира оперативного командування УПА-«Південь». Посади і становище давали В. Куку в тій ситуації право блокувати чи ухвалювати будь-яке рішення військового штабу під Гурбами. Він міг знімати і призначати командирів, переформатовувати підрозділи, брати керівництво ними в бою безпосередньо і ухвалювати будь-які кадрові чи оперативно-тактичні рішення. Втім, характерною рисою В. Кука були його високі управлінські й командирські вміння та великий організаційний досвід. Ще працюючи головою підпілля ОУН на сході, він знав, що для успішного виконання покладених на окремі структури Організації завдань слід досягти їхньої самодостатності в роботі. Тому В. Кук завжди мінімально втручався в діяльність підєглих, уникаючи практики «ручного» керівництва.

Подібних принципів і методів управління В. Кук дотримувався і в якості військового командира: він делегував максимальні повноваження підлеглим старшинам УПА, надаючи їм управлінський простір для якнайуспішнішого командування своїми підрозділами, адже ніхто не знає якості своїх бійців краще, ніж окремі ройові, чотові, сотники, курінні чи командири з'єднань, які, зазвичай, проходили бойовий шлях разом зі своїми відділами ще з часу їхнього формування.

* В. Кук мав добре орієнтуватися в лісах поблизу Гурб, оскільки весною 1944 р. він зустрічався з У. Крюченко у с. Майдані в Гурбенських лісах.

Загалом, історія з боєм під Гурбами у квітні 1944 р. проявила командирські таланти й лідерські якості В. Кука. Наприклад, він міг наказати підрозділам УПА до кінця тримати свої позиції й битись до останнього бійця, вплутуватися в командування боєм, одноосібно приймати тактичні рішення тощо. Натомість, як відповідальний командир, В. Кук вирішив на оперативному рівні покластися на більш досвідчених у військовій сфері курінних, сотників і чотових.

Водночас він не міг порушувати вже цитовану нами вище тактичну інструкцію ГВШ і ГК УПА від 24 грудня 1943 р. про максимальне уникнення «лобових зіткнень» із переважаючими силами противника й наказами берегти, насамперед, особовий склад бойових відділів і військове спорядження. Тому, в цій ситуації, В. Кук діяв у відповідності до наказів та інструкцій вищого командування й, очевидно, саме його позиція (або не заперечення) про прорив і вихід підрозділів УПА з-під Гурб на більш безпечний оперативний простір зіграла ключову роль у збереженні основних військових сил українського визвольного руху в Крем'янецьких лісах на той час.

Після боїв на півдні Волині вище військове командування УПА і верховне керівництво ОУН(б) й надалі вперто намагалися пробитися із своїми військовими відділами на схід. У перших числах травня 1944 р. В. Кук разом із командирами з'єднань проводять переформатування військових сил у регіоні: Група «Богун» оперативного командування УПА-«Північ» під командуванням П. Олійника – «Енея» реорганізувалася в з'єднання під новим криптонімом «Донбас» і отримала новий наказ прориватися на Полісся для злучення із тамтешніми частинами УПА під командуванням І. Литвинчука – «Дубового»; з'єднання куренів «Холодний Яр» оперативного командування УПА-«Південь» під командуванням М. Свистуна – «Ясеня» за цим ж планом мали прорватися через тодішню Кам'янець – Подільську область у Вінницьку і Київську області, де під час рейдів розгалужитися на мобільні підрозділи й далі заглиблюватися на територію України [209, С. 40].

Однак з кінця весни до літа 1944 р. з'єднання УПА «Донбас» і «Холодний Яр» продовжували тяжкі й виснажливі бої із ВВ НКВС, червоними партизанами та іншими радянськими силовими органами, які переслідували їх на всіх напрямках і маршрутах. Зазнавши великих втрат, на осінь 1944 р. ці з'єднання втратили початкову боєздатність [209].

У політичній площині в першій половині 1944 р. в діяльності українського визвольного руху відбулась подія яка за своєю значимістю не менш важлива ніж бій під Гурбами у військовій сфері. Мова йде про суттєве політичне переформатування принципів боротьби ОУН, яке втілювалося у формуванні Української Головної Визвольної Ради на Галичині, що в той час перебувала в німецькій зоні окупації із паралельним створенням Народно-визвольної революційної організації в тилу фронту Червоної армії на Волині. Майже одночасне формування двох схожих за своїм покликанням демократизованих структур є свідченням того, що процес деякої лібералізації ОУН відбувався паралельно на Галичині і Волині.

Як вже було зазначено, на середину 1944 р. німецько-радянський фронт розсік територію західноукраїнських земель на дві частини. Значні сили УПА-«Південь» і УПА-«Північ», а також частина мережі ОУН опинились на землях, які повернулися під контроль радянської влади, котра й надалі застосовувала всі наявні сили для швидкого придушення активності українського визвольного руху. У цій складній ситуації для керівництва визвольною боротьбою на землях зайнятих Червоною армією залишалось лише 2 представники Головного Проводу ОУН – В. Кук – «Леміш» і Я. Бусел – «Галина», які до того ж втратили постійний зв'язок із Проводом і впродовж майже семи місяців (з початку лютого по початок серпня 1944 р.) керували ОУН і командували вцілілими підрозділами УПА без прямих погоджень із Проводом [1, Арк. 245].

Втративши координацію із керівництвом, В. Кук і Я. Бусел, за наполяганням свого соратника, кандидата в члени Проводу М. Степаняка – «Сергія», ухвалили рішення про створення структури, яка мала б у подальшому

замінити ОУН. Головний мотив такого кроку полягав у тому, що великі з'єднання УПА на Волині і Поліссі на початок літа 1944 р. зазнали важких втрат і здебільшого були розсіяні ВВ НКВС. Не набагато кращою була ситуація й у мережі ОУН. Тому український визвольний рух гостро потребував розширення своєї соціальної бази за рахунок людей, які загалом прихильно ставилися до ідеї української державності, проте не поділяли методів боротьби й ідейних засад українського націоналізму. Відтак, у середовищі лідерів ОУН на ПЗУЗ та ОСУЗ зародилася думка реорганізувати ОУН на більш ліберальних й ширших ідеологічних постулатах, давши новій структурі назву Народно-визвольна революційна організація.

Нова структура мала бути позбавлена притаманного ОУН авторитаризму й, загалом, стати модерною політичною платформою, яка б об'єднала всі проукраїнські сили довкола ідеї боротьби за самостійність України. У пояснювальній записці ініціаторів створення НВРО для Проводу зазначалось таке: «Після тривалих дискусій «Сергія» (М. Степаняка – авт.) щодо доцільності негайного формування нової політичної організації шляхом відкинення націоналістично-фашистської ідеології ОУН, проведення повної критики політики ОУН і її помилок, відкинення оунівських організаційних принципів фюрерства й прийняття системи колегіального вирішування, залучування до роботи нових людей і підтягання їх на найвищі пости в організації... Щодо УПА, то її розпуск мав наступити щойно після закладення основ нової організації...» [1, Арк. 246 – 247].

Для оформлення НВРО В. Кук, який володів відповідними каналами зв'язку, скликав на 17 – 18 липня 1944 р. нараду, яка пройшла в бушансько-дерманських лісах. У нараді взяли участь: «Леміш» (В. Кук), «Галина» (Я. Бусел), «Сергій» (М. Степаняк), «Середа» (особа не встановлена), «Ясен» (М. Свистун), «Максим» (Р. Кравчук?), «Верещака» (Ф. Воробець), «Еней» (П. Олійник), «Верас» (особа не встановлена), «Чавун» (Р. Чайківський) та інші. Нарада тривала 2 дні, в перший день головував «Леміш», на другий – «Галина». За результатами наради було ухвалено одностайне рішення про утворення

НВРО, а остаточну резолюцію оформили В. Кук, Я. Бусел та М. Степаняк, власне вони й розробляли основні документи новоствореної організації. Так Я. Бусел, за підтримки М. Степаняка, склав проект Статуту НВРО, а його затвердження мав погодити В. Кук. Останній і став фактичним керівником НВРО та сформував керівний апарат організації. За задумом творців НВРО ОУН мала припинити своє існування після виходу на зв'язок із керівництвом Організації, що перебувало в Галичині [1, Арк. 248].

Однак Р. Шухевич та інші члени Проводу ОУН, які якраз у 11 – 15 липня 1944 р. створили подібну на НВРО УГВР відкинули ідею створення дублюючої структури на Волині, яка ще й не виступала політичним доповненням ОУН, а мала її цілком замінити. Більше того, Р. Шухевич сприйняв інформацію про створення НВРО як спробу розколу ОУН й всього українського визвольного руху. З цієї причини він, щойно німецько-радянський фронт покотився далі на захід, викликав у листопаді 1944 р. В. Кука та інших організаторів НВРО. На переговорах Р. Шухевич зажадав від В. Кука та Я. Бусела відмовитись від НВРО і здати всі її наявні статутні й організаційні документи для подальшого аналізу. В. Кук, який не мав на меті розколоти ОУН, погодився пожертвувати НВРО на користь УГВР. Таким чином, НВРО стала, за слушним зауваженням В. Кука, «мертвонародженою дитиною» [1, Арк. 248 – 251].

Водночас, вкрай цікавими є положення, що декларувала НВРО й ідейно-політична база на якій вона формувалась. Так, проголошуючи ідейні засади антиімперіалізму, за своїм статутом, НВРО залишалась бойовою організацією, яка на практиці продовжувала боротьбу ОУН, застосовуючи й надалі її методи: «НВРО є керівною політичною організацією всіх антиімперіалістичних сил України. НВРО очолює, керує і здійснює народно-визвольну боротьбу, як політичного, так і військово-збройного характеру» [1, Арк. 236].

Головною відмінністю НВРО від попередньої моделі функціонування ОУН(б) були її чітко визначені демократичні принципи і засади побудови. Так, Народно-визвольна революційна організація мала стояти на позиціях «внутрішньої організаційної демократії, яка запевняє єдність рішень... 17

пункт: Виходячи з засади, що визволення народу і побудова народної держави – це спільна справа з засади всіх громадян цілого народу, вислід (наслідок – авт.) його праці і боротьби, НВРО в побудові своїй відкидає нездорові засади особистої диктатури / так типу сталінсько-більшовицького, як типу гітлерівсько-фюрерського чи інших їм подібних, як наскрізь загниваючі засади капіталістичної буржуазної демократії (підкреслено – авт.)» [1, Арк. 239]. Ми не дарма підкреслили останні рядки процитованого документа, оскільки із нього випливає, що теоретики створення НВРО не приймали демократію капіталістичних держав (очевидно під «капіталістичними буржуазними демократіями» автори Статуту НВРО мають на увазі саме політичні моделі США та інших західних держав), ставлячи їхні політичні організації в один ряд із нацизмом і більшовизмом.

Теоретики нових засад НВРО, відкидаючи «буржуазну демократію», пропонували принципи «революційної демократії», суть якої полягала в тому, що, інтегруючи певні елементи демократизму (ділова критика керівництва, право на «творчу думку членства» та ін.), в основному зберігались авторитарні риси керівництва й управління структурою. Наприклад, члени НВРО не мали права входити до інших політичних партій чи груп, заборонялось в середині нової організації створювати окремі групи, фракції, всі рішення керівництва були обов'язковими для виконання, впровадження суворої дисципліни як для рядового членства, прихильників, так і керівників. Додатково визначались дисциплінарні покарання, де поряд із різним санкціями (доганами, відставками й переведенням на менш відповідальну роботу), вводилось «виконання спеціальних карних завдань», а виключення із членів організації могло тягти до передачі справи такої особи на розгляд у «Револьюційний Трибунал» [1, Арк. 239 – 240].

Таким чином, історія створення НВРО є ще одним прикладом політичної думки В. Кука і його візій подальшого розвитку діяльності українського визвольного руху.

У кінці 1944 р. В. Кук переходить із Волині на територію Галичини, у Львівську область, де конспіративно мешкає у селі Валуйки Олеського району. Тут він перебував у двох будинках місцевих мешканців: в одному працював, в другому – переховувався. Властиво, як досвідчений підпільник, В. Кук намагався не затримуватися довго на одному місці і кілька разів на місяць змінював місце проживання [6].

Остаточне встановлення радянської влади внесло суттєві корективи у конспіративну тактику В. Кука. Віднині він вже не ризикував зупинятися лише у приватних сільських будинках, віддаючи все більшу перевагу криївкам місцевих підпільників. Так, у 1945 р. «Леміш» переходить із Львівщини на Тернопільщину, де у Підгаєцькому районі, добре відомому йому ще з часів підпільної боротьби кінця 1930-х рр., переховується у криївках поблизу с. Волощина* інколи приходить додому до місцевого члена ОУН під псевдом «Стир» (у цьому селі була низка криївок, які змінював В. Кук, одна з них у розпорядженні місцевого підпільника ОУН і бійця охорони В. Кука в 1945 – 1946 рр. – О. Осадци – «Ас», «Аз» [50, С. 631, 573]) [6].

Практично від 1945 до 1946 р. В. Кук переховується в Підгаєцькому районі у межах с. Волощина і Литвинів, інколи здійснюючи короткотермінові від'їзди з організаційних питань. Зиму із 1946 р. на 1947 р. він, як в.о. керівника Крайового проводу ОУН «Поділля» і оргреферент Головного Проводу ОУН перебув у хаті ветерана УСС в селі Мужилів Підгаєцького району [6].

У перші роки після закінчення Другої світової війни сили УПА і підпілля ОУН продовжували нести важкі втрати. Для того, щоб убезпечити своїх людей від полону і знищень, керівництво українського визвольного руху на початку 1946 р. почало проводити реорганізацію своїх структур. Основна ідея підпілля полягала в тому, щоб пристосувати мережу ОУН до умов довготривалої окупації. Для цього Організація стала гнучкішою, надаючи більше прав і повноважень окружним, надрайонним та районним ланкам з метою їхньої автономізації та діяльності в умовах втрат каналів зв'язку. Так, було створено

* Нині с. Волощина адміністративно належить до Бережанського району Тернопільської області.

Крайові проводи ОУН: «Карпатський» (Станіславська, Закарпатська частково Дрогобицька області і Буковина), «Поділля» (Тернопільська, Кам'янець-Подільська, Вінницька області), Львівський крайовий провід (Львівська і частково Дрогобицька і Станіславська області) [6].

На весну 1947 р. В. Кук знову повертається у Львівську область. Для убезпечення від радянських органів держбезпеки він обирає лісовий масив у районі села Пеняки (Бродівського району Львівської області), де разом із соратниками, зокрема «Юрком»*, «Дубом» (В. Палцат [131]), «Вишневим» (М. Дубно [50, С. 637]), «Байдою» (В. Порплиця) та іншими переховується у криївках на цій місцевості аж до осені 1949 р. [50, С. 631].

Обережний підпільник, В. Кук педантично дотримувався правил конспірацій і, за найменшої підозри чи небезпеки, змінював місця переховування й зустрічей. Тому нехтування правилами конспіративної безпеки з боку Голови Проводу ОУН спричиняло напруження у відносинах між Р. Шухевичем та В. Куком. Як заступник, В. Кук вважав, що Р. Шухевич недостатньо звертає увагу на методи конспірації, адже той неодноразово їх порушував. Наприклад, Р. Шухевич двічі від'їздив на лікування й оздоровлення до Одеси у 1948 р. і в 1949 р. Також Голова Проводу під час війни ходив до театрів і опери у Львові. [6].

До того ж, В. Кук намагався самотужки вирішувати нагальні справи на вірених йому напрямках роботи в ОУН, не вважаючи за потрібне радитись чи отримувати санкцій від Голови Проводу. Це додатково загострювало стосунки між Р. Шухевичем та В. Куком. Про це свідчить на своєму допити зв'язкова Голови Проводу К. Зарицька: «Леміш» не хоче і не вміє працювати з ним, завжди індивідуально вирішує всі питання, він як організаційний референт Головного проводу ОУН і керівник оунівського підпілля на Волині, Подільському краї і на Сході, завжди ретельно оберігав свої організаційні зв'язки на цій території і при розв'язанні тих чи інших питань уникав радитись

* Особа не встановлена.

з Р. Шухевичем і навіть усував його від участі у керівництві ОУН на цих областях» [186].

Загалом, на посаді заступника Голови Проводу ОУН В. Кук систематично проводить наради із керівниками крайових осередків Організації, зокрема, в середині 1948 р. і взимку із 1948 р. на 1949 р., на Великдень 1949 р. він зустрічається з І. Литвинчуком «Дубовим» та іншими керівниками підпілля [94, С. 265, 275, 305].

Часті переходи і від'їзди на зустрічі та постійна загроза з боку радянських служб безпеки змусили В. Кука переховувати дружину окремо в більш безпечних місцях. Спочатку У. Крюченко проживала на нелегальному становищі в будинках прихильників та залучених осіб українського визвольного руху. Так, до 1947 р. її прихистком був будинок М. Кармелюка в селі Старе Місто, сучасного Підгаєцького району Тернопільської області. Від 1947 р. вона була направлена на Тростянецькі хутори Золочівського району в хату громадянки під підпільним псевдом «Комса». Взимку з 1947 на 1948 рік У. Крюченко перейшла на укриття в с. Фольфарки, що неподалік Золочева, де під фіктивними документами була підселена до самотньої жінки. У 1949 р. У. Крюченко повернулася в Тростянецькі хутори, де її виявили і арештували органи МДБ [50].

В 1949 р. В. Кук перебирається в ліси Бережанського району Тернопільської області. Зиму із 1949 р. на 1950 р. він перебув у криївці, що була збудована в домі бездітної польської сім'ї на хуторі неподалік села Лісники Бережанського району Тернопільської області [6].

У цей час В. Кук формує низку власних ідей з концептуальних питань. Так, свої роздуми стосовно аграрного питання В. Кук наводить у листуванні за листопад 1949 р. із крайовим провідником Львівського Краю О. Дяківим – «Горновим» (у листі він зазначений під псевдом «Наум»). Дискусія між «Горновим» і «Лемішем» йде на тему володіння землею. Зі змісту одного із листів видно, що О. Дяків закидає В. Куку ліві ухили, які, на думку «Наума», проявляються в його позиції щодо земельної власності. Натомість «Леміш»

намагався спростувати ці підозри через більш ширше тлумачення власної позиції. В одному зі своїх листів, який зберігся до наших днів, В. Кук зазначає, що О. Дяків, не вірно зрозумів його бачення стосовно «мобілізаційного моменту приватної власності на землю» для селян східних регіонів України. «Я лише писав, що приватна власність на землю не є мобілізаційним закликem на східно-українських землях, а не власність загалом (підкреслення – в перекладеному з української на російську мову документі МДБ – авт.)» [2, Арк. 71]. Продовжуючи, В. Кук зазначає, що власність завжди була, є і буде актуальним гаслом – та лише в різний час й на різні види власності [2, Арк. 71].

Проте більш цікаві роздуми В. Кука наводять наприкінці цього листа. В них «Леміш» обстоює думку про націоналізований характер власності на землю, на якій селяни за вибором могли будувати приватне господарство або об'єднуватися в добровільні сільськогосподарські кооперативи чи союзи, навіть на зразок більшовицьких колгоспів [2, Арк. 73]. «Різниця між нами (В. Куком і О. Дяковим – авт.) в тому, що ви за приватну власність [...] на землю, а я за націоналізовану власність на землю (підкр. в тексті док.)... Тому я дуже хотів би чути всі Ваші аргументи на доцільність роздачі у власність, або трудову власність української землі селянам» [2, Арк. 72].

Позиція В. Кука зводилася до ідеї, що єдиним власником землі буде УССД і український народ. «Я безперечно буду захищати націоналізацію землі, тобто, що земля є власністю українського народу і кожний, хто хоче працювати на землі отримає її /землю/ в безкоштовне й вічне володіння й користування нею без права розпоряджатися землею /купувати, дарувати, заповідати її/» [2, Арк. 73]. Власні твердження В. Кука обґрунтовує рішенням Другого Великого Збору ОУН 1941 р., який проголосив єдиним власником землі «український народ та його держава» [2, Арк. 74]. Щоправда ця постанова точно не уточнювала, який саме характер володіння на землю буде у майбутній українській державі.

Не менш своєрідними були думки В. Кука й стосовно демократії. Тут його позиція не розходила із думками О. Дякова. «Леміш» мав певну

прихильність до теорії демократії, але й розумів, що у випадку відсутності демократичних інституцій та стабільного державного ладу в Україні демократія може призвести до анархії й краху молодої держави. Для В. Кука найбільш негативним прикладом демократичних форм управління була ситуація за кордоном, коли авторитарна ОУН(б) почала з 1944 р. процес демократизації, що вже через кілька років (в 1946 р.) призвело до фактичного розколу ОУН(б) в еміграції на ЗЧ ОУН і ЗП УГВР: «Придивляючись до «демократії», яка існує в нас за кордоном /тільки із друкованих матеріалів/, порядна людина може бути проти будь-якої демократії» [2, Арк. 74].

Водночас керівник національного підпілля в Україні розумів, що врешті-решт Україна має розвиватися в демократичному напрямку, проте ця демократія не має означати певну вседозволеність і анархію. В. Кук відстоював ідею, що в процесі розбудови держави (вже після її створення, в період військово-політичної стабільності) слід створити власну «українську демократію», яка б унеможливлювала анархістські тенденції [2, Арк. 75].

Однак у час збройного повстання і період створення держави, на думку В. Кука, треба мати сильну авторитарну владу, «для якої найважливішим будуть не «святі» принципи демократії, а побудова держави, не дивлячись на те чи будуть наші заходи для досягнення мети демократичними або недемократичними» [2, Арк. 75]. Таким чином, для В. Кука були важливі не так теоретичні політичні моделі майбутнього державного устрою, як практичні результати.

Загалом, В. Кук був переконаний, що всі заходи українського визвольного руху в період збройного повстання будуть мати мало спільного із демократією західного зразка, оскільки в боротьбі із більшовиками демократичні поняття не матимуть жодного сенсу [2, Арк. 75].

Позиція В. Кука стосовно демократії прямо вплинула на його позицію щодо розбіжностей в середовищі української еміграції. Оскільки він вважав, що джерелом конфлікту між ЗЧ ОУН і УГВР став сам факт існування УГВР, оскільки ЗП УГВР, як представництво задекларованого надпартійного органу,

поставило себе вище самої ОУН і вважали за необхідність давати ОУН власні розпорядження. З точки зору «Леміша», який відстоював позицію першості ОУН у справі боротьби за незалежність України і дотримувався думки, що український визвольний рух має керуватися не багатопартійною демократичною структурою, а з єдиного, керівного центру ОУН, який би не сковувався факторами багатопартійності й демократії. Тому й закономірно, що В. Кук, із обережністю з інституційної точки зору, підтримав ЗЧ ОУН, водночас не розриваючи контакти із УГВР [2, Арк. 76 – 78].

Власиво, В. Кук прагнув інституційного унормування стосунків у системі українського визвольного руху між його керівними структурами по лінії УПА – ОУН – УГВР. Позаяк роль УГВР не була ще на початок 1950-х рр. остаточно виписана та визначена, то «Леміш» вказував на те, що така плутанина з місцем і завданнями перетворює її для багатьох учасників визвольного руху на «неокреслену інституцію». Ще більшого нерозуміння В. Кука стосовно УГВР додавала ситуацію зі створенням додаткових дублюючих структур в системі УГВР: «Крім УГВР та її секретаріату /уряду/ ще створилась УНРада і її в. о /уряду/. Обидві інстанції із однаковими цілями і в обох цих інституціях ОУН має своїх представників-членів. Знайти в цьому хоч якусь логіку я так і не можу, це справді «по-українськи» [2, Арк. 80].

Загалом, В. Кук підсумував своє ставлення до конфлікту в середовищі учасників визвольного руху української еміграції на Заході кількома достатньо різкими фразами. Вважаємо за доцільне навести їх повністю, оскільки вони, на нашу думку, чітко ілюструють бачення керівника підпілля ОУН в Україні проблем закордонних чвар: «Читав емігрантську пресу, в мене таке враження, що я живу не в 1949 р., а десь в 1930 р. в якомусь провінційному відсталому галицькому містечку... Невеселий вид являє собою наша еміграція й краще загинути десь на Землях в боротьбі, чим жити в еміграції їхнім «повнокровним» життям» [2, Арк. 81].

Таким чином, з 1944 р. по 1950 р. В. Кук, обіймаючи одночасно посади організаційного референта та заступника Голови Проводу ОУН, продовжував

відігравати одну із ключових ролей в діяльності українського визвольного руху. В цей час УПА і ОУН продовжували нести колосальні втрати. Через загибель керівників на місцях окремі Краї Організації залишались без керівництва, тому В. Куку доводилось самому переймати управління над ними. Ще більшим випробуванням для нього стануть наступні роки, коли йому довелося очолити всю боротьбу українських націоналістів.

4.2. Діяльність В. Кука на чолі збройного підпілля ОУН та ГК УПА (1950 – 1954 рр.)

Весною 1950 р. В. Кук переховувався в лісах Бережанського району Тернопільської області, а на літо цього ж року він перейшов у Пеняцькі ліси Львівської області. В перший місяць весни український визвольний рух зазнав серйозного удару – 5 березня 1950 р. загинув Голова Проводу ОУН Р. Шухевич. Через три місяці, 8 червня 1950 р., відбулася конференція керівного складу українського визвольного руху. Одним із найголовніших питань порядку денного було обрання наступника загиблого Головного командира УПА, провідника ОУН в Україні і Голови секретаріату УГВР. Спочатку на ці посади був висунутий крайовий провідник ОУН на ЗУЗ Р. Кравчук – «Степовий», однак він відмовився. Тоді ж конференція проголосувала за другу кандидатуру – члена Головного Проводу ОУН В. Кука, який від цього часу фактично став керівником всього українського визвольного руху в Україні. Першим заступником В. Кука було обрано Р. Кравчука, до центральних керівних органів підпілля увійшли також О. Дяків – «Горновий», П. Федун – «Полтава», В. Галаса – «Орлан» [193, С. 536].

В кінці 1950 р. В. Кук прийшов зимувати у Збаразький район Тернопільської області, де мешкав у криївці на полі біля села Курники. Провізію та оперативну інформацію йому забезпечували місцеві клітини ОУН. Так, в цей час, через керівника Тернопільського окружного проводу ОУН І. Комара – «Олеся» (І. Червака?), він ходив додому до одного із мешканців названого села, де зустрічався із зв'язковими. Влітку 1951 р. В. Кук

передислоковується у с. Гарбузів Заложцівського району Тернопільської області, звідти йде в знайомі йому Пеняцькі ліси, де переховується все літо 1951 р., а на зиму повертається у с. Курники. У Курниках В. Кук перебував до початку весни 1952 р., звідки знову повертається в Пеняцькі ліси і там надалі переховується в криївці кур'єра Головного Проводу ОУН М. Дубного – «Вишневого», майже до часу виявлення цього схову органами МДБ [6].

Обійнявши посаду керівника українського визвольного руху в Україні, В. Кук поставив перед собою амбітне завдання за будь-яких умов зберегти організоване підпілля ОУН в тоталітарному СРСР. Із Інструкції, які «Леміш» у жовтні 1950 р. надав заступнику провідника ОУН на ПЗУЗ І. Литвинчуку – «Дубовому», ми бачимо його стратегічні цілі на діяльність українських націоналістів в умовах радянської влади. Зокрема, вкрай важлива оцінка, яку він надає в своїй інструкції про суспільно-політичній ситуації у регіоні на той час [4].

Так, в цій інструкції В. Кук зазначає, що основне завдання радянської влади полягає у знищенні бази українського визвольного руху в УРСР, що проявляється в: 1) масових виселеннях населення, репресіях й впровадженні колективізації; 2) позбавленні Організації українських націоналістів матеріальної бази через колгоспну систему та знищення засекречених складів ОУН; 3) посиленні боротьби радянської влади із ОУН методами облав, залучення оперативних груп МДБ, військових гарнізонів, дільничих міліції, інфільтрації агентурою місцевого населення; 4) розповсюдженні радянською пропагандою негативної інформації стосовно ідеї української незалежності, що призводило до загального спаду надії на зміну діючого режиму; 5) попри розчарування серед народу, на переконання В. Кука, більшовицький актив в суспільстві є незначним, вся робота, виконувалась під тиском і примусом радянської влади; 6) разом з тим, ОУН має підтримку лише в частині українського народу, інші – морально подавлені й залякані терором; 7) російська шовіністична політика, як писав В. Кук, що впроваджувалась радянським режимом на СУЗ, сприяла росту національної й революційної свідомості серед українців на центральних

українських землях, що створювало можливості для відновлення структури ОУН на сході України [4, Арк. 319 – 320].

Як бачимо, з цієї інструкції випливає, що В. Кук, для виконання головного завдання щодо збереження підпілля ОУН, у жовтні 1950 р. планував не просто зберегти структури Організації, законспіровуючи їх, а продовжував будувати плани із активного залучення нових членів та розбудови нелегальної мережі ОУН на території Великої України.

Важливо, що керівник ОУН в Україні намагався критично оцінювати очолюване ним підпілля. У цьому ж документі подається й оцінка власних сил, зокрема, зазначалося, що морально-ідейний рівень членів визвольного руху значно впав, а безперспективність боротьби знижувала волю й віру в свої сили. Додатково великі втрати і малий приріст кадрів суттєво впливали на мережу ОУН через звуження обсягів роботи і території діяльності (немає ким замінити загиблих й захоплених у полон підпільників, що призводить до організаційного обезлюднення цілих районів). Водночас приріст підпільних кадрів потребував систематичного й професійного вишколу, серйозної організаційної освіти: «Цінність новачків залежить від доброї виховної роботи» [4, Арк. 322], що порушувало нове питання із проблемою необхідних вчителів та інструкторів, яких теж гостро бракувало. Все це в комплексі призводило, за словами В. Кука, до «примітивного політичного рівня» низових кадрів, очевидно, як серед новобранців, так і поміж старших підпільників на місцях [4, Арк. 322 – 323].

Завдання, які ставив «Леміш» перед структурами ОУН, зводилися до такого: «1. Укріпити віру в народі й серед кадрів в УССД, у власні сили й в необхідності визвольної боротьби... 2. Підняти національно-політичну свідомість в народі такою, щоб скрізь в Україні були люди з державним мисленням... 3. Будь-якою ціною зберегти Організацію. (підкр. – авт.): а) збереження кадрів; б) поповнення» [4, Арк. 322]. В. Кук розглядав збереження ОУН в Україні своїм стратегічним завданням, не дивлячись на зовнішньо-політичні обставини, адже, як пише в наказі керівник Проводу ОУН у Воюючій Україні: «Наше звільнення і побудова держави цілком залежить від

існування Організації на Українських землях» [4, Арк. 322]. Нові поповнення мали відбуватися на основі молодшого покоління, для цього кожний діючий член ОУН мав виховати й «організаційно оформити» двох нових членів [4, Арк. 324].

Для досягнення своєї мети досвідчений конспіратор В. Кук віддавав тактичні розпорядження, які коригували характер діяльності ОУН в Україні. Відтепер українські націоналісти відмовлялися від застосування методів терору й масштабної силової протидії радянському режиму на користь ідейно-просвітницькій роботі й контрпропаганді: «Тактика 1. Ідейно-політичний характер визвольної боротьби, що базується не на насиллі, не на тероризмі. Теракти лише політичного характеру (тобто мова йде про точкові ліквідації яскравих представників радянського режиму – авт.)» [4, Арк. 323]. Убезпечення кадрових сил ОУН від знищення В. Кук вбачав у строгій конспірації у всіх справах: побуті, квартируванні, виходах на контакти, акціях, під час заготівлі харчів й магазинування припасів. Окремо він наголошував на особливій конспірації сил та можливостей підпільників Організації, що полягало в убезпеченні всієї документації: звітність, листи, будь-які записи, протоколи, розмови тощо [4, Арк. 323].

Для того, щоб противник не зміг виявляти членів підпілля ОУН на конкретній території, В. Кук категорично заборонив учасникам визвольного руху без потреби демонструвати свої сили на місцях. Тобто, відтепер, у випадку здійснення акції (бойового чи пропагандистського характеру) підпільники мали перейти в більш віддалений від свого базування район, щоб не підставляти себе й місцеву мережу під удар радянських спецорганів [4, Арк. 323].

Водночас, відхід від бойових зіткнень не означав згортання організаційної роботи. Навпаки, віднині основна енергія підпілля ОУН мала спрямовуватися на розбудову конспіративної мережі українського визвольного руху: «4. Будувати фактичну силу (організованих членів), мати скрізь свої кадри. Всім дати конкретні завдання на великий проміжок часу й на випадок

війни (підкр. – авт., мається на увазі війни СРСР із блоком західних держав)» [4, Арк. 323 – 324].

Паралельно В. Кук визначив тактику ОУН із ідеологічно-інформаційної війни та розповсюдження пасивного спротиву серед населення проти радянської системи як основоположну в діяльності українського визвольного руху. Відповідно до нової тактики, форми підпільної діяльності мали бути «не демонстративні», що проявлялося б у пасивному спротиві заагітованого українськими націоналістами місцевого населення, подібно до «італійського страйку»: «...б) більшовицькі доручення не виконувати, затягувати, виконувати частково... в) постійна критика, невдоволення...» [4, Арк. 323 – 324].

Проте розпорядження В. Кука перевести основну діяльність в організаційну й ідеологічно-пропагандистську площину не означало цілковиту відмову ОУН від збройної боротьби. Однак віднині будь-які бойові акції мали бути чітко сплановані за законами конспірації і проведені одним бійцем або групою із двох-трьох бійців проти конкретної особи («покарання прислужників, теракти та інше») [4, Арк. 324].

В. Кук робив особливий наголос на кадровій та організаційній роботі в ОУН, ділився особистим досвідом з підлеглими. Наприклад, «Леміш» інструктував їх здійснювати організаційну роботу розважливо, не поспішати й не втягуватися у справи надто швидко з емоційним ефектом, а налаштовувати себе на системну, рутинну і, наскільки це було б можливо, спокійну працю. У керівництві з безпосередніми підлеглими В. Кук розпорядився надавати перевагу конкретній роботі з членським активом не через паперове листування, а підтримувати постійний живий контакт із кадрами. Він наголошував, що керівник є зразком для своїх підлеглих й має виховувати їх на своєму особистому прикладі [4, Арк. 324 – 325].

Загалом, провідник ОУН в Україні був проти авторитарного типу відносин між начальником і підлеглим, віддаючи перевагу більш демократичному стилю керівництва. Взаємовідносини між членами підпілля наказував будувати на засаді дружби «із повагою військового зразка». Вимагав

ліквідувати егоїстичні принципи управління в окремих структурах «моя територія, мої люди» тощо [4, Арк. 325]. Тому керівники підпілля на місцях, перед тим, як відправити члена або прихильника ОУН на завдання, мали переконатися, що підлеглий знає, вміє і може виконати доручення чи наказ: «...Давати конкретні безпосередні завдання й вчити, як їх реалізувати в даній ситуації. При кожному завданні перевірити, чи знає підлеглий як його виконати й чи має необхідні засоби для його виконання. «Що – як – яким чином» [4, Арк. 325]. В. Кук зазначав, що начальник – це батько і опікун для своїх підлеглих, «особливо стосовно юнаків» [4, Арк. 325].

Водночас В. Кук засуджував поверхневність і формальність у роботі місцевих провідників, наказуючи їм «не накачувати» підлеглих «рефератами» й програмними постулатами, а займатися їхнім вихованням відповідно до викликів часу і завдань ОУН. Не передавати механічно накази та інструкції керівництва, а пристосовувати безпосередньо до конкретних місцевих умов боротьби; за сприятливих обставин проводити регламентовані конкретною програмою зустрічі і збори із активом та іншу організаційну роботу, а також навчання і вишкіл (саме тема постійного процесу навчання є лейтмотивом всієї інструкції В. Кука) [4, Арк. 326].

Стосовно членів підпілля жіночої статі, то в цьому документі від жовтня 1950 р. В. Кук наказує жінок в підпілля не набирати, а найкращих – оформити на легальне становище, перевівши в розряд симпатиків. Всі ж кадри були розділені на легальні (паралельно діляться на юнаків й дорослих) та нелегалів (ділились на членів і нових членів). Також для покращення управління Організацією на місцях була визначена окрема градація для прихильників ОУН: кандидати в члени, звичайні симпатики, актив (організована ланка симпатиків, що взаємодіють із членами), резерви – особи, які готуються в майбутньому долучитися до Організації, проходячи навчання [4, Арк. 326].

Загалом, В. Кук визначав політику ОУН за кількома основними напрямками: пропагандиську роботу із членами комсомолу, колгоспів та учасників «истребительных батальйонов» («стрибків»). Відповідно до нової

тактики він наказував боротися із комсомолом та іншими масовими більшовицькими організаціями подібного типу як із явищем. Забороняючи вступати в комсомол із власної ініціативи, він, водночас, наказував у випадку примусу до вступу не йти на крайні заходи, наголошуючи, що члени і симпатки ОУН мають бути там де молодь. Розуміючи, що серед комсомольців можуть бути особи із патріотичними поглядами, В. Кук інструктував своїх підлеглих спрямовувати у своїх виданнях націоналістичну агітацію й на молодіжні організації більшовиків [4, Арк. 328 – 329].

Колгоспи розглядалися В. Куком як система, яка, загалом, була вже на початок 1950-х рр. впроваджена на всій території України. Відтак, керівник підпілля ОУН наказав своїм підлеглим, водночас із підтримкою нечисельних одноосібників (підтримуючи їхню незгоду вступати в колгоспи), впливати на адміністрацію місцевих колективних господарств, переагітовувати їх на свою сторону. Важливий факт: агітуючи за саботаж і впровадження вимог до більшовицького партійного керівництва, наприклад, щодо збільшення оплачуваних трудовнів, В. Кук наказував не агітувати колгоспників відмовлятися від праці на сільськогосподарських роботах, не радив розвалювати колгоспні будівлі (ферми, склади, адмінспоруди), знищувати чи псувати виробничий інвентар і техніку (окрім вантажних автомашин, завдяки яким у випадку початку третьої світової війни можна було оперативно вивезти майно, збіжжя і худобу з колгоспу). Окрім того, він наказував підпілля проводити агітацію серед колгоспників, щоб вони затримували здавання зерна, не перевиконували плани держзаготівлі, не продавали добровільно зерно радянській державі й таємно від радянської влади складувати збіжжя й інші продукти [4, Арк. 330].

Таким чином, якщо ОУН у 1945 – 1947 рр. спрямувала на західноукраїнських землях основні свої сили на протидію зав'язуванню колгоспів на селі, проводячи масові каральні акції проти активістів колективізації, то вже з 1950-х рр., за керівництва «Леміша», українським націоналістам довелось змиритися із доконаним фактом існування колгоспної

організації. Однак, слід вкотре зазначити, що В. Кук не відійшов остаточно від тактики відплатних терористичних акцій проти найбільш ідейних й ініціативних колгоспних адміністраторів, дозволяючи в крайніх випадках їхнє подальше фізичне знищення (після того, як не діяло попередження і матеріальна контрибуція) [4, Арк. 330 – 331].

Політика стосовно учасників винищувальних батальйонів, що формувалися із місцевих мешканців та колишніх перевербованих радянською владою активістів українського підпілля, була визначена В. Куком, як одна із пріоритетних. Він наказав проводити агітацію серед рядових бійців цих підрозділів та членів їхніх сімей (за допомогою листівок та зустрічей), намагаючись їх перевербувати або посіяти серед них апатію і подавити їхню активність. З іншого боку, він інструктував ліквідовувати небезпечних для Організації «стрибків». В цілому, стратегія стосовно винищувальних батальйонів зводилася до посієння зневіри в їхніх рядах й, за можливості, їхнього роззброєння і розсіювання [4, Арк. 331].

По лінії роботи зі зв'язківцями, провідник регулярно намагався відновити зв'язок із закордонними осередками українського визвольного руху. Так, В. Кук отримує листи та повідомлення від ЗЧ ОУН та ЗП УГВР. У своїх відповідях закордон він повідомляв, що командир УПА і керівник ОУН в Україні Р. Шухевич загинув 5 березня 1950 р. в Білогірщі. В своєму аналізі про причини викриття місця перебування провідника, В. Кук наводить припущення, що Р. Шухевича було викрито МДБ через невдачу в системі зв'язку підпілля: «Найправдоподібнішою причиною провалу могло бути арештування безпосередньої зв'язкової сл. п. д. Т. (Р. Шухевича – авт.) /кінець місяця лютого/... Виключаю, натомість, щоб провал наступив внаслідок внутрішньої агентури з охорони, бо всі бойовики є наскрізь певні (повністю надійні – авт.)» [27, Арк. 1]. Здогади В. Кука були вірні. З розкриттям подробиць «виходу» радянських спецслужб на місце переховування «Тура», сучасними дослідниками встановлено, що, дійсно, наприкінці лютого 1950 р. МДБ арештувало зв'язкову Р. Шухевича Д. Гусяк – «Нуся», в якій через провокацію

було вивідано місце перебування керівника ОУН в Україні. Тому, інформація та оцінки про причини викриття свого попередника В. Кук встановив достовірно, що доводить про достатній рівень роботи структур підпілля із виявлення причин своїх провалів та намагання уникати їх в майбутньому.

Загалом В. Кук в одному із листів наголошує на необхідності написання і поширення друкованих матеріалів про життя та діяльність Р. Шухевича. Проте більша частина цього документа спрямована на інформування своїх соратників про проблеми підпілля в Україні та подальші бачення боротьби [27, Арк. 1].

Однак, попри фактичне згортання прямої збройної боротьби на початку 1950-х рр. та важкі втрати як рядового активу, так і лідерів українського визвольного руху, В. Кук намагається витримувати в листі оптимізм. Очевидно, що В. Кук не хотів поширювати занепадницькі настрої із України закордон: «Смерть сл. п. д. Т. (Р. Шухевича – авт.) серйозно ускладнила вирішення ряду справ зв'язаних... Але кадрів, цей, хоч і болячий, удар не захитав. Вони зі ще більшою енергією і посвятою продовжують визвольно-революційну боротьбу...» [27, Арк. 1].

Важливим для нас фактом, наведеним в цьому листі, є інформація, що В. Кук дізнався про розкол в ОУН (б) 1946 р. лише восени 1949 р. На літо 1950 р. він вже остаточно сформував свої погляди стосовно діяльності ЗЧ ОУН і ЗП УГВР. Не надаючи жодній зі сторін своєї відкритої прихильності, В. Кук все ж таки залишається прихильником ЗЧ ОУН. Паралельно, будучи де-факто і де-юре лідером ОУН на території України і розуміючи вагу свого положення і посади, він намагається бути над політичними процесами закордоном. До того ж, провідник постійно наголошує і закликає усунути розбіжності між ЗЧ ОУН і ЗП УГВР. Не заперечуючи внутрішньоорганізаційну політичну дискусію в середині Організації, він різко виступає проти роздрібнення ОУН(б), вимагаючи монолітності представників українського визвольного руху закордоном (водночас В. Кук був проти будь – яких об'єднань із іншими політичними групами української діаспори: чи то гетьманцями, чи то УНР та інших організацій) [27].

Властиво, В. Кук не намагається спекулювати положенням членів ОУН в Україні та закордоном, усвідомлюючи, що одного разу такий «психологічний поділ» на «крайовиків» та «емігрантів» не так давно вже призвів до розколу колись єдиної ОУН: «... – «ми всі однакі» – де не знаходилися б, які завдання не виконували б. Це духовне єднання з усіма друзями, що найшлися поза межами України не покидає нас і досі...» [27, Арк. 2].

Очевидно, не розділяючи «крайовиків» та «емігрантів», В. Кук, все ж у підтексті дорікає «емігрантам» за те, що вони в куди легших умовах від підпільників в Україні не змогли зберегти єдність: «Тому відомості про фактичний стан справ в організації для всіх нас були в найвищій мірі несподіваним вибухом...» [27, Арк. 2]. Новина про розкол була настільки шокуючою для членів визвольного руху в Україні, що, за словами В. Кука, якби не достовірність шифрограм та листів, така інформація сприймалася б в Україні «за грубу більшовицьку провокацію» [27, Арк. 2]. Щоб не зневірювати рядових членів ОУН, керівництво українського визвольного руху у 1949 р. не проінформувало про розкол свої керівні кадри: «Загальне враження від прочитаного важко окреслити – це своєрідний кошмар. І лють, і жаль, і сором огортає нас усіх на Землях. Повірте, що в нас немає навіть сміливості повідомити про це керівні кадри організації...» [27, Арк. 2].

Інформацію про зовнішньо-політичну ситуацію у світі підпілля ОУН в Україні отримувало в основному через свої закордонні центри. Розрахунок у середовищі ОУН на початок третьої світової війни між СРСР та блоком західних держав на чолі із США був високий. Певного оптимізму додавали новини із Далекого Сходу, де якраз у час написання листа В. Кука на захід, вибухнула війна в Кореї (1950 – 1953 рр.): «...Ми, можливо, дещо переоцінювали воєнну готовність США і західного блоку, але не забагато... розвиток міжнародних подій значно пішов вперед. Маємо вже війну в Кореї і то вказувало б на те, що швидко повинно дійти до війни із СРСР...Хоч не виключаємо, що може статися інакше» [27, Арк. 2].

З огляду на це, лідер національного підпілля в Україні інформував своїх соратників закордоном, що ОУН в СРСР вже вживає конкретні заходи із підготовки до чергової великої війни, насамперед у сфері розроблення агітаційних та пропагандистських матеріалів, орієнтованих на військовослужбовців та населення СРСР. Однак, слід відзначити, що власних сил на повноцінну і масштабну пропагандистську діяльність очолювана В. Куком ОУН в Україні на початок 1950-х рр. вже не мала, оскільки він додатково орієнтував, щоб ОУН за кордоном здійснювала складання і друк цих листівок для пересилання в Україну [27, Арк. 3].

Також В. Кук просив ЗЧ ОУН і ЗП УГВР налагодити пересилання в Україну матеріалів про міжнародні відносини, основні праці про політику та економіку, політекономічні аналізи устрою західних держав (українською, німецькою, англійською, російською та польською мовами), особливо його цікавили праці: «Тодішніх західних економістів: Кейно (так за документом, можливо В. Кук мав на увазі Дж. Кейнса – авт.), А. Хансена, С. Чейза» [27, Арк. 3].

Щодо внутрішньої ситуації В. Кук інформує, що у випадку війни основною опорою радянського режиму, на його думку, будуть етнічні росіяни: «Сьогодні в СРСР росіяни це головна сила на якій опираються більшовики і саме росіяни найзавзятіше битимуться у випадку війни... Росіяни в своїй масі, а зокрема інтелігенція – це найбільш шовіністичні патріоти СРСР» [27, Арк. 3]. Водночас В. Кук не наводить жодних шовіністичних чи дискримінаційних тез стосовно етнічних росіян, наголошуючи, що серед них у середовищі робітників та колгоспників є багато невдоволених, яких, за певних умов, можна залучити у визвольну боротьбу, або, принаймні, політично нейтралізувати. Загалом В. Кук, визначав ставлення ОУН до росіян їхньою позицією до українського визвольного руху та української держави [27, Арк. 3].

Паралельно В. Кук закликає своїх соратників закордоном й надалі поборювати тези про федералізм і намагатися вкласти військово-політичного естеблїшменту США тезу, що їхнє опертя на російські емігрантські кола та

прагнення цих кіл відновити Росію в кордонах 1917 р. (із Україною, Білорусією, Кавказом та Центральною Азією) приречені на провал, оскільки: «...Російська еміграція не має ніякого впливу на російські маси в СРСР. Навпаки, ці маси її ненавидять і погорджують нею, як старим, віджитим і збанкрутілим... Я мав можливість говорити з росіянами в часи німецької окупації. Всі вони були проти більшовизму, але й не меншими ворогами всякої емігрантщини...» [27, Арк. 3].

У міжпартійній роботі закордоном В. Кук висловлював позицію, щоб ОУН залишалася осторонь різних політичних «об'єднань» і спрямовувала основну свою енергію не на пошуки політичних союзників у багатопартійній та різношерстній українській еміграції, а сконцентрувала свої сили на практичній організаційній роботі, насамперед із підпіллям в Україні. Загалом, В. Кук називав більшість політичних конкурентів ОУН(б) в середовищі українства за кордоном «опортуністичним табором» й відверто зневажав їх: «... опортуністичний табір нас ненавидить за нашу силу, ненавидить так, як тільки ненавидіти може слаба, хвора і зловна людина кожного вільного... Всі намагання опортуністичного табору спрямовані на те, щоб, коли не можливо нас знищити, то бодай осідлати. А ми, я того певний, ослами на яких мріють в'їхати в український Єрусалим різної масти опортуністи, не будемо ніколи!..» [27, Арк. 3 – 4]. Нам важко давати оцінку, чи мав рацію В. Кук цьому питанні, але очевидно, що лише революційна ОУН на 1950 рік могла аргументувати свою діяльність у практичній сфері фізичною присутністю власного організованого підпілля та конкретних людей на території України під владою тоталітарного СРСР.

Проте до 1950 р. стало цілком очевидно, що збройна боротьба, а тим паче терористична діяльність, недоцільні в протистоянні з радянською владою, не сприяють посиленню антирадянської підривної роботи, а навпаки, лише посилюють виявлення та ліквідацію учасників підпілля. «Саме через це в 1950 р. особисто мною (В. Куком – авт.) збройна й терористична діяльність націоналістичного підпілля була заборонена» [50, С. 137].

Водночас підпілля ОУН на початку 1950-х рр. зіткнулося із серйозними проблемами забезпеченням зброєю, амуніцією, постачання одягом, а особливо провіантом. Зброя, здобута в основному під час Другої світової війни, випрацювала свій експлуатаційний ресурс, до того ж постійні облави та обшуки противника призводили до її вилучення. Зокрема, В. Кук на допиті зазначав: «Можна прямо сказати, що людей, які знову вступили б в ОУН, ми не могли б забезпечити зброєю та боєприпасами» [50, С. 129 – 130]. Тому й не дивно, що у В. Кука під час арешту був вилучений саме американський автомат та 117 патронів до нього, які йому передав десантований в Україну із Заходу В. Охримович [171, С. 19].

На своєму допиті про фінансові джерела забезпечення підпілля В. Кук свідчив, що Організація в Україні функціонувалася головним чином за рахунок самозабезпечення. Якщо в міжвоєнні роки основним джерелом отримання грошових коштів були, поряд зі збиранням членських внесків, напади на державні поштові відділення та банки, а в часи німецької окупації – різні експропріаційні акти, контроль над окремими підприємствами, оподаткування населення західних регіонів України, то в післявоєнний час з усього спектру фінансових операцій залишилося тільки збирання грошей в населення (за отримані кошти підпільники видавали бофони – фінансові документи, які, за планом українського визвольного руху, мали бути обмінені на реальні гроші після встановлення незалежності України). Збирання грошових коштів було покладено на низові ланки ОУН, які передавали відповідно визначену частку в надрайонні, окружні, обласні та крайові проводи ОУН [17].

Обіг грошей курували відповідні провідники на місцях, які мали дотримуватися суворої звітності. Загалом, керівництво підпілля ОУН на початок 1950-х рр. не відчувало гострого дефіциту у фінансах. Так, під час операції із захоплення В. Кука в нього було вилучено 18 тисяч рублів готівкою, а загальна доступна сума у керівника ОУН в Україні обраховувалася до 100

тисяч рублів*, які були накопичені в структурі підпілля з кінця 1940-х років і передані голові Проводу на зберігання [50, С. 125 – 127]. Крім того, в Україні на руках у підпільників перебували великі суми валюти, акумульованої з часів війни (насамперед американські долари). Оскільки вільний обіг валюти в СРСР був заборонений, то закордонні осередки ОУН через своїх кур'єрів просили пересилати ці фінанси на Захід для посилення там організаційної роботи, що Р. Шухевич, а згодом і В. Кук намагались виконувати [27].

Загалом, в структурі підпілля ОУН діяла налагоджена фінансова система. Однак, для українських націоналістів грошові кошти були не метою, а засобом для втілення своїх ідей.

В ідеологічних питаннях В. Кук продовжував втілювати в життя політичні програми Організації, прийняті на II Великому зборі ОУН(б) у квітні 1941 р. та III Надзвичайному Зборі ОУН у серпні 1943 р., відзначаючи, що він не бачить між ними стратегічної різниці: «I/ Ми стоїмо на тих ідейно-програмових позиціях, що їх сформовано на III НвЗ ОУН. Від тих позицій ніде офіційно не відмовляються також і ЗЧ ОУН. Вони зобов'язують усіх членів ОУН. Не вважаю, щоб ті позиції, що їх прийнято на III НвЗ ОУН були запереченням позиції викладених у постанові II ВЗ ОУН з 1941 р. Постанови III НвЗ ОУН це логічне продовження постанов II ВЗ ОУН і про протиставлення одних постанов другим у нас мова не йде» [27, Арк. 5].

Важливо, що В. Кук у листі за липень 1953 р. розтлумачив власне бачення ідейно-програмних засад діяльності українського визвольного руху, порушивши ряд концептуальних питань. Зокрема, він розкрив такі теми як ставлення до існування колгоспів, проблему приватної, колективної, суспільної та державної власності, ставлення і власні бачення до марксизму-ленінізму, соціальної тематики, «безкласового суспільства», релігії, філософії та моралі [27].

Стосовно марксизму-ленінізму, В. Кук декларував гостру опозиційність до ідеології більшовиків: «... В питаннях нашого ставлення до більшовизму ми

* Після грошової реформи 1947 р. в СРСР середньостатистичний працівник міста отримував зарплату 750 рублів на місяць (в середньому). Кілограм житнього хліба в цей час коштував – 3 руб., кілограм цукру – 15 руб., кілограм кави – 75 руб.

рішуче не йдемо по лінії його виправлювання, а відкидаємо і поборюємо його в цілому і в усіх відношеннях» [27, Арк. 6]. Проте В. Кук у цьому питанні вказує на одну суттєву особливість у боротьбі ОУН проти більшовизму. Відомо, що марксизм-ленінізм декларує в теоретичних баченнях багато в чому гуманістичні ідеї стосовно планів побудови моделі суспільства із ідеальними соціальними зв'язками, що позбавлені експлуатації, визиску та, загалом, спрямовані задовольнити запити основних суспільних мас. Водночас, як зауважує В. Кук, на практиці марксизм-ленінізм прямо суперечить власним догмам і постулатам (особливо це було добре помітно на початку 1950-х рр.). Тому він наголошує, що боротьба має йти не проти самої ідеї марксизму-ленінізму, що сповідувалась більшовиками, а саме на чітке протиставлення теорії і практики більшовизму: «В практичній боротьбі нам далеко вигідніше бити по більшовизмі на основі його практики, що її кожний бачить і переживає, чим воювати з різними більшовицькими ідеями, що їх вони, в пропагандативних цілях виголошують і ніколи не реалізують...» [27, Арк. 6 – 7].

Однак, попри тотальну критику більшовизму, В. Кук мав власні погляди стосовно ставлення до окремих суспільно-економічних явищ, породжених комунізмом. Одне з них – проблема колгоспної організації на селі. Колгоспна система, що впроваджувалася більшовиками в їхній політиці колективізації села (націоналізація та усупільнення приватної власності на землю, засобів виробництва тощо), була в епіцентрі боротьби українського визвольного руху. Утім В. Кук виступав проти ідеї ліквідації колгоспної системи в період активної й повномасштабної війни за незалежність. Для обґрунтування своєї позиції він посилався на рішення ІІ ВЗ ОУН 1941 р. і окремо цитував його в листі: «ОУН є проти руйнування колгоспів у час революційного зриву» [27, Арк. 6]. Тобто, українські націоналісти обстоювали право приватного землеволодіння (не приватної власності на землю, оскільки власником землі, за програмою ОУН, «є український народ та його держава»). Тому, очевидно, що під час збройної боротьби у формі повстання, що переростає у національно-визвольну війну й за

результатами якої, в революційному порядку, постає (чи відновлюється) Українська Держава, українські націоналісти потребували б продовольчого й ресурсного забезпечення із села і кращим для себе виходом вони вбачали використання вже створеної більшовиками колгоспної організації на селі, яка мала б бути у подальшому демонтована у час мирного життя. І саме цю позицію відстоював В. Кук [27, Арк. 6].

Друге контроверсійне питання стосувалося бачень В. Кука проблеми «безкласового суспільства» та «буржуазії». В. Кук вважав, що у майбутній Українській Державі буде виключено будь-які привілеї одного класу чи, як він писав, «лутчих людей», і буде унеможливлений визиск та експлуатація: «Безкласовий характер українського народу підкреслював і такий історик, як Грушевський, коли доказував «безбуржуазність» українського народу. Проте ми не заперечуємо тим існування в УД різних соціально-економічних груп, прошарків чи клас так, як це прийнято розуміти в кожній економічній науці, ані не виводимо з безкласового суспільства будь-якої «уравніловщини»...» [27, Арк. 7].

Стосовно великої промисловості, то В. Кук, відповідно до рішень прийнятих на III НвЗ ОУН, підтримував твердження про національно-державну власність на велику промисловість поряд з існуванням суспільно-кооперативної власності та усупільнення засобів виробництва в кооперативно-суспільній та національно-державній формах власності, які існують паралельно із приватною власністю, яка, закономірно, володітиме власними приватними засобами виробництва. До того ж, у листі В. Кук відкидає як соціалізм, так і капіталізм, але, важливо, що не як моделі, а як терміни [27, Арк. 6].

Також В. Кук засуджував тенденції в ЗЧ ОУН до переймання економічних ідей капіталізму (що, до слова, суперечило чинній на той час програмі III НвЗ ОУН). Зокрема, він посиляється на статті, видані ЗЧ ОУН, подібно як «Проблеми промисловості України» в газеті «Визвольна політика», яка хоч і була поширена між підпільниками, але, за рішенням В. Кука, з

приставкою, як «дискусійна». Загалом, В. Кук апелював до настроїв населення, яке нібито вороже ставилося до капіталізму [27, Арк. 6].

Таким чином, різні закиди в сторону В. Кука про «лівий ухил» у його поглядах, в цілому, не відповідають дійсності. Насправді, В. Кук, один із небагатьох в середовищі українських націоналістів, систематично вивчав ідеологію комунізму, зокрема читав «Капітал» К. Маркса, праці теоретиків більшовицького руху, але лише для того, щоб найкраще орієнтуватися в ідеології свого противника і знаходити в цій царині його вразливі місця: «Коли ж іде про більшовицький комунізм, як ідеологію в цілому, то ми його рішуче заперечуємо, протиставляючи власну націоналістичну ідеологію» [27, Арк. 6].

Керівник підпілля в Україні закликав своїх соратників за кордоном не прив'язувати український націоналізм, сповідуваний ОУН(б), до будь-яких філософсько-ідейних конструкцій: «Не виглядає нам за доцільне зв'язувати сьогодні ОУН з будь-якою філософською системою, як напр. ідеалізм, волюнтаризм, чи т. п. ...» [27, Арк. 7]. Очевидно, В. Кук відстоював думку, що ідеологічні дискусії й зайві розмови про різні філософські категорії на період боротьби є несумісними з підпільною роботою й відволікають час та енергію підпільників на зайві розмови. «Зле на тому не виходимо, що не морочимо голови собі, кадрам і народові такими філософськими питаннями як, що було первинне /дух, воля, матерія/, а що вторинне...» [27, Арк. 7].

Засуджуючи і борючись із більшовицьким атеїзмом, В. Кук, водночас, у релігійній політиці чітко сповідував ідею відділення церкви від держави, а деякі тенденції запозичення окремими членами ЗЧ ОУН філософських систем християнського ідеалізму та християнської моралі вважав шкідливими для визвольної боротьби. «ОУН на Землях не стоїть на позиції атеїзму... активно, де це актуально, виступає в обороні церкви, але зв'язувати націоналістичну ідеологію та християнський ідеалізм та християнську мораль в такій формі, як це робить ЗЧ ОУН для всіх нас на Землях цілком не до сприйняття. Такою постановкою ми створили б для ОУН незвичайні труднощі у розгортванні визвольної боротьби, зокрема на СУЗ (підкр. – авт.)» [27, Арк. 7 – 8]. Тому,

обстоюючи свободу віросповідання та конфесійності, В. Кук у своїх листах нагадував соратникам, що час і умови, в яких працюють підпільники, та політичні системи, які проти них борються, вимагають від ОУН вироблення принципово відмінних від релігійних концепцій засад: «...Сьогодні ОУН, в процесі боротьби, виробила власну націоналістичну, революційну мораль і одиноко ця мораль повинна всіх членів ОУН зобов'язувати» [27, Арк. 8].

Кілька абзаців у листі В. Кук присвятив суспільно-політичним настроям на західноукраїнських землях. Цінність цих свідчень полягає у тому, що вони передають погляд українських націоналістів на суспільно-політичну ситуацію в Україні того часу. Тому вважаємо за необхідне детально зупинитись на цьому питанні. Так, В. Кук вказує, що народ «більшовиків і їх владу ненавидить від всього серця, жде зміни – війни. Нам допомагає – чим може. Більшовицькі доручення виконує під примусом. Не виконувати не може» [27, Арк. 8].

Паралельно В. Кук інформує ЗЧ ОУН, що противник масово використовує тактику виселення відкрито нелояльного населення, а зимою з 1949 р. на 1950 р. була виселена вся стара інтелігенція Львова та інших міст ЗУЗ. Також радянська влада з літа 1949 р. почала масове переселення мешканців ЗУЗ у південні області України, однак, зважаючи, що переселення відбувається у межах України, то В. Кук не вважає цей процес гострою проблемою, виступаючи проти цих дій «з політичних моментів» [27, Арк. 8].

Описуючи облави і боротьбу радянських держорганів, В. Кук зазначає про масову мобілізацію юнаків до армії і загальну підготовку СРСР до війни із США, Великою Британією та їхніми союзниками [27, Арк. 8 – 10].

Окремо В. Кук наводить інформацію про фізичний та морально-психологічний стан підпілля ОУН в Україні на літо 1950 р., відзначаючи, що моральний стан активу добрий, проте фізично вимотаний: «... багато старих кадрів є хворі, ранені, перемучені надмірним перевантаженням і умовами боротьби...вже звикли до всяких проявів героїства...» [27, Арк. 8 – 10].

Видавнича і пропагандативна діяльність, за словами провідника, була поставлена добре, але повністю не задовольняла великих потреб. «Роботи в нас

всякої на кожного припадає стільки, що з трудом справляємося з найважливішими і невідкладними завданнями. Будемо робити скільки зможемо» [27, Арк. 11].

Для потреб підпілля в Україні В. Кук просив у ЗЧ ОУН, насамперед, фахових підготовчих матеріалів для національно-виховної та політичної роботи серед активу Організації. Зокрема, він наголошував на необхідності створення історії України, написаної в націоналістичному дусі, з особливим акцентом на історії визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Окремим виданням В. Кук бачив історію УВО та ОУН, історію України у віршах для дітей для поширення на СУЗ. Додатково В. Кук наголошував, щоб в Україну висилали художню літературу авторства Б. Лепкого, А. Кащенка, Д. Чайковського, В. Будзиновського та ін. [27, Арк. 11]. Також В. Кук акцентував увагу на важливості використання радіо «Голос Америки» у просвітницьких та політичних цілях українського визвольного руху [27, Арк. 10 – 11].

Наказом від 7 липня 1950 р. рішенням УГВР В. Кук за видатні заслуги у національно-визвольній боротьбі українського народу за незалежну і соборну Українську державу був нагороджений Золотим хрестом заслуги УПА. А наказом УГВР від 8 липня 1950 р. В. Кукові, який фігурує в документі під псевдом «Василь Коваль», «З уваги на великий досвід в революційній військово-повстанській боротьбі та в керівництві повстанською боротьбою УПА, а таж з уваги на великий особистий повстанський досвід надати ступінь полковника УПА...» [8, Арк. 179 – 180].

У листі, написаному в кінці весни – на початку літа 1950 р. Головою Проводу ОУН в Україні В. Куком – «Лемішем» до члена Проводу В. Галаси – «Орлана», керівник українського підпілля ділиться вкрай важливими для нашого дослідження думками стосовно низки питань подальшої діяльності Організації*. У ньому В. Кук погоджується із попередніми пропозиціями В. Галаси стосовно того, що навіть попри важкі втрати і кадровий голод у

*Цей лист В. Кука до В. Галаси, датований 18 січня 1951 р., був захоплений разом із великим масивом іншої внутрішньої документації ОУН, під час спецоперації МДБ проти керівника Крайового Проводу Організації на ПЗУЗ І. Литвинчука – «Дубового», «Москва», цифрове псевдо – «795».

підпіллі слід надалі просуватися в центральні регіони країни, насамперед через лісові масиви Полісся із Волині в напрямку Житомирщини і далі до Київщини й до самої столиці України: «Всі ваші заходи («Орлана» – авт.) з укріплення роботи на території «Д» (Житомирська обл. – авт.) й далі в «Е» (Київ і Київська обл.) правильні. На цих територіях треба підняти роботу будь-якою ціною, навіть за рахунок послаблення її на інших територіях... Допомогу в людях на «Д» і «Е» отримаєте таку, яку вимагаєте» [2, Арк. 56].

Друге важливе питання, порушене В. Куком, стосувалося конспіративної роботи. «Леміш» наполягав, щоб «Орлан» і надалі в пропагандистській та організаційній роботі на Волині й Поліссі не прив'язувався до Головного Проводу ОУН й навмисно віддавав директиви, розпорядження та зазначав в агітаційних матеріалах лише посилання на Провід ОУН ПЗУЗ. Така тактика мала б, з одного боку, демонструвати автономність і самодостатність Організації в цьому регіоні, а із іншого – відвертати зайві зусилля радянських спецорганів зі знешкодження Головного Проводу ОУН (хоча значна частина досвідчених підпільних кадрів прибувала на Волинь саме від «Леміша») [2, Арк. 57 – 58].

Також у цьому листуванні В. Кук розкрив власну візію на зовнішньополітичної ситуації та можливість нового відкритого глобального конфлікту, що міг би спричинити третю світову війну між СРСР і США. Ключовою для нього була ситуація в Кореї, де якраз у цей час (після інциденту 25 червня 1950 р.) почалася війна, яка виглядала як конфлікт між соціалістичним і капіталістичним блоками. В. Кук вважав, що війна в Південно-Східній Азії зможе як спровокувати масштабний конфлікт, так і заглушити його шляхом втягування СРСР й західних демократій у довгий і виснажливий азійський конфлікт, висмоктуючи з них сили, які США могли б застосувати для протидії Радянському Союзу у Європі. «У зв'язку із подіями в Кореї війна цілком можлива, проте може бути й навпаки... Західні держави разом із США подіями в Кореї були спантеличені... Я схильюсь до думки, що війна (між СРСР і Заходом на території Європи, зокрема й України – авт.) все ж таки буде...

Характер цієї війни скоріш за все буде плавним і затяжним, а не блиц-криг. На початковому етапі СРСР навіть може мати успіх... проте остаточна поразка СРСР – це справа беззаперечна» [2, Арк. 61].

Спираючися на свої розрахунки у зовнішньополітичній ситуації в світі, В. Кук наголошував В. Галасі, що ОУН слід і надалі дотримуватися підпільно-конспіративної тактики діяльності, а ставати знову на «військово-повстанські рельси» треба лише в тому випадку, коли СРСР буде цілком скований фронтами війни із Заходом та «загрузне» у війні. До того ж часу, на думку «Леміша», слід і надалі якнайкраще законспіровуватися: «Нам тепер, більше ніж в будь-який інший час, треба мати кадри (підкреслено В. Куком – авт.), ми вже достатньо поклали жертв, а тепер нехай ще трохи поплатяться кадрами за свою політику і наші панове демократи (очевидно під «демократами» В. Кук мав на увазі політичні еліти західних держав – авт.)» [2, Арк. 61].

Загалом, «Леміш» дотримувався розробленого ОУН ще в 1946 р. плану «Оса», в якому були чітко розписані інструкції для підпілля та відділів УПА на випадок масштабної війни між СРСР і Заходом і положення якого були відомі крайовим керівникам. Щоправда у 1950 р. бойові підрозділи УПА були демобілізовані, а їхні кадри переведені в підпільну мережу ОУН, тому В. Кук відстоював позицію, що нове розгортання збройних сил УПА буде проходити лише на завершальному етапі майбутньої можливої американсько-радянської війни, а до того він вкотре повторював: «... берегти кадри, берегти народ /ухилитись від мобілізації/ не йти на жодні акції, які б спричиняли обезкровлення й передчасні втрати» [2, Арк. 62]. В. Кук в цей час згадував: «Гинуть рядові, гинуть й командири. І шкода всіх. А ми, допоки живі, мусимо йти далі» [2, Арк. 60].

У листі «Леміша» від 19 травня 1951 р. до «Дубового» (І. Литвинчук) зазначається: «В роботі втілювати минулорічні інструкції. Всю енергію спрямовувати на найголовніші завдання. Обмежте до крайнього мінімуму всі зовнішні прояви й іншу технічно-допоміжну роботу. Зокрема, зменшіть звітність, обмежившись кварталним суспільно-політичним оглядом території,

що ілюструвався б фактами. Це можна робити по надрайонам чи округам... Щомісячну інформацію з території /інформація з району/ можна не робити. Пропагандистські звіти висилати, як і до цього часу» [2, Арк. 67 – 68]. «Особливу увагу звертати на збереження кадрів та постійно нажимайте на конспірації» [2, Арк. 68].

Стосовно молодіжних організацій КП(б)У провідник зазначав: «Слід змінити нашу тактику стосовно комсомольців в школах і містах, яких більшовики втягують силою. Їх недоцільно вважати зрадниками, а навпаки на них варто в подальшому впливати, мати з ними зв'язок й закликати їх до тихого пасивного спротиву... Ставлення до комсомольців в селах не змінюється, оскільки вони мають ще багато можливостей не йти в комсомол, а якщо йдуть, то справжні прислужники. Незмінним залишається наше ставлення до самої організації комсомола, як партійної надбудови» [2, Арк. 68].

Властиво, В. Кук бачив український визвольний рух не як діяльність однієї організації, а як загальнонародного руху, про що «Леміш» пише «Дубовому»: «Віддрукуйте великим тиражем програму ОУН у формі маленької книжечки. Можна випустити цю програму також під заголовком «За що бореться УПА», замінюючи слово ОУН словом УПА... Під заголовком УПА надрукувати 80 %, а під заголовком ОУН 20 %... Стосовно афішування ОУН: в подальшому не писати «під керівництвом С. Бандери», а писати «на Українських землях». В офіційних виданнях не вживати також слово «бандерівці». В багатьох випадках і, зокрема, на сході таке позначення ототожнюють з «бандерами» в розумінні «бандитів» або якогось вузького угруповування... Рішуче заборонити ходити підпільникам по одному...» [3, Арк. 192 – 195].

На початку літа 1952 р. В. Кук проводить зустріч з В. Галасою. Від «Лемеша» «Орлан» повернувся аж у вересні 1952 р. Деталі цих переговорів нам частково розкриваються у спогадах М. Савчин. Вона згадувала, що під час розмов двоє керівників підпілля детально аналізували радянські методи боротьби з ОУН, розробляли заходи, які б дозволяли уникати надмірних втрат

революційних кадрів. За словами М. Савчин, В. Кук зумів скріпити віру В. Галаси в перспективу руху, що суттєво «надихало» останнього для продовження боротьби [94, С. 325, 386].

У другій половині 1952 р. В. Кук перебуває в лісі поблизу с. Конюхів Козівського району Тернопільської області. Під час свого постою в Конюхові він проводить зустрічі із «Байдою», «Орачем»^{*} та іншими учасниками українського визвольного руху. Звідти разом зі своїм керівником служби зв'язку В. Порплицею – «Байдою» він переходить у с. Пліхів Бережанського району Тернопільської області в бункер-сховок, що був обладнаний «Байдою» восени 1952 р. на території домогосподарства сім'ї Ткачуків. У Пліхові В. Кук разом із дружиною У. Крюченко перебував зиму 1952 – 1953 рр. [6]. Свою зимівлю В. Кук описує в характеристиці, яку він надав радянським спецорганам на сім'ю Ткачуків вже після свого полону: «...Матеріально ми самі були так забезпечені, що ніякої допомоги хатних (Ткачуків – авт.) в тому відношенні не потребували і ще допомагали їм... Но все таки наше перебування було для Ткачуків певним тягарем, зв'язаним з великим ризиком...» [50, С. 325].

Навесні 1953 р. В. Кук йде в Рогатинський район Станіславської області на зустріч із керівником Рогатинського надрайонного проводу ОУН О. Демським – «Шуваром». На підпільній базі «Шувара» він залишається пів року: від весни до осені 1953 р. Для переховування від радянських спецслужб, «Шувар» запропонував «Лемішу» переховуватися в селі Бенківці Рогатинського району у жінки на ім'я Ганзя, в якій перед тим зимував О. Демський, однак В. Кук вважав, що це не надійно, тому продовжував перебувати в рогатинських лісах. Пізніше, на прохання «Шувара», один з його підпільників на псевдо «Сірко» провів «Леміша» разом із дружиною в с. Підкамінь, де вони оселилися у сім'ї місцевих мешканців. Через декілька днів їм знову довелося змінювати місце перебування: перейти за допомогою керівника Букачівського районного проводу ОУН Д. Семківа – «Данила» на територію його підпорядкування, де в с. Чагрів Букачівського району

^{*} В. Козів – кур'єр В. Кука, загинув 03.12.1952 р. під час облави МДБ в с. Конюхи [50, С. 560]

Станіславської області був організований прихисток для В. Кука та супроводжуваних його осіб [6, Арк. 204 – 205].

Вже з нового місця перебування «Данило» провів «Леміша» разом із «Оксаною» та групою охорони до Вишневецького лісу (сучасний Рогатинський район Івано-Франківської області), в якому за домовленістю мала відбутися зустріч із представниками від В. Охримовича. На цю зустріч, яка відбулася влітку 1953 р., прийшли 4 особи, котрі буцімто представляли В. Охримовича (хоча сам В. Охримович був захоплений МДБ УРСР ще в жовтні 1952 р.). Вочевидь, «посланці» від представника ГП УГВР були залегенованими агентами радянських органів державної безпеки, які, зважаючи на велику охорону В. Кука, не змогли здійснити його захоплення. Водночас, «представники В. Охримовича», яких В. Кук до того не знав, повідомили, що їхній керівник зайнятий по роботі із рацією, тому не зміг прийти особисто, а також, зі слів В. Кука: «... висували й інші мотиви неможливості моєї зустрічі із В. Охримовичем. Все це викликало в мене відомі підозри» [6, Арк. 205]. Після цього «Данило» вивів «Леміша» і всю групу на місце безпечного укриття [6, Арк. 205].

Перебуваючи у 1953 р. на півночі сучасної Івано-Франківської області, В. Кук намагався через ще «живу» структуру Рогатинського надрайонного проводу ОУН встановити контакти із керівником десантової західними спецслужбами кур'єрської групи ЗП УГВР В. Охримовичем. Власне саме для цього В. Кук і прибув на Рогатинщину [6, Арк. 203 – 204].* Однак встановитим цей контакт так і не вдалося. Зимувати В. Кук знову повертається у перевірені місце в район с. Пліхів Бережанського району Тернопільської області до родини Ткачуків [6, Арк. 205 – 206]**.

Загалом, за даними радянських карально-репресивних органів на обліку Управління 2 – Н МВС УРСР на 1 квітня 1953 р. у західних областях УРСР

* Рогатинський район займає вигідне географічне положення: він лежить на однаковій і недалекій відстані між обласними центрами Галичини. Так з Рогатина до Львова відстань по автомагістралі становить прибіл. 60 км, так само, як і до сучасного Івано-Франківська, й прибіл. так само до Тернополя. Поблизу Рогатина лежать Бережани, недалеко – Стрий, Золочів та низка інших міст.

** Білш детально про родину Ткачуків із с. Пліхова Бережанського району Тернопільської обл. див.: Літопис УПА Нова серія Т. 27 – С. 324–326.

рахувалося 53 підпільних груп, в яких перебувало 137 підпільників, додатково нараховувалося 44 підпільники-одинаки, в цілому – 181 особа. За цим документом, без врахування даних по Тернопільській області та Волині (де ситуація була ще драматичнішою), у Львівській області залишилося функціонувати лише 2 надрайонних провoda та чотири районних чисельністю від п'яти до однієї особи (надрайоні провodi «Буйтура» і «Лимана», районні – «Антіна», «Джміля», «Ромка»), залишалась діяти одна кур'єрська спецгрупа Головного Проводу ОУН під керівництвом «Дуба» – 3 особи і 4 боївки (по пару бойовиків). У Дрогобицькій області залишилося лише три кушові відділи (всього 10 осіб). Станіславська область залишалася більш-менш «живою» в структурі ОУН у порівнянні із іншими областями. Тут під керівництвом М. Твердохліба – «Грома» продовжував діяти Карпатський крайовий провід ОУН та його структури (Служба безпеки, дві кур'єрські спецгрупи та боївка охорони крайового провodu, всього – 13 осіб). Й надалі функціонував Станіславський окружний провід, щоправда він мав лише єдиний вцілілий надрайонний провід в Рогатинському районі під керівництвом О. Демського – «Шувара». Також продовжували діяти ще 2 районні провodi (Бурштинський й Чернелицький) і 5 кушових груп та 2 бойові групи («Голуба» в Надвірнянському районі та «Хмари» в Яремчанському). Загалом – 57 організованих підпільників та 16 нелегалів [86, С. 763 – 764, 779]. В порівнянні із січнем 1953 р. чисельність організацій та членів підпілля зазнала змін – 7 осіб втратили структури ОУН у Львівській області, 2 – в Станіславській [86, С. 758 – 761].

На початку березня 1953 р. помирає Й. Сталін. Його смерть спричиняє внутрішньо-партійну боротьбу. Один із найбільш ймовірних наступників диктатора – міністр внутрішніх справ СРСР Л. Берія, який у боротьбі із іншими претендентами намагався заручитися підтримкою партноменклатури, демонструючи відхід від тоталітарних методів управління. Для цього він робив спроби знайти певне політичне порозуміння із українським визвольним рухом та національно-визвольними рухами народів Балтії. Так, 30

травня 1953 р., одразу після взяття в полон, до Москви із Литви був доставлений керівник литовського національно-визвольного руху бригадний генерал Й. Жемайтис – «Вітаутас», у допиті якого Л. Берія брав участь особисто. В цей же час до Москви були привезені керівник служби безпеки ЗП УГВР В. Охримович, а також арештовані МДБ Президент УГВР К. Осьмак й архієпископ УГКЦ Й. Сліпий. Перевезення таких високопоставлених бранців до Л. Берії у Москву свідчило про серйозні наміри останнього змінити політику центральної влади СРСР стосовно антибільшовицьких рухів й знайти вихід із глухого кута протистояння. Щоправда, такий розворот у бік пошуку примирення зі сторони окремих представників центральної радянської влади тривав недовго: вже 26 червня 1953 р. Л. Берія був усунутий групою М. Хрущова, а його намагання знайти компроміс із антибільшовицькою опозицією в СРСР було використано противниками Л. Берії як доказ і обґрунтування «зрадницьких дій» та «шпигунства» колишнього міністра внутрішніх справ. В 1953 р. Л. Берія разом із прибічниками був страчений, а в 1954 р. радянська влада стратила Й. Жемайтиса та В. Охримовича, остаточно поховавши спробу домовитися із антибільшовицькими силами в СРСР.

У часи нетривалої «беріївської відлиги» «нових віянь» Л. Берії, органи радянської держбезпеки не проводили масштабних облав, депортацій населення, сконцентрувавшись на агентурній та оперативно-розшуковій роботі щодо керівників підпілля – В. Кука та В. Галаси [193, С. 544]. Однак вже з кінця 1953 р. органи держбезпеки СРСР знову розгорнули масштабні репресивні заходи проти українського визвольного руху, паралізуючи роботу й так малочисельного підпілля [193, С. 544].

Питанням виживання підпілля ОУН в Україні було відновлення ліній зв'язку із закордонними структурами українського визвольного руху. Зокрема, В. Кук неодноразово відправляв кур'єрів на Захід. Спроби вислати своїх представників до В. Кука здійснювали й ЗЧ ОУН. Так, 15 травня 1951 р. від ЗЧ ОУН з британського літака в Україну був десантований керівник Служби безпеки ЗЧ ОУН М. Матвієйко – «Усміх», якого послав на налагодження

прямого контакту із В. Куком – «Лемішем» керівник ОУН С. Бандера – «Бійлих». У своєму листі, адресованому «Лемішу», «Бійлих» коротко зазначав, що друг «Усміх» представлятиме позицію С. Бандери та Я. Стецька – «Карбовича» перед керівництвом українського визвольного руху в Україні. Завдання, які надані М. Матвієйку, окрім налагодження прямих контактів із керівництвом ОУН в Україні, передбачали передачу В. Куку друкованих матеріалів та усних доручень [5, Арк. 294].

Однак вийти на контакт із В. Куком М. Матвієйку так і не вдалося. Вже 6 червня 1951 р. «Усміх» був схоплений органами МДБ УРСР і в подальшому завербований як агент радянських спецслужб. Провал місії «Усміха» пояснюється активністю радянської агентури, засланої в розвідувальні служби західних держав. Так, в СІС* був, зокрема, ще з 1930-х рр. засланий агент радянських розвідувальних служб К. Філбі – «Том», який на початку 1950-х рр. продовжував працювати в англійських розвідувальних структурах, які займалися проблемами загроз з боку СРСР і контактували із ЗЧ ОУН та ЗП УГВР як організаціями, що мали власну підпільну мережу на підконтрольних Радянському Союзу територіях. Тому й не дивно, що коли британський літак скинув кур'єрську групу ОУН в ніч з 14 на 15 травня 1951 р., то радянські спецоргани, залучивши наявні в них ресурси (зокрема, літаки, внутрішні війська, завербовану агентуру), оперативно встановили місце десантування підпільників і через деякий час змогли захопити їх. У подальшому М. Матвієйко активно співпрацював із радянськими спецслужбами із виявлення та ліквідації мережі ОУН в Україні та кур'єрів із-за кордону.**

Восени 1951 р. В. Куку вдалося провести зустріч із десантованим ще 19 травня цього ж року на Дрогобищині В. Охримовичем. Деталі розмови із В. Охримовичем В. Кук розкриває на своєму допиті в КДБ у грудні 1955 р. Із цих свідчень ми дізнаємося, що основна тема діалогу між керівником служби безпеки ЗП УГВР і керівником українського підпілля в Україні стосувалася

* SIS—англ. Secret Intelligence Service—Секретна служба зовнішньої розвідки Великої Британії.

** Всього завдяки «Усміху», який отримав в МДБ псевдо «Весняний», радянські спецслужби захопили з 1951 р. чотири кур'єрські місії ЗЧ ОУН і ЗП УГВР і знешкодили 33 антибільшовицьких агентів.

питання конфлікту між ЗП УГВР і ЗЧ ОУН. В. Охримович, закономірно, як представник Закордонного представництва УГВР, звинувачував у всьому Закордонні частини ОУН та особисто С. Бандеру, називаючи його головним винуватцем політичного розколу між українськими націоналістами колишнього революційного крила. Відтак В. Охримович повідомив В. Кука, що керівництво ЗП УГВР, зокрема М. Лебедь та о. І. Гриньох, надзвичайно зацікавлені, щоб підпілля вислало своїх делегатів із числа керівництва українського визвольного руху з України на Захід на офіційні переговори між конфліктуючими сторонами в еміграції. Оскільки вважалося, що особи, які безпосередньо борються в тяжких умовах сталінського режиму в Україні й ризикують життям на підконтрольних СРСР територіях, мають достатній авторитет і вплив, аби покласти край міжпартійній ворожнечі в середовищі українського націоналістичного руху закордоном. Окрім того, делегати мали б бути не рядовими учасниками підпілля, а його безпосередніми керівниками, з певним політичним досвідом та конкретними стратегічними баченнями. Тому М. Лебедь та о. І. Гриньох хотіли бачити в якості делегатів ОУН із України саме В. Кука – «Ковалю» та керівника Головного осередку пропаганди Проводу ОУН в Україні П. Федуну – «Полтаву».*

Окрім вгамування міжусобиці, ЗП УГВР потрібні були «живі» символи існування активного українського підпілля в УРСР для досягнення більш конкретних і ширших домовленостей із представниками американських розвідувальних служб. В. Охримович на осінній зустрічі 1951 р. інформував В. Кука, що з ним вів переговори один із представників американського уряду, який запевнив його, що США, які на той час перебували на порозі війни із СРСР, готові були б допомогти «в обсягах і формах, в яких захоче це підпілля». Очевидно мова йшла про допомогу українському визвольному рухові з боку ЦРУ всіма необхідними спецзасобами, зброєю, амуніцією, фінансуванням, спеціальним навчанням, логістичною підтримкою і транспортом. Водночас цей американський представник, зі слів В. Охримовича, переказаних В. Куком на

* П. Федун-Полтава загинув у грудні 1951 р.

допиті сказав йому таке: «... Американський уряд повністю симпатизує цілям, які висуває у своїй програмі це підпілля й готове, якщо цього захоче саме підпілля надати йому будь-яку підтримку... Проте для цього необхідно з усіх цих питань домовлятися із уповноваженими – авторитетними делегатами від керівництва підпілля (з території України – авт., підкр. авт.)... Жодних попередніх домовленостей чи зобов'язань політичного характеру американський уряд для підпілля не порушував... Американський уряд розглядає антирадянську боротьбу в Україні, як фактор, що сприяє їхній міжнародній політиці, оскільки СРСР є їхнім ворогом, з яким їм скоро доведеться вести війну... Стосовно відвертої офіційної політичної підтримки підпілля в Україні, то в даний момент американський уряд через політичні міркування цього зробити не може» [6, Арк 321 – 322].

Таким чином, щоб і надалі реалізовувати свою політичну програму боротьби за відновлення незалежності України, для керівників українського визвольного руху в еміграції чи не найважливішим завданням було заручитися підтримкою й допомогою західних держав. Така співпраця могла б бути реальною й всеосяжною, якби спеціальні служби Заходу остаточно переконалося, що в Радянському Союзі дійсно продовжує діяти організоване антибільшовицьке підпілля. І саме така постать як В. Кук – «Коваль» могла б продемонструвати реальність руху опору в сталінському СРСР. Щоб відправити високопоставлених делегатів із України, американська сторона доручила В. Охримовичу підшукати придатне й безпечне для приземлення літака місце: поле або озеро [6, Арк 320].

Інші важливі теми, які обговорювали В. Кук і В. Охримович на зустрічі восени 1951 р., стосувалися американської розвідувальної школи для членів ОУН у Західній Німеччині, де американські спеціалісти навчали В. Охримовича та інших кур'єрів ОУН стрибкам з парашута, азбуці Морзе, обслуговуванню рації, радіошифруванню і кодуванню повідомлень. Порушено було й питання налагодження пересилання шифрованих листів із СРСР закордон легальною поштою, що В. Кук одразу відкинув. Також посланець від ЗП УГВР просив

В. Кука на прохання М. Лебеда передати всі наявні в підпіллі валютні кошти на Захід для організації роботи осередків українського визвольного руху у великих державах Заходу. Водночас питання про, які В. Кук намагався отримати відповідь від В. Охримовича стосувалися соціального й суспільно-політичного життя на Заході, діяльність різних партій і політичних груп української, російської та польської еміграцій [6, Арк 318 – 320].

Вкрай важливим чинником виживання підпілля ОУН та його здатністю підтримувати контакт як із закордоном, так й зі своїми структурами була наявність функціонування добре налагодженої системи зв'язку. У цей же час ми можемо прослідкувати як діяла зв'язкова лінія В. Кука в 1949 – 1953 рр. Про це свідчила на допиті в МДБ 14 липня 1954 р. У. Крюченко: «В цей час у В. Кука діяв зв'язок з півдня на північ, що ішов через пункти «Байди» – «Вишневого» – «Дуба». Побічний зв'язок був на Тернопільщині через «Чалого» до окружного провідника Тернопільщини «Олеся». Також до окружного провідника «Олеся» на Золочивщині». Але ці два зв'язки перервалися в 1952 р., коли загинули люди, які їх тримали. До 1952 р. В. Кук отримував пошту як і з півдня, так і з півночі. Це була підпільна література, яку він казав переписувати на машинці, а деяку одразу віддавав до архіву, як непотрібну. Архіви зберігалися закопані в банках у лісі... Люди, що були на зв'язках, діставали від Леміша гроші на убрання та взуття, а також на інші необхідні особисті речі. Харчі організовувалися в терені. Зерно спочатку брали у магазинерів колгоспу, а потім, щоб не розконспіруватися купували. Так само свині...Пошту він приготавляв на південь або на північ сам. Записки він писав олівцем на папіросному папері, частину шифрував. Приготовлення однієї пошти у нього забирало кілька днів, часами цілий тиждень. На машинці писалося тільки загальні інструкції, що не підлягали конспірації. Наприклад, щоб покращити конспірацію; щоб на зиму кожна підпільна група обов'язково робила базу (криївку), а не ходила по стрішках цілу зиму, бо це веде до провалу; щоб криївку не дармували, а вчилися; щоб не ходили без потреби до дівчат у селах, бо це також веде до провалу і т.п.» [14, Арк. 33 – 38].

Загалом, на кінець 1953 р. становище підпілля ставало щоразу гірше. Про це неодноразово розповідав у найближчому оточенні й сам В. Кук, який характеризував своє життя, як постійне балансування на «краю власної могили». Він дорікав на відсутність зв'язку із закордоном і катастрофічний брак кадрів. На пропозицію прорватися на Захід, «Леміш» зауважив, що він і десяти кілометрів за ніч не пройде, хворий шлунок звалить через кілька переходів: «Тим більше, що закордоном мене вважають терористом. Спробуй я порадити їм почитати «Капітал» К. Маркса, відразу назвуть мене більшовицьким агентом. Краще я чесно загину тут, не збираюсь сваритися з тими панами» [104, С. 139].

Таким чином, на початку 1954 р. Голова Проводу ОУН в Україні опинився в критичній ситуації. З одного боку кероване ним підпілля було під загрозою цілковитого знищення радянськими органами безпеки, а із іншого він не мав можливості прорватися за «залізну завісу», щоб укласти угоди про співпрацю із спеціальними службами західних держав, що дало б надію в майбутньому зберегти мережу ОУН у СРСР.

4.3. Розшук, полон та ув'язнення В. Кука

Спроби виявити, ліквідувати чи полонитим В. Кука радянські спецслужби здійснювали з 1944 р., саме цього року вони встановили його особу і завели на нього кримінальну справу [15]. У 1949 р. МДБ змогло затримати дружину організаційного референта Проводу ОУН – У. Крюченко, проте характерною рисою В. Кука було те, що всі спроби «підібратися» до нього через родичів виявилися марними. Як досвідчений підпільник, він завжди був обережний в контактах й усвідомлював, що противник насамперед використає проти нього близьких людей [16].

Не досягнувши успіху із викриття керівника підпілля, МДБ спробувало дистанційно ліквідувати свого дошкульного супротивника. Так, радянські оперативники намагались підкинути вибухівку до кореспонденції, адресованої провіднику, паралельно, закладали отруту в побутові речі. Які могли потрапити

до В. Кука тощо. Про ці та інші методи боротьби з підпіллям В. Кук регулярно сповіщає своїх соратників, зокрема на початку 1950-х рр. радянські спецслужби почали практикувати мінування елементів живлення, які добувались підпільниками на чорному ринку. Наприклад, восени 1950 р. на Волині працівники МДБ замінували батарею для радіо, яку один із перевербованих прихильників ОУН передав місцевим підпільникам. У бункері, під час під'єднання батареї до елементу живлення, міна вибухнула, загинуло троє бійців[94, С. 322]. Другий подібний випадок стався наприкінці жовтня 1950 р., коли міна була закладена в конверт на мертвому поштовому пункті ОУН. Дійшовши до адресата, вона розірвалася, ліквідувавши підпільника «Ата» – одного із наближених до члена Головного Проводу ОУН і крайового провідника Організації на ПЗУЗ В. Галаси – «Орлана» [94, С. 349 – 351].

Також МДБ не залишала спроб фізичної ліквідації В. Кука через перевербованих членів підпілля, які мали з ним прямий контакт. Так, у лютому 1951 р. крайовий провідник ОУН на Південно-осередніх землях (територія сучасної Хмельницької і Вінницької областей) В. Бей – «Улас» під час виходу на контакт із симпатиком у Вінниці був взятий у полон органами МДБ [94, С. 387]. Поранений під час невдалої спроби вчинити самогубство, В. Бей одразу був перевезений до відомчої лікарні в Києві, де, після одужання, його було завербовано до співпраці з МДБ. Завдання, яке своєму новому агентові поставили працівники радянських спецорганів, зводилося до виходу на контакт з В. Куком із подальшою ліквідацією керівника Головного Проводу. Проте, щойно «Улас» прибув до «Леміша», то одразу перед ним себе розлегендував. Окремим рішенням Проводу Організації від 15 травня 1952 р. В. Бей був реабілітований і повернутий у підпілля [50, С. 533].

Додатково, на початку 1950-х років МДБ почало масово використовувати технічні та психотропні спецзасоби в боротьбі проти оунівського підпілля. Так, для захоплення українських націоналістів живими застосовували снодійний препарат «Нептун-47», для знищення конкретних членів ОУН, – отруйний газ «Спецапарат-28», що теж вмонтовувався в повстанську пошту; для боротьби із

оунівцями в криївках запускали нервово-паралітичний газ «Тайфун», щоб завчасно сигналізувати про прибуття чи пересування підпільних груп, в приватні домогосподарства та комунальні об'єкти вмонтовувався радіосигналізаційний апарат «Тривога» [193, С. 537]. Окрім того, для нанесення ще більшої шкоди підпіллю, МДБ спеціально викидало на чорний ринок отруйні медичні препарати. Таким чином, радянські карально-репресивні органи використовували всі можливі способи і засоби в боротьбі проти ОУН. Водночас, не обмежене в своїх ресурсах і прийомах, МДБ витратило роки на те, щоб знищити організований спротив українського визвольного руху в Україні і В. Кука в цій боротьбі був однією з головних мішеней радянських спецслужб.

Боротьба В. Кука продовжувалася, він часто змінював місця дислокації. Криївку за криївкою, це гарантувало бодай примарну безпеку, адже радянські спецоргани докладали максимальних зусиль щоб «вийти» на його слід. Проте завжди відставали. В. Кук щоразу був на крок попереду від свого противника, хоча МДБ у своїх звітах і зведеннях фіксувала, де й коли останній раз бачили «Леміша» і хто з ним спілкувався [16, 17]. Подекуди мдбісти навіть дізнавались, в яких криївках він зимував. Головна мета була схопити або хоча б знищити «Барсука» чи «Трьохсотого» [27, Арк. 12 – 13]*.

У другій половині жовтня 1953 р. в структурі МВС УРСР для боротьби із залишками керівництва ОУН додатково створюються оперативно-чекістські групи в складі 4 Управління МВС УРСР під керівництвом полковника В. Майструка та начальників УМВС по Станіславській, Тернопільській і Львівській областях. Крім того, формувалися оперативні спецгрупи чекістів із розшуку керівника Головного Проводу ОУН В. Кука в Підкам'янському, Золочівському, Поморянському районах Львівської області чисельністю 7 – 10 службовців (саме в цих районах на базах підпільників «Старого», «Антон» (Д. Ходай – авт.) і «Лимана» (В. Качур – авт.), за інформацією радянських спецслужб, міг переховуватись «Леміш»). На території ж Тернопільської області розшук йшов у Козівському та Бережанському районах за групою

* «Барсуку», «Трьохсотий» — під такими кодовими іменами В. Кук фігурує в документах радянських служб безпеки.

«Залізняка», в Станіславській області (у Букачівському, Більшовецькому, Бурштинському та Рогатинському районах) ці оперативні групи мали розшукувати керівників підпілля – «Шувара», «Сірка» та «Білого» [86, С. 782 – 783].

Додатково для проведення заходів проти керівництва підпілля та розшуку В. Кука були виділені укомплектовані радіостанціями та забезпечені автотранспортом війська ВВ МВС УРСР у складі семи дивізіонів* загальною чисельністю у 54 команди, що складало приблизно 5 400 осіб: «Для проведення активних військових заходів виділяються війська у складі 1 дивізіон – 11 команд, 1 дивізіон – 14 команд, 2 дивізіона – 17 команд, 3 дивізіона – 12 команд» [86, С. 782 – 783].

Більш конкретний план із затримання «Леміша» почав розроблятися після успіху спецоперації МДБ із захоплення групи крайового провідника ПЗУЗ В. Галаси – «Орлана», що стало можливо завдяки завербованому радянськими спецорганами М. Качановському – «Скоб», який також ще у листопаді 1951 р. потрапив до рук чекістів [50, С. 552]. «Скоб», як керівник легендованого «окружного проводу ОУН Кам'янець-Подільської області», мав допомогти перейти групі «Орлана» в менш інфільтровані агентурою й увагою МДБ східні регіони України. Вже через «Орлана» МДБ сподівалося так само взяти «на живця» і «Леміша», однак завербувати В. Галасу і використати його проти В. Кука радянським спецорганам не вдалося. Як згадує після арешту М. Савчин зі свого короткого діалогу із В. Галасою, останній їй сказав: «Вони думали, що їм так легко вдасться зловити Лемеша... Минулої осені (1953 р. – авт.) висилали своїх на зв'язок до нього, але з того нічого не вийшло, він їм не попався. Тепер хочуть нав'язувати контакт із закордоном і висилати ніби від мене своїх кур'єрів...» [94, С. 440].

У докладній записці начальнику внутрішньої і конвойної охорони МВС УРСР від 4 травня 1954 р. генерал-майору М. Наумову доповідалось, що одна третина всіх підпільників ОУН знаходиться в Станіславській області, а саме в

* У 1951 р. Внутрішні війська були реорганізовані у внутрішню охорону МДБ СРСР. Змінювалась також й їхня структура: дивізії переформатовувались у відділи, полки – у загони («отрядь»), батальйони – в дивізіони, роти – в команди, взводи – в групи.

районі Надвірної й Рогатина. Водночас у Букачівському районі Станіславської області на підпільній базі «Білого», за розрахунками чекістів, може перебувати В. Кук. Для оперативного реагування, за цим документом, всі контрольні пункти були забезпечені апаратами «Тревога», до яких поблизу було приставлено по одному стрілецькому відділенню, оскільки вже були випадки в цьому ж районі, коли відділення прибувало на виклик за три години й не знаходили на місці підпільників [86, С. 789 – 791].

Зимою 1954 р. підпілля ОУН зазнало чергових непоправних втрат: 17 січня в с. Бутини (сучасний Сокальський район Львівської області) унаслідок перестрілки, загинув керівник Ковельської округи ОУН на Волині В. Сементук – «Ярий», а 28 січня радянська опергрупа виявила в конспіративній квартирі референта пропаганди Львівського крайового проводу ОУН Л. Гаєвську – «Руту», яка разом із охоронцем та власником квартири вчинили самогубство [193, С. 546].

17 травня 1954 р. в Надвірнянському районі Станіславської області радянські спецоргани вийшли на криївку керівника Карпатського крайового проводу ОУН полковника М. Твердохліба – «Грома». Не бажаючи здаватися у полон, він разом із дружиною застрелився, а підпільниця Г. Попович – «Роза», яка була з ними, пораненою була захоплена в полон [193, С. 546].

Усвідомлюючи, що зі знищенням організованого підпілля ОУН в Україні, в еміграції залишаться хоч і розрізнені між собою, проте впливові структури українського визвольного руху, керівництво МДБ, після вдалого арешту В. Галаси, почало розробляти плани із захоплення живим керівника підпілля ОУН В. Кука, якого планували використати для «агентурних ігор» із закордонними лідерами ОУН та УГВР. З допомогою В. Кука МДБ розраховувало підпорядкувати собі або цілком «розкласти» український самостійницький рух у світі. Тому, якщо до 1953 р. радянським спецорганам було байдуже як припинити діяльність провідника ОУН в Україні шляхом його полонення чи фізичної ліквідації, то з 1953 р. в МДБ наголошували саме на захопленні В. Кука живим. Чекісти розглядали декілька варіантів арешту

«Леміша»: через завербованих та інфільтрованих у підпілля зв'язкових (що було доволі проблематично, оскільки канали комунікацій ОУН були на той час надзвичайно звужені, що з одного боку ускладнювало передачу даних, проте унеможливлювало відверте втручання у них сторонніх осіб), або через використання полонених МДБ провідних постатей визвольного руху, які особисто добре знали В. Кука, і яким він довіряв*. Був ще один метод із захоплення В. Кука, який полягав в насиченні території активної діяльності підпілля спеціально створеними й заангажованими МДБ залегенованими структурами «ОУН» на різних рівнях, з розставленням провокативними групами із числа перевербованих колишніх підпільників так званих «пасток», на які, за задумом чекістів, рано чи пізно мав натрапити В. Кук. Оскільки перші варіанти не спрацювали через недовіру МДБ до В. Галаси й, очевидно, певні підозри з боку В. Кука до М. Качановського, то була «зроблена ставка» на третій варіант.

В оперативних зведеннях МДБ неодноразово описувався портрет «Леміша»: «низького зросту, широкоплечий, трохи сутулий блондин, очі блакитні...» [15]. Про нього часто писали в звітах як особу, що «часто носить поношений селянський одяг, так само і вдягаються його бойовики. При спілкуванні з населенням «Леміш» і його бойовики поводяться строго конспіративно, кличок (псевдонімів – авт.) один одного не називають, своє минуле конспірують, звідкіля прийшли і куди будуть пересуватись, ретельно приховують» [17]. Також повідомлялось: «Василь Кук говорить спокійно, упевненим голосом, не вимовляє літеру «Л», страждає на хворобу шлунку, тому при собі носить постійно фляжку з настоем полину, а на нарадах керівного складу особистий кухар готує йому дієтичну гречану кашу». В агентурно-слідчих матеріалах МДБ УРСР додатково характеризувалась роль В. Кука: «Леміш» є одним із найбільших організаторів і керівників підпілля. Він широко відомий і має значну вагу, а також близькі особистості зв'язки серед активу оунівського підпілля на Україні. Він також широко відомий в колах української

* Ці особи мали б бути на рівні В. Охримовича чи В. Галаси, але їхнє успішне й надійне вербування викликало великі сумніви у працівників МДБ, зважаючи на те, що вони, потрапляючи в середовище підпілля, легко порушували свої попередні зобов'язання перед радянськими спецорганами і заліпшою нагоди, окрім деяких випадків, розлегеновували себе, як це вже зробив В. Бей – «Улас» і М. Савчин – «Марічка».

націоналістичної еміграції і серед всіх членів Закордонного проводу ОУН» [88, С. 401].

У другій половині травня 1954 р. В. Кук із дружиною і двома бійцями охорони переходив із Галичини на Волинь, щоб зустрітися із В. Галасою – «Орланом» про арешт якого він ще не знав. Під час переходу через Іванківський ліс, що у Львівській області, група В. Кука вийшла на одну із «пасток» – залегеновану «криївку» КДБ*, в яку він уже використовував у період з 1947 р. по 1952 р. Укриття було розміноване, в середині побілене, висушине примусами і загалом йому було надано обжитого вигляду. Також оперативники замаскували там радіосигнальні апарати «Тривога», вивівши антени під кору дерев. У ніч з 20 на 21 квітня 1954 р. в цю криївку вселили трьох провокаторів КДБ. У ніч на 23 травня 1954 р. ішов дощ. Один із спецагентів вийшов на поверхню дихати свіжим повітрям і почув тріск гілок у кущах. «Чи-чи-чи» – почувся характерний умовний сигнал підпільників, що імітував клекіт птаха. До криївки прибув В. Кук і його дружина У. Крюченко та два охоронці – В. Задворний – «Довбуш» і М. Фенін – «Назар». Розпитавши одного із присутніх з криївки, «Леміш» сказав йому іти за рушником, щоб зав'язати очі хлопцям (їх залишили перебути на деякій відстані від криївки), а сам з дружиною спустився в укриття. В криївці був порядок, один із охоронців на гасниці смажив картоплю для гостей. Потім на допиті В. Кук згадував, що його дуже насторожили тремтячі руки того, хто готував вечерю, та і той, хто зустрічав його в криївці, при вході не зняв чобіт, також впала в око наявність гарних радянських продовольчих товарів [27, Арк. 12 – 13].

Через деякий час «Леміш» ліг відпочивати. Перед тим, як лягти, він попрохав у хлопців, щоб йому почистили американський автомат, який подарував йому В. Охримович. Він навіть показав як його розбирати. Коли подружжя позасинало, то агенти КДБ схопили і зв'язали їх, а із під подушки У. Кук забрали пістолет [32].

* 13 березня 1954 р. в СРСР був створений Комітет державної безпеки, який перейняв на себе сферу забезпечення державної безпеки.

У зв'язаному стані В. Кук запитав: «Скільки вам заплатили? Ми заарештували Вас за наказом «Орлана», – відповіли останні. Коли обшукували затриманих, дружина В. Кука попросила светр і при цьому сказала: «Якщо ви боїтесь, що прийму отруту, то вона в жакеті». На В. Кука накинули фуфайку. «Чи немає у Вас вина?» – неочікувано запитав В. Кук. Коли спиртного не виявилось, він іронічно зауважив: «Ех люди-люди, як вам не совісно. Такий момент і чарки вина немає». Досить скоро до «криївки» прибула оперативна спецгрупа КДБ, яка посадила затриманих в Газ-67 і відправили до Львова, а звідти спеціальним авіарейсом до Києва [32].

Керівник підпілля згадував про свій арешт: «Я йшов на Волинь, щоб зустрітися з провідником В. Галасою, але 18 серпня 1953 р. він був захоплений провокаторами КДБ. Ці ж провокатори захопили і мене 23 травня 1954 року». Ще раніше в березні КДБ не змогло використати в своїх цілях В. Охримовича, який заявив: «Моя совість не дозволяє мені брати участь у захопленні «Леміша». 18 травня його розстріляли в Києві за вироком військового трибуналу КВО від 29 березня 1954 р. [27, Арк. 12 – 13].*

Сам В. Кук поводив себе спокійно, про що зазначали радянські оперативники: «На слідстві «Леміш» поводить себе спокійно, показання дає без особливих відмов». Та як виявилось, слідчі раділи передчасно. «Леміш» повів умілу гру із супротивником, яка згодом розтягнулася на десятиліття [15, 27, Арк. 12 – 13].

Отже, КДБ вперше змогло взяти в полон провідника ОУН найвищого рівня, якого планували використовувати в дискредитації визвольного руху, а також з метою розгрому центрів українського визвольного руху за кордоном. Саме це, скоріш за все, в подальшому і зберегло йому життя. Так, уже в часи незалежності, журналісти поцікавилися у В. Кука, яка в нього думка з того приводу, що його так і не стратили як багатьох інших керівників ОУН, на що він відповів: «Спочатку вони (оперативники КДБ – авт.) думали виманити С. Бандеру, посилаючи ніби від мого імені фальшиві радіограми, але СБ ОУН

* Про провал В. Охримовича В. Кук дізнався приблизно через півроку. Так, М. Савчин пише, що про полон «Охріма» крайовий провід на ПЗУЗ було повідомлено лише 6 липня 1953 р. [94, С. 398].

(закордоном – авт.) встановила, що ці радіограми фальшиві, й тоді КДБ вбило С. Бандеру в Мюнхені» [32]. Таким чином, попри сподівання радянських служб безпеки, маніпулювати полоненим Головою Проводу ОУН, їм так і не вдалося використати його в своїх планах. Втім, В. Кука залишили живим і відпустили на волю, з розрахунку, що в подальших «агентурних розробках» КДБ він стане інструментом для компрометації українських націоналістів, що теж не справдилось. Останній ГК УПА повів власну агентурну гру зі своїм супротивником, яка розтягнулась на 37 років.

Підводячи підсумки, зазначимо, що В. Кук з 1944 р. відігравав одну з ключових ролей в діяльності українського визвольного руху. Підпілля ОУН гостро потребувало його управлінського досвіду і лідерських якостей, щоб в умовах повернення радянського режиму в Україну поновити визвольну боротьбу на її центральних землях. Тому й не дивно, що саме В. Куку було доручено очолити просування сил УПА на схід. Й хоча складні обставини боротьби не дозволили провіднику ОУН(б) на ПівдСУЗ і командир УПА-«Південь» реалізувати стратегічного задуму із опанування визвольною боротьбою центральних областей України, але в критичний момент оточення великих з'єднань УПА під Гурбами у квітні 1944 р. В. Кук проявив риси вмілого й виваженого командира, завдяки чому бойові підрозділи повстанців змогли прорватися й уникнути під Гурбами цілковитого розгрому.

Впродовж другої половини 1940-х років В. Кук перебував на провідних посадах в ОУН, а в критичні моменти додатково перебирав керівництво окремих Країв і працював заступником Голови Проводу ОУН і Головного командира УПА – генерал-хорунжого Р. Шухевича. Після загибелі останнього, В. Кук обійняв ключові посади і взяв на себе керівництво українського визвольного руху в час, коли така боротьба ставала в умовах сталінського терору й тотальної радянзації все важчою й безнадійнішою. Та, попри зовнішні й внутрішні обставини, В. Кук доклав усіх зусиль, щоб якнайдовше зберегти кероване підпілля ОУН на території УРСР, що йому й вдавалось зробити протягом чотирьох років. Полонення опергрупою КДБ Провідника ОУН

завдало остаточного удару по підпіллю Організації українських націоналістів в Україні й фактично паралізувало подальшу діяльність українського визвольного руху за «залізною завісою». Після арешту В. Кука, ОУН в Україні перестала бути організованою силою, хоча підпільники-одинаки та окремі боївки й надалі продовжували спроби чинити опір режимові.

ВИСНОВКИ

За результатами проведених досліджень слід зробити такі висновки:

– Аналіз історіографії досліджуваної проблематики засвідчив, що постать В. Кука не стала об'єктом окремого синтетичного наукового дослідження як у працях вітчизняних, так і в роботах зарубіжних дослідників. Це пояснюється тим, що після схоплення В. Кука радянськими службами державної безпеки, дослідники українського визвольного руху в діаспорі, не знаючи про його тодішню позицію, воліли не згадувати про нього в своїх працях. Водночас у радянській історіографії біографія останнього ГК УПА також не стала окремою темою розгляду. Для іноземної історіографії притаманне зосередження на окремих темах в історії українського визвольного руху і постать В. Кук до цих тем не належала. У незалежній Україні певні біографічні відомості про останнього Голову Проводу ОУН почали публікуватися в кінці 1990-х – на початку 2000-х років. Лише після смерті В. Кука світ побачили перші спроби узагальнити біографію останнього Головного командира Української повстанської армії в публіцистичних і науково-популярних працях. Однак у них не були розкриті всі аспекти його життя та військово-політичної діяльності в українському визвольному русі.

Водночас, вивчення джерельної бази дослідження дозволяє констатувати наявність великого документального масиву архівних матеріалів, які в основному зберігаються у ГДА СБУ, АЦДВР, та ЦДІА України, м. Львова. Опубліковані документи з даної теми репрезентовані виданням «Літопис УПА», документальними збірниками В. Сергійчука, та окремими збірниками документів Інституту історії України НАН України. За класифікацією архівний масив документів поділяється на окремі види і групи: документи офіційних інституцій, вишкільні й ідеологічні матеріали (в тому числі й авторства В. Кука – «Пашні буряки», «Гранатний вишкіл», «Колгоспне рабство»), директивно-нормативні акти повстанців та радянських силових органів, планові і звітно-аналітичні документи, офіційне й приватне листування тощо. Загалом, архівна база дослідження вивчення дала нам можливість в повному обсязі

реконструювати життя та військово-політичну діяльність В. Кука у визначених хронологічних рамках.

Методологічні засади роботи базуються на загальнонаукових принципах історизму, об'єктивності, системності, неупередженості, багатогранності та багатофакторності. Під час проведення дослідження нами були використані методи: наукового аналізу, типологізації, класифікації, системно-структурний метод, логічний метод, синтезу, дедукції, індукції. Отже, застосований методологічний інструментарій дав змогу розв'язати дослідницькі завдання.

– Вивчення родини В. Кука засвідчило, що його родичі були активістами українського національного руху, служили в Українських січових стрільцях і належали до місцевих українських організацій, зокрема «Просвіти». Тому В. Кук зростав у національно свідомому середовищі. Батьки останнього ГК УПА походили із незаможних і багатодітних селян, відтак йому були близькими ідеї соціальної справедливості. Батько В. Кука – Степан рано осиротів, в пожежі втратив дім і все господарство, тому з дитинства працював наймитом. Влаштувавшись чорноробом на залізничну станцію в с. Красне, він, без освіти, не міг перейти там на вищу посаду. Лише пройшовши курси й склавши відповідні іспити, його призначили керівником дрезини. Усвідомивши значення освіти в житті та кар'єрі, С. Кук доклав всіх зусиль, щоб дати освіту всім своїм дітям. Тому завдяки підтримці батька В. Кук, як найстарший син, навчався в Золочівській гімназії та на юридичному факультеті Люблінського католицького університету.

Золочівська класична гімназія належала до українського товариства «Рідна школа». Її директор та викладацький склад були активістами українського національного руху та ветеранами Перших визвольних змагань, що впливало на виховання В. Кука в дусі українства. При гімназії діяла українська скаутська організація «Пласт», в яку В. Кук вступив у віці 15 років. У «Пласті» він отримав перший досвід організаційної й командної роботи, читав класиків світової літератури у творах яких описувались сильні й вольові особистості, зокрема Р. Кіплінга, Дж. Лондона та ін. Через пластунів В. Кук

зблизився із симпатиками УВО, читав її нелегальну літературу, а у 1929 р. вступив до молодіжного крила українських націоналістів – Юнацтва ОУН.

– Дослідження діяльності В. Кука в ОУН у 1930 – 1939 рр. продемонструвало, що в цей період він пройшов низку організаційних щаблів у структурі Організації українських націоналістів: від рядового члена, організатора мережі ОУН у Золочівській гімназії і в Люблінському університеті, зв'язкового, кур'єра, виконавця окремих протестних і диверсійних акцій, до окружного референта ОУН на Золочівщині. Саме в цей час він сформувався як досвідчений підпільник і конспіратор, проявив свої організаторські здібності, вміння працювати з людьми, вербувати та вишколювати нові кадри. Його однією із найгучніших і найбільших акцій у цей період стала диверсія під час святкування «Дня короля Яна III Собеського» на Золочівщині, коли диверсанти ОУН підпалили низку господарських об'єктів місцевих магнатів. Найбільш трагічною для В. Кука стала експропріаційна акція проти сім'ї Ясінських у 1937 р., внаслідок якої загинули члени цієї польської родини, а виконавці акції, зокрема його молодший брат Ілярій, потрапили до рук поліції та були страчені.

Страта польською владою І. Кука нанесла сильний моральний удар по Василю. Якщо в попередні роки він міг влаштовувати диверсії й акції не остерігаючись бути ув'язненим, то після справи Ясінських та втрати Ілярія, він став набагато обережнішим. Із травня 1937 р. В. Кук перейшов на нелегальне становище в якому перебуватиме 17 років. З 1937 р. по 1939 р. він продовжив активну діяльність в ОУН. На посаді окружного референта ОУН Золочівщини, В. Кук організував нелегальну друкарню під криптонімом «Мандоліна», де опублікував свої брошури – «Гранатний вишкіл» і «Пашні буряки» (основи із конспірації). Також В. Кук займався вербуванням нових членів, з яких, в останній рік існування міжвоєнної Польщі, створив бойові відділи українських націоналістів.

– Вивчення життя В. Кука в перші роки Другої світової війни продемонструвало, що, після розгрому Польщі, він восени 1939 р. перейшов

німецько-радянський кордон і прибув до Кракова – збірного пункту «крайовиків» ОУН.

У давній польській столиці В. Кук, як «крайовик», долучився до крила С. Бандери в Проводі якого він був призначений на посаду організаційного референта й пройшов додатковий вишкіл у Старшинській школі ОУН. У 1940 – 1941 рр. В. Кук був двічі відряджений на Закарпаття для створення мережі ОУН(б). Використовуючи свої організаторські вміння та попередній досвід, йому за Карпатами вдалося не лише відновити структури українських націоналістів, але й значно розширити їх.

Успіх В. Кука на Закарпатті посприяв його призначенню весною 1941 р. на посаду начальника Центрального штабу похідних груп ОУН(б). Із цим завданням В. Кук впорався: було набрано й вишколено до 5 тисяч членів похідних груп ОУН(б). З початком німецько-радянської війни В. Кук зумів оперативно організувати приїзд Львівської похідної групи ОУН(б) до головного міста Галичини, що відіграло одну із ключових ролей у проголошенні 30 червня 1941 р. Акта відновлення незалежності України. Таку ж акцію українські націоналісти планували здійснити і в Києві, це завдання було доручено В. Куку. Однак, попри швидке прибуття Київської похідної групи в околиці столиці України, йому не вдалося убезпечити її від розлегендування німецькими службами безпеки. Похідна група В. Кука була розгромлена, а її керівник єдиний раз за весь період німецької окупації був затриманий службою безпеки окупанта.

В. Кук зміг втекти з-під арешту, однак більшість керівників ОУН(б) потрапили в німецькі тюрми та концтабори, велика кількість її рядових членів та активістів були фізично ліквідовані, а похідні групи не змогли надійно закріпитися в містах Великої України. Таким чином, В. Кук виявився одним із небагатьох членів Головного Проводу ОУН(б), який залишився на свободі після німецьких репресій літа – осені 1941 р. Тому він відіграв одну з ключових ролей у відновленні діяльності ОУН(б) на початку 1942 р. Наприкінці весни цього ж року В. Кук особисто від'їхав до Дніпропетровська, щоб «реанімувати»

мережу українських націоналістів на ПівдСУЗ. За час його керівництва структури ОУН(б) на сході та півдні України не лише відновили роботу, але й суттєво розширили свою діяльність. Упродовж 1942 – 1943 рр. ОУН(б) на ПівдСУЗ під керівництвом В. Кука перетворилась на найпотужнішу організацію українських націоналістів на території Великої України, а Дніпропетровськ, як центр ОУН(б) на ПівдСУЗ, став головним містом в системі націоналістичного підпілля на цих територіях. Від Дніпропетровська відходили керівні лінії зв'язку до ланок ОУН в Одесі, Миколаєві, Сімферополі, Маріуполі, Сталіно, Полтаві, Харкові, а після загибелі керівників ОУН(б) у Києві, ще й до столиці України.

– Вивчення ролі В. Кука на посадах командира УПА-«Південь» та члена Головного Проводу ОУН(б) у 1944 – 1950 рр. засвідчило, що в цей час він залишався на керівних ролях в українському визвольному русі і суттєво впливав на його діяльність. Після відходу із Дніпропетровщини до Волині, В. Кука було призначено командувати УПА-«Південь». Цьому оперативному командуванню УПА було наказано перейти лінію радянсько-німецького фронту й перенести збройну боротьбу на центральноукраїнські землі. Успішно передислокувавши курені УПА в тил Червоної армії, командування УПА-«Південь» зіткнулося із потужною протидією ВВ НКВС. У квітні 1944 р. їхні сили, під загальним командуванням В. Кука, були оточені ВВ НКВС в районі с. Гурби на Кременеччині. Поклавшись в оперативному відношенні на командирів куренів та сотень, В. Кук прийняв рішення про прорив із оточення. Стримавши основні удари супротивника, підрозділи УПА-«Південь» змогли прорвати оточення й вийти в західному і північному напрямках, це означало, що їм не вдалося виконати стратегічного завдання із перенесення бойових дій на центральні й східні землі України.

На початку літа 1944 р. В. Кук разом із соратниками із місцевих керівників ОУН та командирів УПА на Волині здійснив спробу реорганізувати ОУН на більш демократичних засадах з метою розширити політичну й соціальну базу українського визвольного руху. Створення НВРО стало

відображенням політичних ідей В. Кука. Однак за лінією фронту, в Галичині, Р. Шухевичем та Головним Проводом ОУН було створено УГВР, яка за своєю метою була подібною до НВРО. Історія із несанкціонованим Головою Проводу ОУН створенням НВРО викликала конфлікт між Р. Шухевичем та В. Куком. Останній, восени 1944 р., погодився ліквідувати НВРО на користь УГВР. У подальшому непорозуміння між В. Куком та Р. Шухевичем поглиблювались. Організаційний референт критикував Голову Проводу за нехтування правилами конспірації та намагався розв'язувати завдання на ввірених йому ділянках роботи без погоджень з Р. Шухевичем. Та попри певні незгоди, Р. Шухевич гостро потребував досвіду та вмінь В. Кука, тому у 1947 р. призначив його своїм заступником. Загалом, в перші 5 років після завершення Другої світової війни, В. Кук втілював в життя стратегію українського визвольного руху, яка полягала у адаптації боротьби ОУН і УПА до умов радянської дійсності.

– За результатами аналізу діяльності В. Кука на чолі збройного підпілля ОУН та УПА у 1950 – 1954 рр. було встановлено, що він продовжував роботу над реалізацією стратегічних завдань українських націоналістів, проте суттєво змінив їхню тактику. Так, у своїх наказах і розпорядженнях 1950 – 1951 рр. В. Кук, з метою збереження кадрового потенціалу підпілля, забороняв без нагальної необхідності проводити бойові акції, переводячи основну роботу на поле пропаганди й агітації. Основне завдання, яке поставив перед собою Голова Проводу полягало у якнайдовшому збереженні в Україні організованого підпілля ОУН та поширенні його впливів поза межами західноукраїнських областей. Для цього він акцентував увагу на посиленні методів конспірації, боротьби з агентурою радянських служб безпеки, вербуванні нових учасників визвольного руху і передислокації керівного складу ОУН в центральноукраїнські регіони. В цей ж час В. Кук завершує свою працю із аналізу колгоспної системи СРСР – «Колгоспне рабство», яка стала яскравою пам'яткою політичної думки українських націоналістів і зразком їхньої критики радянської економічної системи.

Голова Проводу ОУН постійно намагався відновити зв'язок із закордонними осередками українського визвольного руху. Впродовж 1950 – 1953 рр. в Україну із Заходу для встановлення контакту із В. Куком було вислано низку кур'єрських місій від ЗЧ ОУН і ЗП УГВР. Одну із таких місій очолив В. Охримович, якому вдалося встановити зв'язок і зустрітись із Головою Проводу ОУН в Україні. Та попри певні успіхи, сподівання В. Кука зберегти підпілля ОУН в УРСР не справилися. ОУН продовжувала зазнавати непомірно великих втрат. На початок 1954 р. більшість крайових, обласних й надрайонних проводів було розгромлено, а ті, що вціліли постійно перебували під постійною загрозою викриття та знищення радянськими службами безпеки. Також МДБ зуміла перерізати лінії зв'язку із Заходом і завербувати низку полонених кур'єрів ОУН. Найвідчутніших ударів підпілля зазнавало від агентури МДБ, якою інфільтрувалися структури українських націоналістів. Загалом, до кінця першої половини 1950-х рр. ОУН переставала діяти в Україні як централізована структура.

– Вивчення питання розшуку, полону й ув'язнення В. Кука показало, що радянські служби безпеки розшукували його впродовж 10 років – з 1944 р. по 1954 р. Завдяки своїм конспіративним вмінням, обережності, досвіду роботи у підпіллі В. Куку вдавалось щоразу уникати ударів НКВС – МВС – МДБ. Навіть попри те, що радянські служби державної безпеки встановили його особу, факти попередньої біографії й «вийшли» на рідних.

Після 1950 р. спроби нейтралізувати В. Кука посилились. Очевидно, що допоки у підпілля залишався керівник, про розгром ОУН в Україні говорити було зарано. Не в змозі захопити Голову Проводу ОУН, МДБ здійснило кілька невдалих спроб його фізичної ліквідації. У 1953 р. – 1954 р. МДБ «зробило ставку» на схопленні керівника підпілля ОУН живим шляхом розставлення «пасток» – залегенованих криївок. У травні 1954 р. група оунівців на чолі з В. Куком переходила із Львівщини на Волинь, під час чого натрапила на одну із «криївок» КДБ. Так, шляхом провокації, радянським службам безпеки вперше вдалося взяти в полон Голову Проводу ОУН і ГК УПА.

Вивчення постаті В. Кука продемонструвало багатогранність і складність біографії цієї особистості. В. Кук належав до вищого керівного складу ОУН, суттєво впливав і визначав політику українського визвольного руху. Він перебирав керівництво ОУН в критичні моменти її існування, зокрема після німецьких репресій літа – осені 1941 р. та по загибелі Р. Шухевича у 1950 р. Відповідно вклад В. Кука в боротьбу українських націоналістів за державну незалежність України є одним із найвагоміших, а архівна база, що накопичилась впродовж його довгого життя є однією із найбільших. Втім, ми не виключаємо, що в подальшому будуть виявлені в архівних установах або знайдені археологами в «повстанських бідонах» нові архівні матеріали, інформація з яких істотно доповнить біографію останнього ГК УПА. Тому в подальших дослідженнях слід розширити вивчення діяльності В. Кука, особливо у 1939 р. (в контексті збройних виступів ОУН на Галичині та Волині проти польської адміністрації в перші тижні Другої світової війни), продовжити розгляд його активності під час створення ОУН(б) і роботи в структурах українських націоналістів краківського періоду, діяльності організаційного референта Головного Проводу ОУН на посаді виконуючого обов'язків Крайового провідника Тернопільщини (1946 р.) та заступника Р. Шухевича у 1947 – 1949 рр. В майбутніх вивченнях біографії В. Кука необхідно окремо зупинитись на дослідженні другої половини його життя – із 1954 р. по 2007 р.

Отже, В. Кук відіграв одну з ключових ролей в історії боротьби українського народу за свою свободу і державну незалежність. Окремо, історична важливість постаті В. Кука полягає в тому, що на прикладі фактів із його життєпису можна відтворити основні аспекти діяльності українського визвольного руху середини ХХ ст.

**СПИСОК
ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**

ДЖЕРЕЛА

**ГАЛУЗЕВИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Ф. № 13. Колекція друкованих видань КДБ УРСР. 1920 – 1992 рр.

Спр. № 372. Збірник документів про структуру і характер антирадянської діяльності Організації українських націоналістів – ОУН та Української повстанської армії – УПА. (1943 – 1954 рр.).

1. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 3. – 315 арк.*
2. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 18. – 333 арк.*
3. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 26. – 292 арк.*
4. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 28. – 361 арк.*
5. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 46. – 429 арк.*
6. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 54. – 328 арк.*

Спр. №. 376. Збірник документів про структуру і характер антирадянської діяльності Організації українських націоналістів – ОУН та Української повстанської армії – УПА. (1943 – 1954 рр.).

7. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 4. – 382 арк.*
8. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 5. – 430 арк.*
9. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 26. – 449 арк.*
10. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 60. – 300 арк.*
11. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 66. – 515 арк.*
12. *ГДА СБУ – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 68. – 278 арк.*

Фонд № 6 Фонд кримінальних справ на осіб, знятих з оперативного обліку МВС України

13. ГДА СБУ – Ф. 6. – Спр. 51896-ФП. – Т. 1. – 304 арк.
14. ГДА СБУ – Ф. 6. – Спр. 51896-ФП. – Т. 2. – 299 арк.
15. ГДА СБУ – Ф. 6. – Спр. 51896-ФП. – Т. 3. – 289 арк.
16. ГДА СБУ – Ф. 6. – Спр. 51896-ФП. – Т. 4. – 301 арк.
17. ГДА СБУ – Ф. 6. – Спр. 51896-ФП. – Т. 5. – 385 арк.
18. ГДА СБУ – Ф. 6. – Спр. 51859-ФП. – Т. 5 (конверт № 2).
19. ГДА СБУ – Ф. 6. – Спр. 51859-ФП. – Т. 6. – 383 арк.

**АРХІВ ГОЛОВНОГО УПРАВЛІННЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ
СПРАВ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

20. *Архів ГУМВС ЛО.* – Ф. 111. – Оп. 1. – Спр. Р – 30612. Учетное дело на семью участника ОУН-УПА Кука Василя Степановича.

АРХІВ ЦЕНТРУ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

21. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 09150.
22. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 09147.
23. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 03331.
24. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 14640.
25. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 09154.
26. *АЦДВР*, – Ф. 1. Атестат зрілості В. Кука // Електронний ресурс: [<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11120/>].
27. *АЦДВР*, – Ф. 10. Код в цифровому каталозі: 0023.
28. *АЦДВР*, – Ф. 39. Спогади В. Кука записані Д. Куделею, П. Хоботом // Електронний ресурс: [<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11152/>].

29. *АЦДВР*, Акт звинувачення польської влади проти В. Кука 1933 р. (1934 р.?). // Електронний ресурс: [<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11125/>].
30. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 11222.
31. *АЦДВР*, спогади В. Кука записані Г. Дем'яном // Електронний ресурс: [<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11109/>].
32. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 09158.
33. *АЦДВР*, спогади В. Кука, записані О. Гогуном, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 10834.
34. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 09146.
35. *АЦДВР*, Ф. 1. Свідоцтво про народження та хрещення Василя Кука від 17.02.1931 року // Електронний ресурс: [<http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/11119/>].
36. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 11109.
37. *АЦДВР*, фонд Василя Кука (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 15660.
38. *АЦДВР*, Щоденник В. Кука (1960 – 2007 рр.) (невпорядкований). Код в цифровому каталозі: kuk 11124.
39. *АЦДВР*, Кук В. – «Агроном-інженер Лука Леміш», «Пашні буряки». Код в цифровому каталозі: kuk 11036.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИЧНИЙ

АРХІВ, м. ЛЬВІВ

40. *ЦДІАЛ*. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 97. – Справа про притягнення до судової відповідальності Кука В. і Кука Г., звинувачених у приналежності до ОУН в с. Красне, 1933 – 1934. – 57 арк.
41. *ЦДІАЛ*. – Ф. 389. – Оп. 1. – Спр. 243. – Анкетні листи членів 22-го куреня ім. Івана Богуна у Золочеві. Без дати. – 101 арк.

Опубліковані джерела

ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

42. *Антибільшовицький Блок Народів*. Збірник документів 1941 – 1956 рр. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. 1956. – 147 с.
43. *Журнал* пластового юнацтва «На сліді», червень 1938р., ч. 6 / НБ ЛНУ ім. І. Франка – РСРК – «НС» – 1938 // Електронний ресурс: [<http://avl.org.ua/index.php/viewDoc/21573/>].
44. Куж В. – «Леміш» Колгоспне рабство. Львів, 2005. – 264 с.
45. *Літопис УПА*. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930 – 1955). Вид. Літопис УПА. Серія «Бібліотека». Т. 13. Торонто – Львів, 2014. – 1072 с.
46. *Літопис УПА*. Іщук О. Молодіжні організації ОУН (1939 – 1955 рр.) Вид. Літопис УПА. Серія «Бібліотека». Т. 10. Торонто – Львів, 2011. – 896 с.
47. *Літопис УПА*. Іщук О., Марчук І., Даревич Д. Життя і творчість Ніла Хасевича. Вид. Літопис УПА. Серія «Бібліотека». Т. 10. Торонто – Львів, 2011. – 432 с.
48. *Літопис УПА*. Каталог 100 томів (1973 – 2012). Упор.: І. Гомзяк, М. Кулик, М. Посівнич, П. Потічний, Н. Солтис. Т. 100. Торонто, 2012. – 125 с.
49. *Літопис УПА*. Нова серія – Т. 16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр. Київ – Торонто, 2011. – 1024 с.
50. *Літопис УПА*. Нова серія – Том 27. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. Книга 3: 1949 – 1956 / Ред. рада: Г. Папакін (співголова), П. Потічний (співголова), Г. Боряк, В. В'ятрович, В. Лозицький, В. Огороднік, І. Патриляк, М. Посівнич, Ю. Шаповал, НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Вид. «Літопис УПА». Галузевий державний архів Служби безпеки України. Київ – Торонто, 2017. – 733 с.

51. *Літопис* УПА. Основна серія – Т. 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення «УПА – Схід». Торонто, 1987. – 266 с.
52. *Літопис* УПА. Основна серія – Т. 30. Степан Хрін (Степан Стебельський) Кризь сміх заліза; спогади. Торонто – Львів, 2000. – 552 с.
53. *Літопис* УПА. Основна серія – Т. 37. Іван Лико. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945 – 1955. Торонто – Львів, 2002. – 644 с.
54. *Літопис* УПА. Основна серія – Т. 43 – 44. Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946 – 1948. Торонто – Львів, 2006. – 1332 с.
55. *Літопис* УПА. Романюк М. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА. Вид. Літопис УПА Серія «Події і люди». Т. 6. Торонто – Львів, 2009. – 128 с.
56. *Літопис* УПА. Серія «Бібліотека» – Т. 1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Торонто – Київ, 2000. – 128 с.
57. *Літопис* УПА. Серія «Події і люди» – Т. 5. «Грім» – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали. / Упор. Р. Грицьків. Торонто – Львів, 2008. – 128 с.
58. *Літопис* УПА. Нова серія. – Т.1. Видання Головного Командування УПА. Київ – Торонто, 1995. – 482 с.
59. *Літопис* УПА Українська Головна Визвольна Рада / Упор.: Потічний П., Посівнич М. Вид. Літопис УПА Серія «Події і люди». Т. 7. Торонто – Львів, 2009. – 136 с.
60. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943 – 1945. Невідомі документи / Упор. В. Ковальчук, І. Марчук. Київ – Торонто, 2010. – 640 с.
61. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА 1946 – 1952. Кн. 2. / Упор. С. Власенко, В. Лозицький, С. Кокін. Київ – Торонто, 2011. – 840 с.

62. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 16. Волинь і Полісся в невідомій спадщині ОУН і УПА. 1944–1954 рр. / Упор.: В. Ковальчук, В. Огороднік. Київ – Торонто, 2011. – 1025 с.
63. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 17. Осип Дяків – «Горновий». Документи і матеріали / Упор. В. Мороз. Київ – Торонто, 2011. – 1015 с.
64. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Упор.: В. Іванченко, О. Пагіря. Київ – Торонто, 2011. – 1159 с.
65. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / Упор.: О. Вовк, І. Павленко, Ю. Черченко. – Київ – Торонто, 2001. – 648 с.
66. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. (1943 – 1959). Книга перша: (1943 – 1945). Київ – Торонто, 2002. – 594 с.
67. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. (1943 – 1959). Книга друга: (1946 – 1947). Київ – Торонто. 2002. – 568 с.
68. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. (1943 – 1959). Книга третя: (1948). – Київ – Торонто. 2003. – 508 с.
69. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС – МВС, МДБ – КДБ. (1943 – 1959). Книга четверта: (1949 – 1959). Київ – Торонто. 2003. – 711 с.
70. *Літопис* УПА. Нова серія – Т. 9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944 – 1945. Кн. 1. / Упор.: О. Ішук, С. Кокін. Київ – Торонто, 2007. – 911 с.

71. *Літопис УПА*. Нова серія. – Т. 1. Видання Головного Командування УПА / Упор. О. Вовк. Ю. Черченко, В. Кук, В. Галаса. – Київ – Торонто, 1995. – 516 с.
72. *Літопис УПА*. Нова серія. – Т. 11. Мережа ОУН (Б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / Упор. В. Ковальчук. Київ – Торонто, 2007. – 849 с.
73. *Літопис УПА*. Нова серія. – Т. 2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943 – 1944. Документи і матеріали / Упор.: О. Вовк. Київ – Торонто, 1999. – 872 с.
74. *Літопис УПА*. Нова серія. – Т. 21. Ярослав Старух: Документи і матеріали / Ред. рада: П. Сохань (співголова), П. Й. Потічний (співголова) та ін. Київ – Торонто, 2012. – 1008 с.
75. *Літопис УПА*. Нова серія. – Т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля 1944 – 1946. Документи і матеріали / Упор.: О. Вовк, С. Кокін. Київ – Торонто, 2006. – 1448 с.
76. *Літопис УПА*. Основна серія. – Т. 10. Українська Головна Визвольна Рада, книга третя: 1949 – 1952. Торонто, 1984. – 424 с.
77. *Літопис УПА*. Основна серія. – Т. 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга четверта: Документи і спогади. Торонто – Львів, 2001. – 658 с.
78. *Літопис УПА*. Основна серія. – Т. 8. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали; книга перша: 1944 – 1945. Торонто, 1980. – 320 с.
79. *Літопис УПА*. Основна серія. – Т. 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга друга: 1946 – 1948. Торонто, 1982. – 520 с.
80. *ОУН в 1941 році*. Документи. В 2-х ч. Ч. 1. / Упор. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Відп. ред. С. Кульчицький. – Інститут історії України НАН України. Київ, 2006. – 350 с.
81. *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944 – 1953 рр.: Нові документи і матеріали. Київ, 1998. – 944 с.
82. *Сергійчук В.* Український здвиг: Волинь. 1939 – 1955. Українська Видавнича Спілка. Київ, 2005. – 840 с.

83. *Сергійчук В.* Український здвиг: Закерзоння. 1939 – 1947. Українська Видавнича Спілка. Київ, 2004. – 840 с.
84. *Сергійчук В.* Український здвиг: Наддніпрянщина. 1939 – 1955. Українська Видавнича Спілка. Київ, 2005. – 836 с.
85. *Сергійчук В.* Український здвиг: Поділля. 1939 – 1955. Українська Видавнича Спілка. Київ, 2005. – 840 с.
86. *Сергійчук В.* Український здвиг: Прикарпаття. 1939 – 1955. Українська Видавнича Спілка. Київ, 2005. – 840 с.
87. *Сергійчук В.* Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950). / Відп. упор. В. Сергійчук – Т. 1. Київ, 2007. – 640 с.
88. *Сергійчук В.* Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950). / Відп. упор. В. Сергійчук – Т. 2. Київ, 2007. – 584 с.
89. *Степан Бандера* в документах радянських органів державної безпеки (1939 – 1959). / Відп. упор. В. Сергійчук Т. 2. – 640 с.
90. *Степан Бандера* в документах радянських органів державної безпеки (1939 – 1959). / Відп. упор. В. Сергійчук Т. 3 – 648 с.
91. *Українське державотворення.* Акт 30 червня 1941 р.: Збірник документів і матеріалів / НАН України. Інститут українознавства, археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львівське відділення. За заг. ред. Я. Дашкевича і В. Кука. Упор. О. Дзюбан. Львів – Київ, 2001. – 557 с.

МЕМУАРИ, ЩОДЕННИКИ, ЛИСТИ

92. *В рядах УПА:* Зб. споминів бувших вояків УПА в ЗДА і Канаді, 1957. – 352 с.
93. *Галаса В.* Наше життя і боротьба. Спогади. – Львів: «МС», 2005. – 272 с.
94. *Савчин М.* – «Марічки» Тисяча доріг Спогади жінки учасниці підпільно-визвольної боротьби під час і після Другої світової війни. Друге вид. (скорочений і доповнений передрук 28 -го тому вид. «Літопису УПА»). Київ, 2017 – 539 с.
95. *Санников Г.* Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. Москва, 2002. – 512 с.

96. *Шухевич С.* Моє життя. Спогади. Вид. Української видавничої спілки. Лондон, 1991. – 615 с.

ЛІТЕРАТУРА

МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ, БРОШУРИ,
НАУКОВІ ЗБІРНИКИ, ДИСЕРТАЦІЇ

97. *Беляєв В., Рудницький М.* Під чужими прапорами. Памфлети. Київ, 1956. – 245 с.
98. *Бондарук Л.* Незламний Кук // «Главред» – 2007. – 17 вересня.
99. *Бурдин Л. Хамазюк И.* Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов против СССР и борьба с нею органов государственной безопасности. Москва, 1956. – 160 с.
100. *В'ятрович В.* Історія з грифом «Секретно»: Піймати «Борсука». Арешт Василя Кука // Електронний ресурс: [<http://tsn.ua/analitika/istoriya-z-grifom-sekretno-piymati-borsuka-aresht-vasilya-kuka.html>].
101. *В'ятрович В.* Останній бій останнього командира // Історія з грифом «секретно». Нові сюжети. Архіви КГБ розповідають. Львів, 2012. – 240 с. / С. 166 – 178.
102. *Варецький В.* Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу: Стеногр. публ. лекції. Київ, 1952. – 44 с.
103. *Веденєєв Д.* Останній із могікан. На смерть генерал-хорунжого УПА Василя Кука // «Дзеркало тижня». – № 38 (667). – 19 жовтня 2007.
104. *Веденєєв Д., Биструхін Г.* «Повстанська розвідка діє точно й відважно...»: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940 – 1950 рр. Київ, 2007. – 568 с.

105. *Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки: Монографія. – Київ, 2007. – 568 с.*
106. *Веденєєв, Д. Одиссея Василия Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА. Київ, 2007. – 191 с.*
107. *Вовк О. Останній генерал УПА: до біографії Василя Кука // З архіву ВУЧК – ГПУ – НКВД – КДБ. Київ, 2003. – С. 254 – 257.*
108. *Володимир С. Перша правда про трагедію Василя Кука // Манзуренко В., Іщук О. Василь Кук – Головний командир УПА. – Рівне, 2008.*
109. *Волянчук С. Створення та діяльність Воєнної округи УПА «Лисоня»: дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2016. – 160 с.*
110. *Галузевий державний архів СБУ: Путівник / Відп. упоряд. В. М. Даниленко/ Харків, 2009. – 136 с.*
111. *Гінда В. Такого рівня лідер ОУН ще не потрапляв до чекістів живим // Електронний ресурс: Gazeta. ua. [http://gazeta.ua/ru/articles/history-journal/_takogo-rivnya-lider-oun-sche-ne-potraplyav-do-chekistiv-zhivim/475910?mobile=true].*
112. *Гогун А. Деятельность вооружённых националистических формирований на территории западных областей УССР (1943 – 1949). Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук. Санкт-Петербург, 2005. – 116 с.*
113. *Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. – Спб. Нева, 2004. – 416 с.*
114. *Гогун А. Сталинский командос. Украинские партизанские формирования, 1941 – 1944. / 2-е изд., испр. и доп. – М., 2012. – С. 132 – 157.*
115. *Горишняк В. О своей непростой судьбе размышляет последний главнокомандующий ОУН-УПА Василий Кук // «Факти и комментарии» – 2002. – 18 сентября.*

116. *Грабовський С.* Інтерв'ю В. Кука «Василь Кук: «УПА в історичному підсумку перемогла, бо тієї держави, проти якої вона боролася, вже нема і ніколи не буде» // Електронний ресурс: [<http://tyzhden.ua/History/62242>].
117. *Гришин-Грищук І.* Кінець резидентури «Норд» // Жовтень. – 1980. – № 8. – С. 106 – 116.
118. *Гришко В.* Правда говорить сама за себе: ще одна відповідь совєтським фальшивкам. – Б. м.: «Ми ще повернемося», 1960. – 41 с.
119. *Дашкевич Я., Кук В.* Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). Національна академія наук України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення. Львів, 2006. – 50 с.
120. *Дем'ян Г.* Командир Хомиського тактичного відтинку УПА // Державність. – 1992. – № 3. – С. 47 – 50.
121. *Дзьобак В.* Конфлікти в ОУН(б) і їх вплив на український рух опору (1941 – 1944 рр.) – Київ, 2005. – 266 с.
122. *Дмитрук К.* Жовто-блакитні банкроти: Документальні нариси, памфлети, публіцистичні статті. Київ, 1982. – 360 с.
123. *Домашевський М.* Історія Гуцульщини Т. 5. – [Б. м.]: 2000. – 624 с.: іл.
124. *Жданович О.* На зов Києва (Олена Теліга). Вінніпег, 1947. – 83 с.
125. *Жив'юк А., Марчук І.* Від «Дерманської республіки» до «Дерманської трагедії»: нариси історії українського визвольного руху в Дермані на Волині. Рівне, 2011. – 156 с.
126. *Замлинський В.* Шлях чорної зради. Львів, 1969. – 167 с.
127. *Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О.* Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945 – 1998 рр.). Київ, 1999. – 173 с.
128. *Иванков А.* Подрывная деятельность украинских буржуазных националистов в годы Великой Отечественной войны и борьба с ней органов государственной безопасности. Москва, 1982. – 120 с.
129. *Иванущенко Г.* ОУН – УПА на Сумщині – Т. 1. Київ, 2006. – 156 с.

130. *Іванченко І.* Діяльність похідних груп ОУН на Дніпропетровщині в роки II-ої світової війни. Дипломна робота. Дніпропетровський державний університет Історичний фак., кафедра іст. України, 1991.
131. *Іщук О.* Василь Порплиця («Байда») – зв’язковий головного командира УПА Василя Кука / О. Іщук // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2014. – № 2 (43). – 353 с. // Електронний ресурс: [http://resource.history.org.ua/publ/za_2014_2__13].
132. *Іщук О.* Життя та доля Ульяна Крюченко. Київ, 2008. – 50 с.
133. *Іщук О.* Підпільниця ОУН з Дніпропетровщини Уляна Крюченко // Українки в історії XX – XXI ст. Київ, 2012. – С. 123 – 129.
134. *Іщук О., Ніколаєва Н.* Життєвий шлях Уляни Крюченко – дружини Головного командира УПА Василя Кука – «Леміша» // Воєнна історія Наддніпрянщини та Донщини. Науковий збірн. Мат. Всеукр. науково-іст. конф., 25. 05. 2011 р. Дніпропетровськ – Київ, 2011. – С. 411 – 423.
135. *Кентій А.* Збройний чин українських націоналістів. 1920 – 1956. Історико-архівні нариси. Том 1. Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920-1942. Київ, 2005. – 330 с.
136. *Кентій А.* Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні. 1946–1956. Київ, 1999. – 340 с.
137. *Кентій А.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1941 – 1942 рр.). – К.: Б. в., 1999. – 202 с.
138. *Кентій А.* Українська повстанська армія (1946–1956). Київ, 1999. – 240 с.
139. *Кентій А.* Українська повстанська армія в 1944 – 1945 роках. Київ, 1999.
140. *Киричук Ю.* Історія УПА. – Т. 1. Тернопіль, 1991. – 67 с.
141. *Киричук Ю.* Історія УПА. – Т. 2. Тернопіль, 1991. – 55 с.
142. *Киричук Ю.* Український національний рух 40 – 50-х рр. XX: ідеологія та практика. Львів, 2004. – 464 с.
143. *Клімецький М.* Боротьба 27-ї Волинської піхотної дивізії АК з УПА на фоні всього бойового шляху дивізії // Електронний ресурс: [http://zbrodniawolynska.pl/ftp/zbrodnia_wolynska/UKR_KLIMECKI.pdf].

144. Коваль А. Маргінальні явища у лавах радянських партизанів та бійців українського визвольного руху (1941–1943 рр.) // Етнічна історія народів Європи, Вип. 46. Київ, 2015. – С. 120 – 126.
145. Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні 1941 – 1950-ті рр. – Київ, 2011. – 80 с.
146. Косик В. Проблема дослідження боротьби ОУН-УПА на Східно-Українських землях // Електронний ресурс: [<http://ounuis.info/publications/item/43-problema-doslidzhennya-borotby-oun-upa-na-sxidno-ukrayinskykh-zemlyakh.html>].
147. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів (1941 – 1942). Т. 2. – Львів, 1998. – 383 с.
148. Крячко М. Василь Кук у рідкісних виданнях, документах, спогадах. Пам'ятки. Археографічний щорічник. Київ, 2011. – С. 195 – 218.
149. Кук – Леміш В. Життя, віддане визволенню нації // Шлях перемоги. – 2000. – № 15.
150. Кук В. «Рано чи пізно правда про заслуги ОУН-УПА стане загальновідомою» // Сучасність. – 2001. – Ч. 2. – С. 82 – 84.
151. Кук В. УПА в запитаннях і відповідях Головного Командира. Львів, 2007. – 60 с.
152. Кук В. (Ю. Леміш). До історії конфлікту ЗЧ ОУН і ЗП УГВР: (Роз'яснення «документів», що їх у 1951 – 1953 роках отримало ЗП УГВР за кордоном від «ОУН – УГВР в Україні» // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1. (14 / 30). – С. 80 – 85.
153. Кук В. «9 мая праздником не считаю» // «Комсомольская правда». – 2005. – 12 апреля.
154. Кук В. «Я хотів би побажати молоді пишатися належністю до Шевченківського роду» // Захист. – 2001. – № 6.
155. Кук В. Акт відновлення Української Держави (30 червня 1941 р.). Київ – Львів, – 2006. – 70 с.
156. Кук В. Василь Кук – полковник УПА // Сурмач. – Лондон, 1997. – С. 46 – 51.

157. Кук В. Генерал Роман Шухевич – Головний Командир Української Повстанської Армії (УПА). Київ, 1997. – 110 с.
158. Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії. Львів, 2005. – 40 с.
159. Кук В. Ми завжди дбали про Закарпаття // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. 10. – С. 1182 – 1187.
160. Кук В. Микола Климишин. До 90-річчя від дня народження // Визвольний шлях. – 1999. – Кн. 6. – С. 701 – 706.
161. Кук В. Ставка Проводу ОУН в 1943 – 1945 роках у селі Бишках // Шагай І. Село Бишки. Лондон, Бишки, Чікаго, 2000. – 208 с.
162. Кук В. Степан Бандера (1909 – 1999). Івано-Франківськ, 1999. – 48 с.
163. Кук В. Українська Повстанська Армія та її коріння: (До 60-річчя утворення УПА) // Сучасність. – 2002. – Ч. 10. – С. 57 – 67.
164. Кук В. Штаб-квартира Головного Командира УПА // Визвольний шлях. – № 10. – липень, 2002. – С. 25 – 34.
165. Кук В. Шухевич С. Українська скорбна мати. Львів, 2009. – 43 с.
166. Кук В. Ярослав Старух (17. XI. 1910 – 17. IX. 1947) // Українська ідея і чин. – 1998. – № 3. – С. 77 – 88.
167. Кук В. Політиків треба оцінювати по їхніх ділах // Сайт «Майдан» – 2006. – 7 березня.
168. Кук В. Радянський уряд вів війну проти України, він знищував Україну (інтерв'ю радіо ВВС) // Електронний ресурс: [www.ukrnationalism.org.ua].
169. Лебедь М. УПА. Її генеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. – Ч. 1: Німецька окупація України. Дрогобич, 1993. – 208 с.
170. Майоров М. Некоторые особенности расследования государственных преступлений, совершаемых буржуазными националистами. – Москва, 1964.
171. Манзуренко В., Іщук О. Василь Кук – Головний командир УПА. Рівне, 2008. – 80 С.

172. Манзуренко В. Лицарі найвищих бойових нагород УПА в наказах ГВШ // Український визвольний рух. – Львів, 2006. – С. 267 – 287.
173. Марчук І., Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го видання четверте із змінами та доповненнями. Рівне, 2007. – 200 с., іл.
174. Марчук І., Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го. Рівне, 2002. – 47 с.
175. Мельничук Ю. Коли кров холодне в жилах. Нариси, памфлети. Київ, 1960.
176. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських націоналістів – Т. 1: 1920 – 1939 / За ред. С. Ленкавського. Мюнхен, 1968. – 639 с.
177. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920 – 1939 роки. Вид. 3-тє, доп. / Відп. ред. В. Мороз. – Київ, 2007. – 1006 с.
178. Мірчук П. Революційний змаг за УССД / Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі» / – Б. м.: Б. в., Б. р., – Т. 1. – 222 с.
179. Мірчук П. Трагічна перемога. – Торонто: Ліга визволення України, 1954. – 63 с. – (Політ. б-ка. Ліга визволення України: Ч. 7).
180. Мірчук П. Українська повстанська армія, 1942 – 1952. – Мюнхен, 1953. – 319 с.
181. Муратов О. Про УПА від першої особи. Про юнацьке загартування у «Пласті», гімназійний вишкіл і, головне, про боротьбі на чолі проводу УПА розповідає останній головнокомандувач Василь Кук // Дзеркало тижня. – 2007 – 10 лютого.
182. Ніколаєва Н. Ульяна Крюченко – «Оксана»: Літопис УПА Серія Події і люди – Т. 23. Львів, 2013. – 128 с.
183. Новиниченко Л. Ідеологія зради і запроданства // Сучасне і майбутнє. – 1948. – № 10. – С. 11 – 18; № 11. – С. 20 – 25.
184. Ноєвий Ю. Генерал-хорунжий УПА Василь Кук: «Ми були молодими і здобували Україну кров'ю, тепер же молодь нехай прикладе свої сили для її розбудови» // Електронний ресурс: [www.ukrnationalism.org.ua].
185. Они сражались за родину. Последний главком УПА Василий Кук воевал против Польши, Германии и Советского Союза // Киевский телеграф. – 2000. – 6 ноября.

186. *Онишко Л.* «Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. Вид. Літопис УПА. Серія «Бібліотека» – Т. 8. Торонто – Львів, 2007. – 928 с.
187. *Павленко Ф.* Армія безсмертних. Вони мислили категоріями тисячоліть (інтерв'ю з Василем Куком) // Радіо ВВС. – 2005. – 9 травня.
188. *Пагіря О.* Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та Збройними силами Угорщини (1939 – 1945) / Літопис УПА. Серія «Бібліотека» – Т. 12. Торонто – Львів, 2014. – 581 с.
189. *Папакін Г.* Джерела з історії ОУН та УПА радянського походження: схема класифікації, змістова сторона. // Український історичний журнал. – 2014. – № 5. – С. 174 – 190.
190. *Папакін Г.* Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 154 – 171.
191. *Парнюк М.* Презренные лакеи Уолл-Стрита [Українські буржуазні націоналісти] // Советская Украина. – 1952. – № 8. – С. 71 – 86.
192. *Пастернак О.* «Не за таку Україну ми боролися...» Ці слова не раз повторював останній головнокомандувач УПА Василь Кук // «Високий замок». – №. 166 (3573). – 19 жовтня 2007.
193. *Патриляк І.* «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939 – 1960 рр.). Львів, 2012. – 592 с.
194. *Патриляк І.* Боровик М. Україна в Другій світовій війні. Ніжин, 2010. – 590 с.
195. *Патриляк І.* Військова діяльність ОУН (б) у 1940 – 1942 роках. Київ, 2004. – 598 с.
196. *Патриляк І.* Микола Лебедь // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ, 2011. – С. 392 – 393.
197. *Патриляк І.* Останній командир Нескореної армії (до 95-річчя від дня народження Василя Кука) // Визвольний шлях. Київ, 2008. – С. 167 – 178.

198. *Понипаляк А.* Василь Кук в боротьбі проти радянської системи 1944 – 1954 рр. // Етнічна історія народів Європи, Вип. 54. – Київ, 2018. – С. 5 – 11.
199. *Понипаляк А.* На шляху до боротьби. Родина, дитинство і юність Василя Кука (1913 – 1929) // European philosophical and historical discourse. Т. 3, Вид. 1 – Прага, 2017. – С. 39 – 47.
200. *Понипаляк А.* Підпільна діяльність Василя Кука 1944 – 1954 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Вип. 2. Част. 2. Тернопіль, 2017. – С. 53 – 57.
201. *Понипаляк А.* Соціальне походження та формування особистості Василя Кука у 1913 – 1929 рр. // Етнічна історія народів Європи, Вип. 53. – Київ, 2017. – С. 85 – 92.
202. *Понипаляк А.* Юнацькі роки та становлення особистості останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія №128. – Київ, 2016. – С. 30–33.
203. *Русначенко А.* Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 1950-х рр. Київ, 2002. – 519 с.
204. *Скоробагатюк А.* ОУН у Харкові за часів окупації 1941 – 1943 рр. // Український історичний журнал. Вип. 6. Київ, 1996. – С. 81 – 89.
205. *Слободянюк М., Шахрайчук І.* Рух опору на Дніпропетровщині в роки Великої вітчизняної війни. Дніпропетровськ, 2004. – 294 с.
206. *Соколовська Я.* Василь Кук прекратил войну с Россией // Известия. – 2007. – 10 сентября.
207. *Стасюк О.* Видавничо-пропагандативна діяльність ОУН (1941 – 1953 рр.). Львів, 2006. – 384 с.
208. *Стасюк О.* Підпільні друкарні ОУН (1941 – 1953 рр.). Львів, 2011. – 296 с.
209. *Тищенко О.* Гурби: квітень 1944-го видання третє із змінами та доповненнями. Рівне, 2005. – 172 с.
210. *Топольчук Л.* За фальшивим мандатом. Київ, 1962. – 75 с.

211. *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених* / В. В'ятрович (відповід. ред.), Р. Грицьків, І. Дерев'яний, Р. Забілий, А. Сова, П. Содоль. – Львів, 2007. – 352 с., іл.
212. *Хамазюк И., Комлев А. Разложение зарубежных антисоветских организаций.* Москва, 1962.
213. *Хобот П., Шляхтич Р. Структура Крайового проводу Південних українських земель ОУН(р) у роки німецької окупації 1941 – 1944 рр.* // Електронний ресурс: [http://shron1.chtyvo.org.ua/Khobot_Pavlo/Struktura_Kraiovoho_provodu_Pivdennykh_ukrainskykh_zemel_OUN_r.pdf].
214. *Чередниченко В. Анатомія зради: Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму.* Київ, 1978. – 334 с.
215. *Шанковський Л. Похідні групи ОУН.* Мюнхен, 1958. – 370 с.
216. *Штуль-Жданович О. Ціною крові.* Нью-Йорк–Київ–Торонто, 1997. – 592 с.
217. *Шульженко Б., Хамазюк И., Данько В., Украинские буржуазные националисты.* – Москва, 1963.
218. *Щур Ю. «На грані двох світів»: український націоналістичний рух на Наддніпрянщині (1920 – 1955 рр.).* Запоріжжя, 2011. – 200 с.
219. *Armstrong J. Ukrainian nationalism 1939 – 1945.* – New York: Columbia University Press, 1955. – 322 p.
220. *Bruder F. Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben! Die Organisation ukrainischer Nationalisten (OUN) 1928 – 1948.* – Berlin: Metropol, 2007. – 299 s.
221. *Burds J. Gender and Policing in Soviet West Ukraine, 1944 – 1948.* Cahiers du Monde russe. 42/2-4. 2001. – P. 279 – 320.
222. *Czapla J. Walka z OUN-UPA w latach 1944-1947 (Kureń «Żeleźniaka»)* Z walk przeciwko zbrojnemu podziemi, pod red. M. Turlejskiej, Warszawa 1966. – S. 359 – 424.
223. *Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941 – 1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens.* 2. Auflage. (Studien zur Zeitgeschichte. Hrsg. von Institut für Zeitgeschichte. – Band 50.). München, 1997. – 454 s.

224. *Golczewski F.* Deutsche und Ukrainer, 1918–1939. Paderborn, 2010. – 1085 s.
225. *Katchanovski I.* Terrorists or National Heroes? Politics of the OUN and the UPA in Ukraine: Paper prepared for presentation at the Annual Conference of the Canadian Political Science Association. Montreal, June 1 – 3, 2010.
226. *Motyka G.* Cień Klyma Sawura. Polsko-ukraiński konflikt pamięci. Gdansk, 2013. – 124 s.
227. *Motyka G.* Ukraińska partyzantka, 1942 – 1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii. Warszawa, 2006. – 728 s.
228. *Motyka G., Libonka D.* Antypolska aksja OUN-UPA 1943 – 1944: Fakty i interpretacje. Warszawa, 2003. – 166 s.
229. *Motyka G., Wnuk R., Stryjek T., Baran A.* Wojna po wojnie: antysowieckie podziemie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944 – 1953. Gdansk – Warszawa, 2012. – 666 s.
230. *Prus E.* Atamania UPA. Tragedia kresów. Warszawa, 1988. – 283 s.
231. *Snyder T.* Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin. New York, 2010. – 448 p.
232. *Snyder T.* The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569 – 1999. – New Haven, 2003. – 367 p.
233. *Wilson A.* The Ukrainians: Unexpected Nation. New Haven – London, 2009. – 384 p.
234. *Wilson A.* The Ukrainians: Unexpected Nation. Fourth Edition. London, 2015. – 432 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

1. *Коваль А. В.* Маргінальні явища у лавах радянських партизанів та бійців українського визвольного руху (1941 – 1943 рр.) // Етнічна історія народів Європи, Вип. 46. – Київ, 2015. – С. 120 – 126.
2. *Коваль А. В.* Юнацькі роки та становлення особистості останнього Головнокомандувача УПА Василя Кука // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія №128. – Київ, 2016. – С. 30 – 33.
3. *Понипаляк А. В.* Соціальне походження та формування особистості Василя Кука у 1913 – 1929 рр. // Етнічна історія народів Європи, Вип. 53. – Київ, 2017. – С. 85 – 92 (Index Copernicus).
4. *Понипаляк А. В.* Підпільна діяльність Василя Кука 1944 – 1954 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Вип. 2. Част. 2. – Тернопіль, 2017. – С. 53 – 57 (Google Scholar).
5. *Понипаляк А. В.* Василь Кук в боротьбі проти радянської системи 1944 – 1954 рр. // Етнічна історія народів Європи, Вип. 54. – Київ, 2018. – С. 5 – 11 (Index Copernicus).
6. *Понипаляк А. В.* На шляху до боротьби. Родина, дитинство і юність Василя Кука (1913 – 1929) // European philosophical and historical discourse. Т. 3, Вид. 1. – Прага, 2017. – С. 39 – 47 (іноземна стаття, Index Copernicus).